ԷԴԻԿ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ
ԿԱՐԵՆ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
ԱՄԱՏՈՒՆԻ ՎԻՐԱԲՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

9

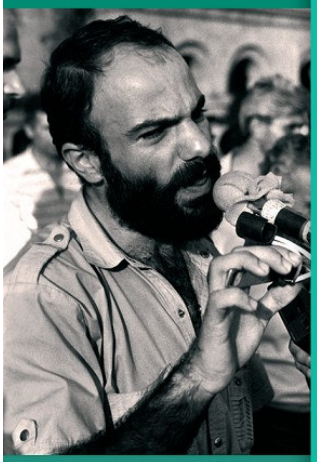

ՄԱՍ 2

ԷԴԻԿ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ, ԿԱՐԵՆ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, ԱՄԱՏՈՒՆԻ ՎԻՐԱԲՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

9-ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ

Դասագիրք հանրակրթական հիմնական դպրոցի համար

Մաս 2

Վերահրատարակություն

ԶԱՆԳԱԿ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ · 2019

Երաշխավորված է ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության կողմից

ՀՏԴ 373.5:94(479.25)(075.3)
ԳՄԴ 63.3(5Հ)g72
Գ 479

Խմբագիրներ՝ ԱՇՈՏ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ. ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս
ԱՐԱՄ ՍԻՄՈՆՅԱՆ. ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ
ԱՐԱՄ ՆԱԶԱՐՅԱՆ. պատմագիտության թեկնածու

Հեղինակներ՝ ԷԴԻԿ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ
Պատմագիտության թեկնածու, դոցենտ
(բաժին I. գլուխ I, բաժին II. գլուխներ VI–VIII, բաժին IV)
ԿԱՐԵՆ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
Պատմագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
(բաժին I. գլուխներ II, III, բաժին II. գլուխներ IV, V,
բաժին III. գլուխ X)
ԱՄԱՏՈՒՆԻ ՎԻՐԱԲՅԱՆ
Պատմագիտության դոկտոր
(բաժին III. գլուխներ IX, XI, XII)

Մեթոդական մասի հեղինակներ՝ ԱՐՄԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ. պատմաբան, մանկավարժ
(մեթոդական ապարատ, I–IV բաժինների ամփոփումներ)
ԱՐՄԱՆ ՄԱԼՈՅԱՆ. պատմագիտության թեկնածու
(մեթոդական ապարատ, եզրերի բառարան)

Դասագրքին կից տեսանյութերը կարող եք գտնել QR կոդի միջոցով.

կամ հետևյալ հղումով.
www.zangak.am/9789939687100

Դասագրքի էջերում տեղադրված QR կոդերը պարունակում են համապատասխան նյութերի հղումները:

Գևորգյան Է.
Գ 479 Հայոց պատմություն: Դասագիրք հանրակրթական հիմնական դպրոցի 9–րդ դասարանի համար/ Է. Գևորգյան, Կ. Խաչատրյան, Ա. Վիրաբյան.— Եր.: «Զանգակ» հրատ., 2019.
Մաս 2.— 96 էջ:

ISBN 978–9939–68–710–0

ՀՏԴ 373.5:94(479.25)(075.3)
ԳՄԴ 63.3(5Հ)g72

© Հեղինակներ, 2019
© «Զանգակ–97» ՍՊԸ, 2019
© ԴՏՀՏՇՀ, 2019

ԲԱԺԻՆ
III

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԸ 1945–1991 ԹԹ.

ԳԼՈՒԽ IX
ՀԽՍՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ–ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ

§ 22. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ

Արդյունաբերության վերակառուցումը և զարգացումը: Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտից հետո անհրաժեշտ էր վերակառուցել հանրապետության արդյունաբերությունը, այն հարմարեցնել խաղաղ կյանքի պայմաններին: Սկզբում առկա էին բազմաթիվ դժվարություններ, կար փորձառու աշխատուժի և հումքի պակաս: Սակայն արդեն 1947 թ. արդյունաբերության զարգացումը նոր թափ առավ, և հետագայում արագ տեմպերը պահպանվեցին:

1950–ական թթ. երկրորդ կեսին հանրապետությունում շարունակվեց հատկապես պղնձի, ալյումինի, մոլիբդենի արտադրության և քիմիական արդյունաբերության զարգացումը: Կառուցվեցին նոր գործարաններ, շինանյութերի ձեռնարկություններ, հիմքեր դրվեցին ճշգրիտ մեքենաների արտադրության կազմակերպման և ընդլայնման համար:

Հայաստանը դարձավ ԽՍՀՄ զարգացած արդյունաբերական հանրապետություններից մեկը: Նրա արդյունաբերական արտադրանքի բազմաթիվ տեսակներ արտահանվում էին սոցիալիստական և զարգացող երկրներ:

1960–1980–ական թթ. Խորհրդային Հայաստանի արդյունաբերության աշխարհագրությունն ընդլայնվեց, ստեղծվեցին գիտաարտադրական միավորումներ: Եթե մինչ այդ արդյունաբերությունը հիմնականում կենտրոնացած էր Երևան, Լենինական, Կիրովական քաղաքներում, ապա 1970–ական թթ. արտադրական ձեռնարկություններ

Քաջարան քաղաքի ընդհանուր տեսքը

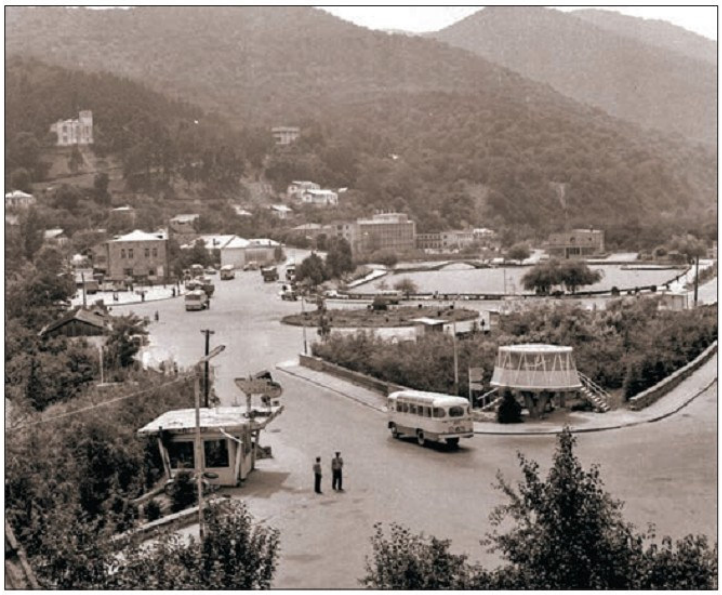

Տեսարան Դիլիջան քաղաքից

հիմնվեցին բոլոր փոքր քաղաքներում, քաղաքատիպ ավաններում և խոշոր գյուղերում: Նոր արդյունաբերական համալիրներ ստեղծվեցին Հրազդանում, Արթիկում, Չարենցավանում, Արարատում, Դիլիջանում, Կամոյում (այժմ՝ Գավառ) և այլուր:

1970–1980–ական թթ. արդյունաբերական աճի տեմպերով Հայաստանը Խորհրդային Միության մեջ գրավում էր երկրորդ տեղը: Այդուհանդերձ արդյունաբերական արտադրանքը որակական ցուցանիշներով զգալիորեն հետ էր մնում համաշխարհային մակարդակից: Շրջակա միջավայրի վրա հատկապես բացասական ազդեցություն ունեին գունավոր մետաղագործության ձեռնարկությունները՝ Քանաքեռի ալյումինի, Ալավերդու մետալուրգիական, Քաջարանի պղնձամոլիբդենային, Հրազդանի լեռնաքիմիական և այլ ձեռնարկություններ:

Սևան–Հրազդան կասկադը տալիս էր հանրապետության էլեկտրաէներգիայի շուրջ 95%–ը: Սևանի ջրերի անխնա օգտագործումը լճի մակարդակի կտրուկ իջեցման պատճառ դարձավ, իսկ դա կարող էր Հայաստանը զրկել խմելու և ոռոգման ջրերի պաշարներից: 1961 թ. Հայաստանի կառավարության միջնորդությամբ ԽՍՀՄ ղեկավարությունը որոշում կայացրեց Արփա գետի ջրերի հոսքի մի մասը Սևան փոխադրելու համար կառուցել մոտ 48 կմ երկարությամբ ջրատար թունել: Դա եզակի և բավական բարդ կառույց է, որի շինարարությունը տևել է շուրջ 20 տարի: 1981 թ. ***Արփա–Սևան թունելը*** շահագործման հանձնվեց, որի շնորհիվ կասեցվեց Սևանի մակարդակի իջեցումը, սկսվեց նրա բարձրացումը:

Հանրապետության էներգետիկ պահանջները լիովին բավարարելու նպատակով սկսվեց ***Հայկական ատոմային էլեկտրակայանի (ՀԱԷԿ)*** շինարարությունը, որի առաջին էներգաբլոկը գործարկվեց ***1976 թվականին***:

ՀԿԿ կենտկոմի առաջին քարտուղար Կարեն Դեմիրճյանը բացում է Արփա–Սևան ջրատարը

Գյուղատնտեսության հիմնախնդիրները: Պատերազմից հետո հանրապետության գյուղատնտեսությունը անմխիթար վիճակում էր: Հացը, որը բնակչության հիմնական սննդամթերքն էր, չէր բավարարում: Ցածր էր հացահատիկի բերքատվությունը Հայաստանում. այն 2–3 անգամ պակաս էր եվրոպական երկրների և ԱՄՆ–ի ցուցանիշներից:

Պետությունը ձգտում էր անհրաժեշտ բարեփոխումներ կատարելու գյուղատնտեսության բնագավառում: Այդ նպատակով ավելացվում էր դաշտերում աշխատող մեքենաների թիվը, ցանքատարածությունների ոռոգման համար կառուցվում էին ջրամբարներ և ջրանցքներ: Սակայն այդ միջոցառումների արդյունավետությունը ցածր էր: Հաճախ պետությունը վերցնում էր կոլտնտեսությունների բերքի մեծ մասը, երբեմն էլ ամբողջը՝ դրա փոխարեն վճարելով չնչին գումար:

Հաէկի շինարարությունը

Ստալինի մահից հետո ԽՍՀՄ նոր ղեկավարությունը որոշեց բարձրացնել կոլտնտեսություններից գնվող մթերքների գները: Ձեռնարկված միջոցառումների շնորհիվ գյուղատնտեսության տնական անկմանը հաջորդեց որոշակի վերելք, կոլտնտեսականների եկամուտները սկսեցին աճել: Սակայն շուտով գյուղատնտեսության աճի տեմպերը նվազեցին:

ԽՍՀՄ–ում փորձեցին հրաժարվել նախորդ տասնամյակներում գյուղատնտեսության բնագավառում թույլ տրված ծայրահեղություններից: Սակայն գյու-

Եգիպտացորենի բերքահավաք Այգավանում

Ծիրանի բերքահավաք Թափրովի անվան «Արարատ» սովխոզում

ղատնտեսական արտադրության արդյունավետությունը չբարձրացավ: ***Գլխավոր պատճառը կոլտնտեսական գյուղացու անձնական շահագրգռության պակասն էր, նրա աշխատանքի ցածր արտադրողականությունը***: Գյուղացու հիմնական եկամտի աղբյուրը շարունակում էին մնալ նրա տնամերձ փոքր հողակտորը և տնային անասուններն ու թռչունները:

Բնակչության սոցիալական վիճակը: 1947 թ. առատ բերքի, ռազմական ծախսերի որոշ կրճատման և ստեղծված պետական պահուստների հաշվին վերացվեց ապրանքների բաշխման քարտային համակարգը, որը մտցվել էր պատերազմի սկզբին: Սակայն բնակչության կենսամակարդակը մնում էր ցածր:

1950–ական թթ. կեսերից ԽՍՀՄ–ը սկսեց իրականացնել լայնածավալ սոցիալական քաղաքականություն: Ընդունվեց օրենք թոշակների մասին, բարձրացվեցին աշխատավարձերը: Մեծ թափ ստացավ բնակարանային շինարարությունը: 1964 թվականից կոլտնտեսականների համար ևս սահմանվեց կենսաթոշակ:

Հայկական ԽՍՀ բնակչության թիվը հետպատերազմյան տարիներին կտրուկ աճեց: ***1945–1965 թթ.***, այսինքն՝ ***20 տարվա ընթացքում, հանրապետության բնակչության թիվն աճեց մոտավորապես 2 անգամ՝ հասնելով 2 միլիոն 134 հազարի***: ԽՍՀՄ կազմում Հայաստանն այն եզակի հանրապետություններից էր, որը խորհրդային տարիներին պահպանում էր իր գրեթե միատարր ազգային կազմը: Թափ հավաքող ***քաղաքակենտրոնացումը (ուրբանիզացիա)*** հանգեցնում էր քաղաքների թվի աճին: Քաղաքային բնակչության ավելացումը սրում էր բնակարանային հիմնախնդիրը:

Խորհրդային պետության ողջ պատմության ընթացքում մշտապես առկա էր սպառողական ապրանքների պակաս: Որպեսզի սպառողը ձեռք բերեր կահույք, կենցաղային ապրանքներ, առավել ևս՝ ավտոմեքենա, պետք է հերթագրվեր և սպասեր ամիսներով, հաճախ՝ տարիներով:

Ճիշտ է՝ բնակչության կենսամակարդակը երկրում բարձրացավ, սակայն դրա աճի տեմպերն անընդհատ հետ էին մնում հասարակական սպասելիքից և պահանջից, ինչպես նաև՝ Արևմուտքի զարգացած երկրների բնակչության կենսամակարդակից: Դա մարդկանց շրջանում առաջ բերեց դժգոհություն և անտարբերություն:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Հիմնավորե՛ք, որ Հայաստանը դարձել էր ԽՍՀՄ–ի զարգացած արդյունաբերական հանրապետություններից մեկը:
2. Մինչև 1970–ական թթ. հիմնականում ո՛ր քաղաքներում էր կենտրոնացած արդյունաբերությունը: 1970–ական թթ. սկսած՝ Հայաստանի ո՛ր քաղաքներում ստեղծվեցին արդյունաբերական համալիրներ:
3. Քարտեզի վրա ցո՛ւյց տվեք Հայաստանի արդյունաբերական խոշոր և գունավոր մետաղագործության նշանավոր կենտրոնները. ներկայումս ՀՀ–ի ո՛ր մարզերի տարածքում են այդ քաղաքները:
4. Ե՞րբ է կառուցվել և շահագործման հանձնվել Արփա–Սևան ջրատար թունելը: Ի՞նչ նպատակով էր այն կառուցվել: Հանրապետության էներգետիկ պահանջները բավարարելու համար ե՞րբ և ի՞նչ կառուցվեց Հայաստանում:
5. Գյուղատնտեսությունը զարգացնելու նպատակով ի՞նչ միջոցառումներ ձեռնարկվեցին Հայաստանում: Ի՞նչն էր խոչընդոտում Հայաստանում գյուղատնտեսության զարգացումը հետպատերազմյան առաջին տարիներին:
6. 1950–ական թվականների կեսերից ԽՍՀՄ–ի սոցիալական քաղաքականության մեջ ի՞նչ կարևոր քայլեր ձեռնարկվեցին: Ա՞ճի ի՞նչ ցուցանիշներ ուներ ՀԽՍՀ–ի բնակչությունը հետպատերազմյան տարիներին:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ էր ԽՍՀՄ–ը իր զարգացման մակարդակով հետ մնում Արևմուտքի առաջատար պետություններից:

ՆՈՐ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Արփա–Սևան ջրատար, Հայկական ատոմային էլեկտրակայան, քաղաքակենտրոնացում (ուրբանիզացիա)

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹ

ՀԽՍՀ տնտեսական զարգացման որոշ ցուցանիշներ

1940 թ. համեմատությամբ Հայաստանում արդյունաբերական արտադրության ծավալը 1979 թ. աճեց ավելի քան 40 անգամ: Նոր հիդրոէլեկտրակայանների և ջերմաէլեկտրակայանների, ինչպես նաև ատոմային էլեկտրակայանի կառուցումը հնարավորություն տվեցին էլեկտրաէներգիայի արտադրությունն այդ ժամանակաընթացքում ավելացնելու 30,6 անգամ: Շինարարական նյութերի արդյունաբերության արտադրանքի թողարկումն աճեց 77,9, քիմիայինը՝ 122,6, թեթև արդյունաբերությանը՝ 22,3, սննդի արդյունաբերությանը՝ 8,8 անգամ: … Այժմ հանրապետության էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերությունը թողարկում է էլեկտրաշարժիչներ՝ 3 անգամ, ուժային տրանսֆորմատորներ՝ 2 անգամ ավելի շատ, քան արտադրել է ամբողջ Խորհրդային Միությունը 1940 թվականին:

§ 23. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ–ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ

Քաղաքական բռնաճնշումների նոր փուլը: 1949 թ. զանգվածային աքսորը: Խորհրդային երկրում թեպետ 1937–1938 թթ. համեմատությամբ զանգվածային բռնաճնշումները նվազել էին, սակայն իսպառ չէին դադարել: 1945–1952 թթ. այն նոր թափ հավաքեց: Հանրապետությունում քաղաքական մեղադրանքով բռնադատվեց մոտ 3000 մարդ: Լրտեսություն, դավաճանություն, պետական սահմանի ապօրինի հատում, հակահեղափոխական, հակախորհրդային ու դաշնակցական գործունեություն. ահա նրանց վերագրված շինծու հիմնական մեղադրանքները:

1949 թ. հունիսի 14-ին խորհրդային իշխանությունների որոշմամբ Հայաստանից և Անդրկովկասի մյուս հանրապետություններից հայ բնակչության մի հոծ զանգված՝ ***3620 ընտանիք***, «դաշնակցականներ» պիտակով արտաքսվեց ԽՍՀՄ հեռավոր շրջաններ: 1946–1948 թթ. Հայաստան ներգաղթած սփյուռքահայերի շրջանում ևս խորհրդային պետական անվտանգության ծառայությունները «դաշնակցականներ» գտան և արտաքսեցին մյուսների հետ: Հայաստանից, Վրաստանից, Ադրբեջանից և Սև ծովի առափնյա շրջաններից 1949 թ. զանգվածային աքսորի հետևանքով ԽՍՀՄ հեռավոր շրջաններում, հիմնականում Ալթայի երկրամասում, հայտնվեց ***ավելի քան 15 հազար հայ***: Միայն Վրաստանից և Ադրբեջանից արտաքսված հայ բնակչության թիվը կազմեց մոտ 2200 մարդ:

Հայաստանը Խրուշչովյան «ձնհալի տարիներին»: 1953 թ. Ստալինի մահը և նրա մերձավոր զինակից Բերիայի կալանավորումը խորհրդային հասարակության կյանքում լուրջ փոփոխությունների սկիզբ դրեցին: Երկրի ղեկավարությունը ստանձնեց ***Նիկիտա Խրուշչովը (1953–1964)***:

1954–1955 թթ. ընթացքում ձեռնարկվեցին միջոցներ հանրապետության ներքին գործերի և պետական անվտանգության մարմինները վարկաբեկված աշխատողներից մաքրելու, 1937–1938 թթ. անհիմն դատապարտվածներին ազատելու, 1949 թ. արտաքսվածներին իրենց հայրենի բնակավայրեր վերադարձնելու ուղղությամբ:

1956 թ. կայացավ ԽՄԿԿ (Խորհրդային Միության կոմունիստական կուսակցություն) 20-րդ համագումարը, որը շրջադարձային էր երկրի քաղաքական կյանքում: Ինչպես ամբողջ երկրում, այնպես էլ Հայաստանում քննարկվեցին համագումարի որոշումները, որի ընթացքում ընթերցվում էր Խրուշչովի հնչեցրած, այսպես կոչված, «փակ զեկուցումը»: Ելույթ ունեցողներն առաջ քաշեցին այնպիսի հարցեր, որոնք նախկինում կարող էին բնութագրվել որպես հակախորհրդային ելույթներ: Դրանք վերաբերում էին կոլտնտեսային շինարարության բացթողումներին, ընտրական և դատական համակարգի անկատարությանը, ազատ մամուլի բացակայությանը, ազգային սխալ քաղաքականությանը և այլ հարցերի:

Ազգային զարթոնքը: 1960 թ. վերջերին Հայկոմկուսի կենտկոմի առաջին քարտուղար ընտրվեց ***Յակով Զարոբյանը***: Վերջինիս ղեկավարման շրջանում հանրապետությունում տեղի ունեցան դրական լուրջ փոփոխություններ:

Յակով Զարոբյան (Հակոբ Զոհրաբյան)

Անաստաս Քոչինյան

Կարեն Դեմիրճյան

1965 թ. լրանալու էր Հայոց մեծ եղեռնի 50–րդ տարելիցը: Յ. Զարոբյանը 1964 թ. հանձնարարեց մշակել տարելիցը նշելու միջոցառումների ծրագիր: Ստացված առաջարկությունների հիման վրա Հայաստանի ղեկավարությունը Մոսկվա է ուղարկում ***տարելիցը նշելու միջոցառումների ծրագիր***: Դրանում մասնավորապես ասված էր, որ 1915 թվականին՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ, օսմանյան Թուրքիայի 3 միլիոն հայ բնակչությունը տեղահանվել, հետապնդվել ու ոչնչացվել է: Ծրագրում նշված բոլոր առաջարկությունները ժամանակի ընթացքում կյանքի կոչվեցին:

1960–ական թթ. սկզբին Խորհրդային Միությունում կտրուկ սրվեց պայքարն իշխանության համար: Ն. Խրուշչովի հեղինակությունն ընկավ: 1964 թ. հոկտեմբերին նրան փոխարինեց ***Լեոնիդ Բրեժնևը***:

Խորհրդային Հայաստանը «լճացման տարիներին»: Բրեժնևը կառավարեց բավական երկար շրջան ***(1964–1982)***: Նրա կառավարման վերջում երկիրը հայտնվել էր խոր լճացման մեջ, այդ պատճառով այն ԽՍՀՄ պատմության մեջ է մտել ***«լճացման տարիներ»*** անունով:

Այս տարիներին երկու անգամ փոխվեց Հայաստանի բարձրագույն ղեկավարությունը: 1966 թ. Յ. Զարոբյանին փոխարինած ***Անաստաս Քոչինյանը*** հանրապետությունը ղեկավարեց մինչև 1974 թ., իսկ նրան փոխարինեց ***Կարեն Դեմիրճյանը***:

1977 թ. սկսեց գործել ԽՍՀՄ նոր Սահմանադրությունը: ***Մեկ տարի անց*** ընդունվեց նաև ***ՀԽՍՀ նոր Սահմանադրությունը***: Սահմանադրությամբ հռչակված և երաշխավորված խոսքի, մամուլի, ժողովների ազատության, ազգերի ինքնորոշման իրավունքի իրականացումը գործնականում անհնարին էր: Հայկական ԽՍՀ–ն (նաև Վրացական ԽՍՀ–ն) շնորհիվ հանրության շրջանում ծավալված շարժման հնարավորություն ստացավ սահմանադրության մեջ ամրագրելու հատուկ կետ ազգային–պետական լեզվի մասին:

Աշոտ Նավասարդյանը և Պարույր Հայրիկյանը

Հայոց ցեղասպանության 50–րդ տարելիցին նվիրված առաջին ցույցը. 1965 թ., Երևան

Այլախոհությունը: 1960–ական թթ. Խորհրդային Միությունում ի հայտ եկան անձինք, ովքեր չէին ցանկանում հաշտվել խորհրդային մարդու համար սահմանված վարքագծի կանոններին: Նրանց անվանեցին ***այլախոհ (դիսիդենտ)***, իսկ մարդու իրավունքների համար պայքարողներին՝ ***իրավապաշտպան***:

Հայաստանում այլախոհությունը հիմնականում կրում էր ազգային բնույթ: Ազգային զարթոնքի և կորցրած Արևմտյան Հայաստանի չմարող գաղափարի հողի վրա ստեղծվեցին առաջին այլախոհական կազմակերպությունները: Նրանք առաջ քաշեցին նաև ազատության և անկախության կարգախոսներ:

1960–1970–ական թթ. Հայաստանում ստեղծվում ու գործում են մի շարք գաղտնի (ընդհատակյա) կազմակերպություններ: Նրանց նպատակն էր արծարծել հայկական տարածքների՝ Լեռնային Ղարաբաղի և Նախիջևանի՝ Հայաստանին վերամիավորման հարցը, պայքարել ազգային լեզվի և մշակույթի անաղարտության համար, կերտել անկախ Հայաստան: Դրանց հիմնադիրներից և ակտիվ գործիչներից էին ԽՍՀՄ տարածքում առաջին ընդհատակյա կուսակցության՝ 1966 թ. ստեղծված ***Ազգային միացյալ կուսակցության (ԱՄԿ)*** հիմնադիր ***Հայկազ Խաչատրյանը, Ստեփան Զատիկյանը, Պարույր Հայրիկյանը, Աշոտ Նավասարդյանը*** և ուրիշներ: Այդ կազմակերպությունները բացահայտվեցին խորհրդային պետանվտանգության մարմինների կողմից, սակայն այլախոհական շարժումը վերացնել չհաջողվեց:

1980–ական թթ. առաջին կեսին ԽՍՀՄ–ը ճգնաժամի մեջ էր: Խորհրդային պետությունը, որի մի մասն էր Հայաստանը, կարիք ուներ կյանքի բոլոր ոլորտների որակական փոփոխությունների:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Վերհիշե՛ք, թե երբ էին Հայաստանում կիրառվել զանգվածային բռնաճնշումներ: Ե՞րբ է տեղի ունեցել ՀԽՍՀ–ից և Անդրկովկասի մյուս հանրապետություններից հայ բնակչության զանգվածային աքսորը: Որքա՞ն հայ արտաքսվեց, և ո՞րն էր նրանց հիմնական աքսորավայրը: Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ ԽՍՀՄ–ի իշխանությունները գործադրեցին բռնաճնշումներ:
2. ԽՍՀՄ–ի պատմության ո՞ր ժամանակահատվածն է հայտնի «ճնհալի տարիներ» անվամբ. ինչո՞ւ: Ներկայացրե՛ք Հայաստանի ներքաղաքական կյանքում «ճնհալի տարիներին» տեղի ունեցած իրադարձությունները: Ձեր կարծիքով դրանցից ո՞րն էր կարևոր. ինչո՞ւ:
3. Ի՞նչ գիտեք Յ. Զարոբյանի մասին: Գնահատե՛ք նրա գործունեությունը:
4. Ո՞վ փոխարինեց Ն. Խրուշչովին, և ի՞նչ անունով է հայտնի նրա կառավարման շրջանը:
5. Ե՞րբ և ովքե՞ր ստանձնեցին Հայաստանի բարձրագույն ղեկավարությունը Յ. Զարոբյանից հետո: Ե՞րբ է ընդունվել ՀԽՍՀ նոր Սահմանադրությունը:
6. Ո՞րն էր ԽՍՀՄ տարածքում ստեղծված առաջին ընդհատակյա կուսակցությունը: Ի՞նչ նպատակներ էին հետապնդում Հայաստանում ստեղծված ընդհատակյա կազմակերպությունները: Ձեր կարծիքով այդ նպատակներից ո՞րն էր առաջնահերթ. ինչո՞ւ:

ՆՈՐ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Զանգվածային աքսոր, «ճնհալի տարիներ», «լճացման տարիներ», Յակով Զարոբյան, Անդրոն Քոչինյան, Կարեն Դեմիրճյան, այլախոհ, իրավապաշտպան, Հայկազ Խաչատրյան, Ազգային միացյալ կուսակցություն

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹ

Հատված ԱՄԿ–ի անդամների երդման տեքստից

Երդվում եմ

Երկրի վրա երկնի մի կտոր, երկրային դրախտ, Աստվածային տուրք–ոգով միշտ անմահ, հանճարով հզոր ու միշտ … իմ Մա՛յր Հայաստան, իմ Սո՛ւրբ Հայրենիք… Երդվում եմ ես քեզ, ժողովո՛ւրդ Հայոց, երդվում եմ անմեղ զոհերիդ արյամբ, քո զավակների Սուրբ զերեզմանով, քանի պղծում է իր ներկայությամբ Հայոց Սուրբ Հողը գեթ մի թշնամի, քանի ապրում եմ, քանի շնչում եմ, կպայքարեմ ես սրի դեմ սրով, հրի դեմ՝ հրով, մահվան դեմ՝ մահով: Իմ կյանքը քոնն է, դու ես այն տվել:

ԳԼՈՒԽ X

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԸ ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

§ 24. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՎԵՐԱԲԱՑՈՒՄԸ: ՄԵԾ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայկական հարցի վերաբացումը միջազգային նոր պայմաններում: ԽՍՀՄ կազմում Խորհրդային Հայաստանը զրկված էր ինքնուրույն արտաքին քաղաքականություն վարելու հնարավորությունից: Այդ պատճառով միջազգային ասպարեզում Հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության խնդիրների լուծման համար միակ պայքարողը մնում էր սփյուռքահայությունը: ***Հայկական հարցի արդարացի լուծման իրական հույսեր արթնացան Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտին***:

Սփյուռքահայությունը գործուն միջոցների դիմեց խնդիրը կրկին միջազգային օրակարգ բերելու նպատակով: Տարբեր երկրներում (Ֆրանսիա, Սիրիա, Լիբանան, Հունաստան, Ուրուգվայ և այլն) կազմակերպվեցին ***հայկական ազգային խորհուրդներ***: Դրանց աշխատանքը համակարգում էր 1944 թ. մարտին Նյու Յորքում ստեղծված ***Ամերիկահայ ազգային խորհուրդը***:

Սփյուռքահայությունն ավելի ոգևորվեց, երբ խորհրդային կառավարությունը ***1945 թ. մարտի 19-ին*** չեղյալ հայտարարեց (դենոնսացիայի ենթարկեց) 1925 թ. խորհրդա-թուրքական բարեկամության և չեզոքության պայմանագիրը: Հատկապես մեծ էին ակնկալիքները 1945 թ. ապրիլին Սան Ֆրանցիսկոյում գումարվող Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) հիմնադիր համագումարից: Սփյուռքահայ ազգային կազմակերպությունները հայկական տարածքների վերադարձի խնդրանքով դիմումներ հղեցին ինչպես ԽՍՀՄ կառավարությանն ու անձամբ Ի. Ստալինին, այնպես էլ ՄԱԿ-ի համագումարի մասնակիցներին:

Միջազգային ասպարեզում սփյուռքահայության կողմից բարձրացված ալիքին մեծ ոգևորությամբ միացավ Խորհրդային Հայաստանի հայությունը: Հանրապետության թերթերում տպագրվում էին նամակներ՝ ***«Հասել է ժամանակը», «Մեկուկես միլիոն մարդկանց ձայնը»*** և այլ հուզիչ խորագրերով: ՀԽՍՀ ղեկավարության հիմնական դիրքորոշումը հետևյալն էր. բարձրացնել Թուրքիայի բռնազավթած հայկական տարածքները (Կարսի մարզն ու Սուրմալուի գավառը) Խորհրդային Հայաստանին վերադարձնելու և սփյուռքահայերի հայրենադարձության խնդիրները: ***1945 թ. ապրիլի 19-ին*** Ստալինն ընդունում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի տեղապահ ***Գևորգ արքեպիսկոպոս Չորեքչյանին***: Չորեքչյանն արծարծեց հայկական տարածքների վերադարձման, հայրենադարձության և այլ հարցեր:

Հայկական սփյուռքում և Խորհրդային Հայաստանում անհամբեր սպասում էին պատերազմում հաղթած դաշնակից տերությունների ղեկավարների՝ ***Պոտսդամում***

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ ՊՈՏՍԴԱՄՈՒՄ

Մինչ համաժողովի սկիզբը՝ 1945 թ. հունիսին, Մոսկվայում ԽՍՀՄ արտգործժողկոմ Վյաչեսլավ Մոլոտովը Թուրքիայի դեսպանին ներկայացրել էր խորհրդային տարածքային պահանջները, որոնք, սակայն, պաշտոնապես մերժվեցին: Թուրքիային օգնության շտապեցին Մեծ Բրիտանիան և ԱՄՆ-ն: Կոնֆերանսի բացումից մեկ օր առաջ՝ հուլիսի 16-ին, Մեծ Բրիտանիայի արտաքին գործերի նախարար Էնտոնի Իդենը Մոլոտովին տեղեկացրեց, որ Լոնդոն ժամանած թուրքերը պագնապ են հայտնել խորհրդային տարածքային պահանջների առիթով: Ի պատասխան՝ Մոլոտովը հայտարարում է, որ 1921 թ. խորհրդա-թուրքական սահմանն արդարացի չէ, ուստի Թուրքիան ԽՍՀՄ-ին պետք է վերադարձնի որոշ տարածքներ: Խորհրդային տարածքային պահանջների խնդիրն արծարծվեց կոնֆերանսի՝ հուլիսի 22-ի և 23-ի նիստերում: Թուրքիայի տարածքային ամբողջականության պաշտպանության դիրքերից առաջինը հանդես եկավ Մեծ Բրիտանիայի պատվիրակության ղեկավար Ռ. Չերչիլը: Նրան հակադարձեց Ի. Ստալինը՝ պնդելով խորհրդային պահանջների մասին. «Մենք գտնում ենք, որ Կարսի և Արդահանի շրջանում սահմանը ճիշտ չէ»:

գումարվելիք համաժողովին: Հայկական տարածքների հարցը համաժողովի օրակարգում ընդգրկելու խնդրանքով Ամերիկահայ ազգային խորհուրդը 1945 թ. հուլիսի 19-ին հեռագիր ուղարկեց երեք մեծ տերությունների՝ ԽՍՀՄ-ի, ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի ղեկավարներին (Ստալին, Թրուման, Չերչիլ):

Պոտսդամում, սակայն, հայկական տարածքների վերադարձի հարցը լուծում չգտավ. խորհրդային կողմը հանդիպեց անգլո-ամերիկյան կոշտ հակազդեցությանը: ԱՄՆ-ը և Մեծ Բրիտանիան անթաքույց պաշտպանեցին Թուրքիային:

Սփյուռքի ձեռնարկած միջոցառումների շարքում կարևոր էր Ամերիկահայ ազգային խորհրդի նախաձեռնությամբ ***1947 թ. ապրիլի 30-ից մայիսի 4-ը Նյու Յորքում*** կայացած ***Հայկական համաշխարհային կոնգրեսը***: Կոնգրեսի առաջարկով կազմված պատվիրակությունը մայիսի 12-ին ԱՄՆ վարչակազմին ներկայացրեց հայկական հողային պահանջների վերաբերյալ հուշագիր:

Շուտով միջազգային իրավիճակը սրվեց, որը պայմանավորված էր սառը պատերազմով, 1949 թ. Հյուսիսատլանտյան դաշինքի (ՆԱՏՕ) ստեղծումով և երեք տարի անց նրան Թուրքիայի անդամակցությամբ: Դա ստիպեց Խորհրդային Միության ղեկավարությանը հետ կանգնել Թուրքիայի նկատմամբ իր տարածքային պահանջներից: Ավելին՝ ***1953 թ. մայիսի 30-ին*** խորհրդային կառավարությունը պաշտոնապես հայտարարեց, որ Խորհրդային Միությունը Թուրքիայից ոչ մի տարածքային պահանջ չունի: Այսպիսով՝ հայ ժողովրդի արդարացի պահանջները կրկին չիրականացան:

1946-1948 թթ. մեծ հայրենադարձությունը: Խորհրդային Հայաստան սփյուռքահայերի զանգվածային ներգաղթի կազմակերպման խնդիրը սերտորեն առնչվում էր Երկրորդ աշխարհամարտում ԽՍՀՄ հաղթանակի, Թուրքիայից հայկական որոշ տարածքների ազատագրման իրական թվացող հեռանկարի հետ:

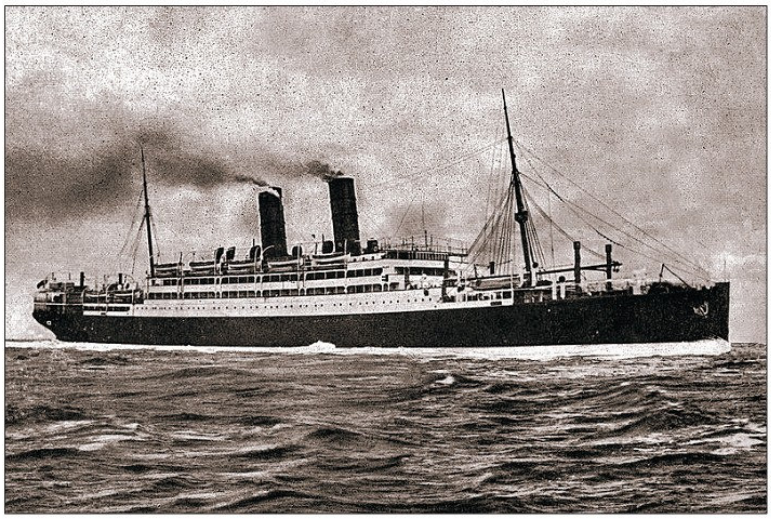

«Տրանսիլվանիա» շոգենավը

ՀԽՍՀ ղեկավարության եռանդուն գործունեության արդյունքում ***1945 թ. նոյեմբերի 21-ին*** ԽՍՀՄ Ժողկոմխորհի նախագահ Ի. Ստալինը ստորագրում է որոշում՝ «Արտասահմանյան հայերի՝ Խորհրդային Հայաստան վերադառնալու կապակցությամբ ձեռնարկվող միջոցառումների մասին»:

Խորհրդային կառավարության այս քայլը խանդավառությամբ ընդունվեց համայն հայության կողմից: Հայրենադարձությունն իրականացնելու համար ՀԽՍՀ կառավարությանն առընթեր կազմակերպվեց Արտասահմանից ներգաղթող հայերի ընդունման կոմիտե:

1946 թ. հունիսի 23-ին հայրենադարձների առաջին խումբը «Տրանսիլվանիա» շոգենավով Բեյրութից ուղևորվում է դեպի Հայրենիք: Օրեր անց նրանք ժամանում են Բաթումի նավահանգիստ, այդտեղից՝ գնացքներով Հայաստան: Մինչև 1946 թ. հոկտեմբերի կեսերը Լիբանանից, Սիրիայից, Իրանից, Բուլղարիայից, Հունաստանից և այլ երկրներից Հայաստան ժամանեց ***մոտ 51 հազար մարդ***: Ներգաղթը նվազող չափերով շարունակվեց նաև հաջորդ երկու տարիներին:

ԽՍՀՄ կառավարությունը հայրենադարձների սոցիալական դրությունը բարելավելու համար մի շարք միջոցառումներ իրականացրեց: Սակայն զգալի էին հետպատերազմյան շրջանի սոցիալ-տնտեսական դժվարությունները: Այդ հանգամանքը, ինչպես նաև ԽՍՀՄ-ում վերսկսված բռնաճնշումները սփյուռքահայերի հայրենադարձության դադարեցման պատճառ դարձան: ԽՍՀՄ կառավարության 1948 թ. սեպտեմբերի 14-ի որոշումով հայրենադարձությունը կասեցվեց:

Այդուհանդերձ 1946-1948 թթ. մոտ 90 000 հայեր աշխարհի 12 երկրներից ներգաղթեցին Խորհրդային Հայաստան: Հաղթահարելով դժվարությունները՝ հայրենադարձները ներգրավվեցին հանրապետության տնտեսական և հասարակաքաղաքական կյանքում՝ մեծ ներդրում ունենալով երկրի զարգացման գործում:

Հայրենադարձությունը հետագա տարիներին: Զանգվածային հայրենադարձությունը թեև կասեցվեց, սակայն Ստալինի մահից հետո՝ ***1950–ական թթ.***, անհատական կարգով Խորհրդային Հայաստան ներգաղթեց շուրջ ***4000 սփյուռքահայ***:

Ներգաղթը փոքր ծավալներով շարունակվեց նաև հետագայում: ***1962–1982 թթ.*** աշխարհի շուրջ 2 տասնյակ երկրներից Հայաստան ներգաղթեց ***մոտ 32 000 մարդ***: Այդ տարիներին նկատվում էր նաև ***հակառակ գործընթացը***, երբ սոցիալ–տնտեսական ու քաղաքական դրդապատճառներով ***Հայաստանից արտագաղթեց հայրենադարձների ու նրանց հարազատների մի մասը***: Արտագաղթը վտանգավոր չափերի հասավ հատկապես 1980–ական թթ. վերջերից սկսած:

Այդուհանդերձ հայրենադարձությունը խոշոր նշանակություն ունեցավ հանրապետության ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման, տնտեսության, մշակույթի և գիտության զարգացման համար:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչո՞ւ հնարավոր դարձավ Հայկական հարցի բարձրացումը 1940–ական թթ. կեսերին:
2. Ի՞նչ կազմակերպություններ ստեղծեցին սփյուռքահայերը: Ներկայացրե՛ք և գնահատե՛ք սփյուռքահայերի պայքարը Հայկական հարցի լուծման համար:
3. Ե՞րբ և ինչպե՞ս է կազմակերպվել մեծ հայրենադարձությունը: Ներկայացրե՛ք և գնահատե՛ք այդ իրադարձության ընթացքը և արդյունքները:
4. 1950–ական թթ. կեսից մինչև 1982 թ. տեղի ունեցած հայրենադարձությունն ի՞նչ արդյունքներ ունեցավ: Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ սկսվեց նաև արտագաղթ ՀԽՍՀ–ից:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտական փուլում և դրանից հետո մեծ տերությունները չլուծեցին Հայկական հարցը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայկական հարցի վերաբացում, Ամերիկահայ ազգային խորհուրդ, դենոնսացիա, ՄԱԿ–ի հիմնադիր համագումար, Պուրսդամի համաժողով, Հայկական համաշխարհային կոնգրես, մեծ հայրենադարձություն, արտագաղթ

§ 25. ՊԱՅՔԱՐ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱՆԱՉՄԱՆ ՀԱՄԱՐ

Սփյուռքահայերի պայքարը Հայկական հարցի լուծման համար: Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտին և հաջորդած առաջին տարիներին Հայկական հարցի արդարացի լուծման ձախողումը չընկճեց սփյուռքահայությանը: Համասփյուռքյան ազգային կազմակերպությունների և հայ ավանդական կուսակցությունների գործունեության առաջնային խնդիրն էր պայքարել Հայկական հարցի լուծման և Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման համար: Այդ գործում ***շրջադարձային էր 1965 թվականը***: Խորհրդային Հայաստանում և Սփյուռքի բոլոր համայնքներում հայրենասեր հայեր նորից բարձրացրին իրենց բողոքի ու պահանջատիրության ձայնը:

Սփյուռքահայության համառ պայքարի արդյունքներն ուշացնել չտվեցին: Արդեն Հայոց մեծ եղեռնի 50-րդ տարելիցի նախօրեին՝ ***1965 թ. ապրիլի 20-ին, Ուրուգվայի Ազգային համագումարը (խորհրդարանը)*** դատապարտեց և ճանաչեց Հայոց ցեղասպանությունը: Ուրուգվայը դարձավ Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչած ***առաջին երկիրը***: Նույն օրերին ԱՄՆ-ի Կալիֆոռնիայի նահանգային խորհրդարանն ընդունեց մի բանաձև, որով ***Ապրիլի 24-ը*** նահանգում սահմանվեց հայ զոհերի հիշատակի օր: 1965 թ. հոկտեմբերին ***Կիպրոսի*** արտաքին գործերի նախարարը ՄԱԿ-ի բարձր ամբիոնից կոչ արեց քննարկելու Հայկական հարցը:

1967 թ. ապրիլին Մոնտեվիդեոյում գումարված Լատինական Ամերիկայի երկրների միջխորհրդարանական համագումարը որոշում ընդունեց օժանդակելու ՄԱԿ-ում Հայկական հարցի քննարկմանը: Իսկ ***1973 թ.*** ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների հանձնաժողովի ենթահանձնախմբի ներկայացրած բանաձևում Օսմանյան կայսրությունում հայերի ջարդերը որակվեցին որպես XX դարի առաջին ցեղասպանություն:

Միջազգային ասպարեզում սփյուռքահայության խնդիրները միասնաբար ներկայացնելու գործում նշանակալից իրադարձություն արձանագրվեց ***1974 թվականին:*** Հայ ավանդական երեք կուսակցություններն առաջին անգամ կազմեցին ***համազգային կենտրոնական մարմին*** և մշակեցին ցեղասպանության ճանաչմանն ուղղված գործողությունների ***միասնական ծրագիր***:

Համաշխարհային հանրությանը Թուրքիայի հանցագործ քաղաքականությանը ծանոթացնելու և ցեղասպանության միջազգային ճանաչման ուղղությամբ մեծ ծավալի աշխատանք կատարեցին ՀՅԴ-ի կողմից աշխարհի տարբեր երկրներում հիմնված ***Հայ դպրի հանձնախմբերը***: Կարևոր դեր է խաղում նաև ***Ամերիկայի հայկական համագումարը,*** որը ստեղծվել է 1972 թ.:

Հայոց ցեղասպանության հիմնահարցը 1983 թ. սկսեց քննարկվել նաև Եվրախորհրդում: ***1987 թ. հունիսի 18-ին Եվրախորհրդարանը*** դատապարտեց 1915 թ. հայերի ցեղասպանությունը՝ կոչ անելով Թուրքիայի կառավարությանը ճանաչել ցեղասպանության փաստը:

Ամերիկայի հայկական համագումարի խորհրդանիշը

«զԱստուած փնտրելու ճամբին եւ գտայ Ս. Էջմիածինը եւ իմ Հայրենիքը եւ խոնարհուեցի ճակատագրին առջեւ»:

Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջին

Հայրենիք–Սփյուռք կապերի բարելավումը և ամրապնդումը: Ի. Ստալինի մահից (1953) հետո քաղաքական իրադրությունը ԽՍՀՄ–ում սկսեց մեղմանալ: Օգտվելով դրանից՝ Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարությունն աշխուժացրեց իր քաղաքականությունը Սփյուռքի հետ հարաբերություններում: Խորհրդային Հայաստանում 1960–1970–ական թթ. սկզբի «ազգային ինքնագիտակցության զարթոնքի» շրջանը բացառիկ մեծ նշանակություն ունեցավ Հայրենիք–Սփյուռք կապերի ամրապնդման համար:

1961 թ. գարնանը Խորհրդային Հայաստանի 40–ամյակի տոնախմբություններին մասնակցելու համար հանրապետություն ժամանեցին Մերձավոր Արևելքի, Եվրոպայի, Հյուսիսային և Հարավային Ամերիկաների բազմաթիվ սփյուռքահայեր: Կազմակերպվեց նրանց հանդիսավոր հանդիպումը Հայաստան ժամանած ԽՍՀՄ ղեկավար Ն. Խրուշչովի հետ: Հարցեր հնչեցին Թուրքիայի կողմից բռնազավթված հայկական տարածքների, պատմական հայրենիք սփյուռքահայերի վերադարձի, նաև Արցախն ու Նախիջևանը ՀԽՍՀ–ին միացնելու մասին:

1964 թ. Հայաստանում ստեղծվեց ***Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտե***: Այն համակարգում էր Հայրենիք–Սփյուռք հարաբերությունները: Սկսեց հրատարակվել կոմիտեի ***«Հայրենիքի ձայն»*** պաշտոնաթերթը: Խորհրդային Հայաստանում հրատարակվեցին դասագրքեր Սփյուռքի դպրոցների համար, կազմակերպվեցին ամենամյա վերապատրաստման դասընթացներ սփյուռքահայ ուսուցիչների համար: Սփյուռքահայ ուսանողները հնարավորություն ստացան ուսանելու Հայաստանի բուհերում: Հայաստանից պարբերաբար Սփյուռք գործուղվող գիտության և մշակույթի անհատ գործիչները, անվանի գեղարվեստական խմբերն ամենուրեք խանդավառ ընդունելության էին արժանանում: Այս ամենով փորձ էր կատարվում համախմբելու Սփյուռքը և ուղղորդելու դեպի հայրենիք:

ՀԽՍՀ իշխանությունների թույլտվությամբ և Ամենայն Հայոց ***Վազգեն Ա կաթողիկոսի*** գլխավորու-

Հայ դպրի գրասենյակը Ավստրիայում

թյամբ աշխուժացավ Ս. Էջմիածնի գործունեությունը Սփյուռքի հետ կապերի ամրապնդման ուղղությամբ:

1988 թվականի Սպիտակի աղետալի երկրաշարժի օրերին սփյուռքահայությունը նյութական և բարոյական մեծ օժանդակություն ցուցաբերեց Հայաստանին: Սփյուռքահայ շատ բժիշկներ, հոգեբաններ, ճարտարապետներ ու շինարարներ մնացին Հայաստանում և անմիջականորեն մասնակցեցին փրկարարական ու վերականգնողական աշխատանքներին: ***Ամենայն Հայոց Վազգեն Ա կաթողիկոսը և Մեծի Տանն Կիլիկիո Գարեգին Բ կաթողիկոսը***, միասին շրջելով հայկական գաղթօջախներում, հանգանակություն կազմակերպեցին, որն ուղղվեց աղետի գոտու վերականգնմանը և տուժած բնակչության օգնությանը:

Անկախության առաջին տարիներից Հայրենիք–Սփյուռք հարաբերությունները մտան զարգացման որակական նոր փուլ:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ո՞ր թվականը շրջադարձային եղավ Հայկական հարցի լուծման համար մղվող պայքարում: Ներկայացրե՛ք Հայկական հարցի լուծման և Հայոց ցեղասպանության ճանաչման համար 1960–1980–ական թթ. սփյուռքահայության մղած պայքարի արդյունքները: Ո՞ր երկիրն է առաջինը ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը:
2. Ի՞նչ քայլեր ձեռնարկվեցին Հայրենիք–Սփյուռք կապերի բարելավման և ամրապնդման ուղղությամբ: Ի՞նչ արդյունքներ դրանք ունեցան:
3. Փորձե՛ք հիմնավորել Հայրենիք–Սփյուռք կապերի սերտացման անհրաժեշտությունը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«Ազգային ինքնագիտակցության զարթոնք», Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտե, Եվրահորհիրդարան, Վազգեն Ա

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹԵՐ

Հատված Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Զ Չորեքչյանի 1945 թ. նոյեմբերի 29–ին Մայր աթոռ Ս. Էջմիածնում տեղի ունեցած մամուլի ասուլիսից

Արտասահմանի հայության ճակատագրի մասին մեր հոգատարությունը և նրանցից ստացած բազմաթիվ նամակներն ու հեռագրերը մեզ մղեցին դիմելու երեք տերությունների ղեկավարներին՝ Ստալինին, Թրումանին և Էտլիին՝ խնդրելով վերացնել բազմաչարչար հայ ժողովրդի վերաբերմամբ թույլ տված պատմական մեծ անարդարությունը: Մեր դիմումով մենք խնդրում ենք Թուրքիայից վերցնել նրա կողմից բռնի կերպով զավթած և այժմ ամայի հողերը, վերադարձնել նրանց վաղեմի տերերին և այդ հողերը միացնել Սովետական Հայաստանին: Դա գաղթական հայերին հնարավորություն կտա մի ընտանիքի մեջ ապրելու իրենց արյունակից եղբայրների հետ, աշխատելու և զարգացնելու իրենց ազգային կուլտուրան:

«Սովետական Հայաստան», 2 դեկտեմբերի, 1945 թ.

Հատված Եվրախորհրդարանի կողմից 1987 թ. հունիսի 18–ին ընդունված «Հայկական հարցի քաղաքական լուծման մասին» բանաձևից

Օսմանյան կայսրության տարածքում հայ բնակչության նկատմամբ տեղի ունեցած 1915–1917 թթ. ողբերգական իրադարձությունները, համաձայն ՄԱԿ–ի գլխավոր ասամբլեայի կողմից 1948 թ. դեկտեմբերի 9–ին ընդունված «Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխարգելելու և պատժելու մասին» կոնվենցիայի, հանդիսանում են ցեղասպանություն:

Հայոց ցեղասպանություն: Աշխարհի պետությունները, ազգային խորհրդարանները և միջազգային կազմակերպությունները դատապարտում են և ճանաչում (նյութերի ժողովածու), Երևան, 2005, էջ 222

ԳԼՈՒԽ XI
ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ

§ 26. ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄՆ ՈՒ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՍԿԻԶԲԸ

Վերակառուցման քաղաքականությունը: ԽՍՀՄ–ը 1980–ական թթ. առաջին կեսին իր զարգացման մակարդակով մեծ չափերով հետ էր մնում Արևմուտքի առաջատար երկրներից: Օրեցօր ակնհայտ էր դառնում, որ անհրաժեշտ է բարեփոխել սոցիալիզմի վարչահրամայական տարաձևը և երիտասարդացնել երկրի ղեկավարությունը:

1985 թ. մարտին ԽՄԿԿ կենտկոմի գլխավոր քարտուղար դարձավ ***Միխայիլ Գորբաչովը***: Գորբաչովը և նրա համախոհները հասկանում էին, որ երկիրը մտել է փակուղի: Բայց ինչպես դրանից դուրս գալ՝ ***չունեին հստակ և հետևողական ծրագիր***: Ընտրվեց սոցիալիզմը կատարելագործելու ճանապարհը: ***«Վերակառուցում», «նոր մտածողություն»*** և ***«արագացում»*** կարգախոսները դարձան Գորբաչովի ընտրած բարեփոխումների քաղաքականության հիմքը: ***Այդ քաղաքականությունը պատմության մեջ մնաց «վերակառուցում» անունով***:

Առաջադրվեց նոր հայեցակարգ՝ ստեղծել ***սոցիալիզմի ժողովրդավարական տարաձև***, այսպես կոչված՝ ***«սոցիալիզմ՝ մարդկային դեմքով»***:

1988 թ. հռչակվեց իրավական պետության ստեղծման գործընթացը: Թեպետ պետությունը պետք է մնար սոցիալիստական, այնուամենայնիվ հիմնվելու էր օրենքի և համամարդկային իրավունքի վրա:

Արցախյան շարժման սկզբնավորումը: Գորբաչովյան վերակառուցման քաղաքականության շնորհիվ արցախահայերն ավելի համարձակ սկսեցին պայքարել ***Արցախը Խորհրդային Հայաստանին վերամիավորելու համար: 1988 թ. փետրվարի 20–ին*** հրավիրվեց Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար

Ճգնաժամ: Հաճախակի պատկեր խորհրդային խանութներում 1980–ական թթ.

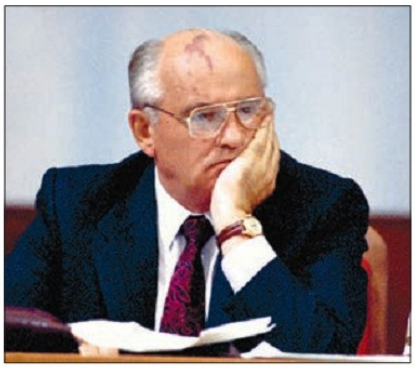

Միխայիլ Գորբաչով

Ցույց Երևանում. 1988 թ. փետրվար

Մարզի (ԼՂԻՄ) մարզխորհրդի արտահերթ նստաշրջան: Կայացվեց պատմական որոշում. *«Ընդառաջելով ԼՂԻՄ–ի աշխատավորների ցանկություններին՝ խնդրել Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդին խոր ըմբռնման զգացում դրսևորել Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության իղձերի և ԼՂԻՄ–ը Ադրբեջանական ԽՍՀ–ի կազմից Հայկական ԽՍՀ–ի կազմ հանձնելու հարցի դրական լուծման հանդեպ»*:

Մարզխորհրդի շենքը շրջապատած հազարավոր արցախցիներ ցնծությամբ ընդունեցին այդ որոշումը: Սկսվեց Արցախի հայ բնակչության ծանր ու երկարատև պայքարն ազատության համար:

ՀԽՍՀ և ԽՍՀՄ ղեկավարության դիրքորոշումը: Սումգայիթյան ոճրագործությունը: 1988 թ. փետրվարի վերջին Երևանում ամեն օր հանրահավաքներ էին տեղի ունենում: ***Փետրվարի 20–ին Թատերական*** (այժմ՝ ***Ազատության***) ***հրապարակում հավաքված հազարավոր ցուցարարներ հանդես եկան Արցախը Հայաստանին միացնելու պահանջով***: Դա ***Արցախյան (Ղարաբաղյան) շարժման սկիզբն է համարվում***: Արցախյան շարժումը ղեկավարելու և կազմակերպված հունի մեջ դնելու համար ***փետրվարի 22–ին ստեղծվեց «Ղարաբաղ» կոմիտեն Իգոր Մուրադյանի*** և ***Վազգեն Սարուխանյանի*** ղեկավարությամբ:

Սումգայիթ. 1988 թ.

Փետրվարի 25–26–ին Երևանում ցուցարարների թիվը հասավ մի քանի հարյուր հազարի: Դա ***ԽՍՀՄ***

Ցույց Երևանում՝ ընդդեմ Սումգայիթի ոճրագործների

պատմության մեջ աննախադեպ իրադարձություն էր:

ԼՂԻՄ–ում և ՀԽՍՀ–ում սկսված զանգվածային ելույթներն անհանգստացրին ինչպես կենտրոնական, այնպես էլ հանրապետության կոմունիստական ղեկավարությանը: Մ. Գորբաչովը ***փետրվարի 26–ին*** ուղերձ հղեց «Ադրբեջանի և Հայաստանի աշխատավորներին, ժողովուրդներին»: Նա «ժողովուրդների իսկական եղբայրության և միասնության» կոչ էր անում: Խնդրի հաղթահարումը ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանությունները տեսնում էին Ադրբեջանում ու Հայաստանում կուտակված տնտեսական, սոցիալական, բնապահպանական և այլ հիմնահարցերի լուծման մեջ:

Ղարաբաղյան շարժման վերելքի օրերին ***Սումգայիթ քաղաքում 1988 թ. փետրվարի 27–29–ին*** տեղի ունեցավ ոճրագործություն հայ բնակչության նկատմամբ: Քաղաքի ոստիկանության և տեղական իշխանությունների թողտվությամբ ադրբեջանցիների կողմից իրականացվեց հայերի կոտորած՝ ամենավայրագ ձևերով: Հայերը երեք օր մնացել էին բախտի քմահաճույքին: Պաշտոնական տվյալներով զոհվեց 27 մարդ: Հազարավոր հայեր դարձան փախստականներ: ***Այդ ջարդերը կազմակերպվել էին Արցախի հիմնախնդրի լուծումը կանխելու նպատակով: Սակայն դա չընկճեց հայության ազատատենչ և միակամ ոգին***:

Սումգայիթի հայերի նկատմամբ կատարված ոճրագործությունը միջազգային նորմերով գնահատվում է որպես ցեղասպանություն:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. ԽՍՀՄ–ում ե՞րբ և ո՞ւմ կողմից է սկսվել վերակառուցման քաղաքականությունը: Ի՞նչ նպատակներ էր հետապնդում վերակառուցումը:
2. Ի՞նչը նպաստեց Արցախյան շարժման սկզբնավորմանը: Ե՞րբ է սկսվել շարժումը և ո՞ր իրադարձությամբ: Ղեկավար ի՞նչ մարմին և ե՞րբ ստեղծվեց, ովքե՞ր էին դրա առաջին անդամներից:
3. Հիմնական գծերով ներկայացրե՛ք Արցախյան շարժման էությունը և սկզբնական փուլը:
4. Ի՞նչ գիտեք սումգայիթյան ոճրագործության մասին: Ովքե՞ր էին կազմակերպել այն: Գնահատե՛ք այդ ոճրագործությունը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վերակառուցում, նոր մտածողություն, արագացում, «սոցիալիզմ՝ մարդկային դեմքով», Արցախյան շարժում, «Ղարաբաղ» կոմիտե, Իգոր Մուրադյան, Վաչե Սարուխանյան, սումգայիթյան ոճրագործություն

§ 27. ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՎԵՐԵԼՔՆ ՈՒ ԶԻՆՎԱԾ ՊԱՅՔԱՐԻ ՍԿԻԶԲԸ

Համազգային շարժման ծավալումը: Օրեցօր Արցախյան շարժմանը ժողովրդական նոր զանգվածներ էին միանում:

Շարժման վերելքի փուլում՝ 1988 թ. մայիսին, Կրեմլի միջնորդությամբ փոխվեցին Հայկական ԽՍՀ–ի և Ադրբեջանական ԽՍՀ–ի ղեկավարները: Կարեն Դեմիրճյանին փոխարինեց ***Սուրեն Հարությունյանը***: Համալրվեց և փոխվեց նաև «Ղարաբաղ» կոմիտեի ղեկավար կազմը:

Ժողովրդական շարժման ճնշման տակ ***1988 թ. հունիսի 15–ին ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նստաշրջանը***, քննարկելով ԼՂԻՄ–ի մարզխորհրդի որոշումը, ***համաձայնություն տվեց ԼՂԻՄ–ը Հայկական ԽՍՀ–ի կազմի մեջ մտցնելուն***: Տրամագծորեն հակադիր որոշում կայացրեց Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը:

ԼՂԻՄ–ի հարցի քննարկում տեղի ունեցավ Մոսկվայում: ***1988 թ. հուլիսի 18–ին*** գումարվեց ***ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության նիստ***, որտեղ եղան բազմաթիվ ելույթներ: Հատկապես վճռական էր ԼՂԻՄ մարզկոմի առաջին քարտուղար ***Հենրիխ Պողոսյանի*** ելույթը: Նա հայտարարեց, որ *«Լեռնային Ղարաբաղի ճակատագիրը կարող են լուծել միայն Լեռնային Ղարաբաղի բնակիչները»*: Արցախի ներկայացուցիչն անվարան պնդեց, որ *«ստեղծված իրավիճակի միակ ճշմարիտ լուծումը կարող է լի-*

Դրվագներ Երևանում հայտարարված հատուկ դրությունից: Ներքևում՝ հատուկ դրության ընթացքում պարետային ժամից հետո գործող անցաթղթի նմուշ:

նել Լեռնային Ղարաբաղի դուրսբերումը Ադրբեջանի կազմից»: ԽՍՀՄ ԳԽ նախագահությունը, սակայն, անհնարին համարեց սահմանների փոփոխումը:

Այդ օրերին Հայաստանում ծավալված համաժողովրդական շարժման ալիքի վրա ստեղծվեց ***«Հայոց համազգային շարժում» (ՀՀՇ)*** կազմակերպությունը: Այն իր հիմնական նպատակ հռչակեց Լեռնային Ղարաբաղի միացումը Հայաստանին: ՀԽՍՀ–ում և ԼՂԻՄ–ում տեղի ունեցան ԽՍՀՄ–ի պատմության մեջ աննախադեպ գործադուլներ Մայր հայրենիքի հետ Արցախի վերամիավորման ազգային–քաղաքական պահանջով: Փորձելով ճնշել օրեցօր ահագնացող շարժումը՝ խորհրդային ղեկավարությունը ***1988 թ. նոյեմբերի 24–ին*** Երևանում հայտարարեց պարետային ժամ: Խորհրդային զորքը մտավ Երևան: Դեկտեմբերի 5–ից հանրապետության 16 շրջաններում հատուկ դրություն մտցվեց: Բնակչությունը խիստ դժգոհ ու վրդովված էր այդ որոշումներից և պահանջում էր պարետային ժամը վերացնել թե՛ ՀԽՍՀ–ում, թե՛ ԼՂԻՄ–ում:

Սակայն իրադրությունը փոխվեց Հայաստանին պատուհասած բնական աղետի պատճառով:

Սպիտակի երկրաշարժը: 1988 թ. դեկտեմբերի 7–ին Հայաստանի հյուսիսային շրջաններում տեղի ունեցավ ահեղ երկրաշարժ. մի քանի ակնթարթում տարերքը խեղեց հարյուրհազարավոր ճակատագրեր: Պատմության մեջ այն մտավ ***«Սպիտակի երկրաշարժ»*** անունով:

Հիմնահատակ ավերվեց ***Սպիտակ*** քաղաքը: Կործանվեց հանրապետության երկրորդ քաղաքի՝ ***Լենինականի*** մեծ մասը, ավերվեց ***Կիրովականի*** շինությունների գրեթե կեսը: Տուժեցին նաև հարյուրավոր գյուղեր: ***Զոհվեց ավելի քան 25 հազար մարդ***:

Սպիտակ. 1988 թ.

Վազգեն Ա–ի այցը Լենինական. 1988 թ.

Հայաստանում տեղի ունեցած դժբախտության մասին արագ տեղեկացավ ամբողջ աշխարհը: Փրկարարական աշխատանքներն իրականացնելու համար ստեղծվեց ***պետական հանձնաժողով*** ԽՍՀՄ նախարարների խորհրդի նախագահ (վարչապետ) ***Նիկոլայ Ռիժկովի*** գլխավորությամբ: Մեծ աշխատանք կատարվեց աղետի զոհերի մարդկանց տարհանելու ուղղությամբ:

Աղետից հետո Հայաստանն ամիսներով հումանիտար օգնություն էր ստանում Եվրոպայից, ԱՄՆ–ից, Արևելքի երկրներից:

Այդ ծանր օրերին Հայաստանի բնակչությունն առանձնակի ուժով զգաց աշխարհի գրեթե բոլոր անկյուններում ապրող հայերի աջակցությունը: Ողբերգությունը համախմբեց ամբողջ աշխարհի հայությանը: Հայտնի երգիչ ***Շառլ Ազնավուրը*** ժամանեց աղետի գոտի, հումանիտար օգնություն հասցրեց Հայաստան: Իր համահեղինակած ու բազմաթիվ լեզուներով հեռասփռված աշխարհահռչակ ***«Քեզ համար, Հայաստան»*** խմբերգով նա փորձեց թեթևացնել աղետյալ մարդկանց վիշտը:

Շարժման հերթական վերելքը: Երկրաշարժի հետ կապված՝ դեկտեմբերի 9–ին Երևան ժամանեց Մ. Գորբաչովը: Հաջորդ օրը ձերբակալվեց «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամների մի մասը: ***1989 թ. հունվարին Լևոն Տեր–Պետրոսյանը, Վազգեն Մանուկյանը, Ռաֆայել Ղազարյանը, Վանո Սիրադեղյանը, Աշոտ Մանուչարյանը*** և կոմիտեի ղեկավար կազմի մյուս անդամները տեղափոխվեցին Մոսկվայի բանտեր:

1989 թ. հունվարին ԽՍՀՄ ԳԽ նախագահությունը ԼՂԻՄ–ում կառավարման հատուկ ձև սահմանեց: Ստեղծվեց ***Հատուկ կառավարման կոմիտե*** (նախագահ՝ Արկադի Վոլսկի), որին վերապահվում էր տեղական պետական մարմինների ղեկավարումը: Սակայն Արցախի հայ բնակչությունը խիստ դժգոհ մնաց Հատուկ կառավարման կոմիտեից:

1989 թ. մայիսի 25–ին Մոսկվայում իր աշխատանքները սկսեց խորհրդային պետության բարձրագույն օրենսդիր իշխանության նոր մարմինը՝ ***ԽՍՀՄ ժողովրդական պատգամավորների առաջին համագումարը***: Հայաստանի բնակչության զանգ-

վածային բողոքները ստիպեցին խորհրդային իշխանություններին թույլատրել ազատ հանրահավաքներն ու ցույցերը: Նոր թափով վերսկսված ժողովրդական շարժման պահանջով ***մայիսի վերջերին բանտերից ազատվեցին «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամները***:

Այդ օրերին չէր դադարում պայքարը նաև Արցախում: Երկու ամսից ավելի գործադուլի մեջ էր մարզի ողջ աշխատավոր բնակչությունը, իսկ չարտոնված հանրահավաքները տեղի էին ունենում ամեն օր: Շրջափակման և գործադուլի մեջ մաքառող Արցախը հայտնվել էր ճգնաժամի շեմին: Այդ պայմաններում ստեղծվեց ***Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդը***, որը գլխավորեց արցախցիների ազատագրական պայքարը:

1989 թ. դեկտեմբերի 1-ին Երևանում տեղի ունեցավ Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի և Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհրդի համատեղ նիստ: Այն պատմական որոշում կայացրեց ***Հայկական ԽՍՀ-ի և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին***: Այդ որոշումը չճանաչվեց և սվիններով ընդունվեց ինչպես Ադրբեջանական ԽՍՀ, այնպես էլ ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանությունների կողմից:

Գնալով ավելի էին սրվում հայ-ադրբեջանական հարաբերությունները, և դրան նպաստում էր Մոսկվայի կողմնակալ դիրքորոշումը: Ադրբեջանը ***1990 թվականը*** սկսեց նոր ոճրագործությամբ: ***Հունվարի 13-20-ը Բաքվում*** իրականացվեցին հայ բնակչության կոտորած և տեղահանություն, որի ընթացքում Ադրբեջանի «ժողովրդական ճակատը» և իշխանության մարմինները գործում էին համատեղ: Կողոպտված և ծեծ ու ջարդի ենթարկված տասնյակ հազարավոր հայեր փոխադրվեցին Կրասնովոդսկ (Թուրքմենական ԽՍՀ) և ՀԽՍՀ: ***Բաքվի և Սումգայիթի հայության նկատմամբ Ադրբեջանի իրականացրած այս ոճրագործությունները ցեղասպանություն են,*** որոնք մինչ օրս միջազգային դատապարտման չեն արժանացել:

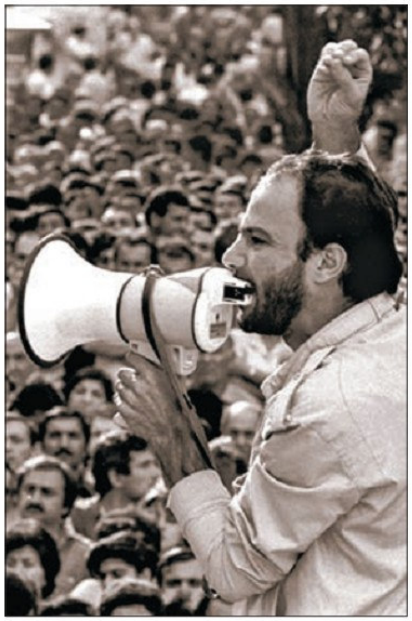

Մովսես Գորգիսյանը հանրահավաքում ելույթի պահին: Զոհվել է 1990 թ. հունվարին Երևանի պաշտպանության համար մղված մարտերում: Հայաստանի ազգային հերոս (հետմահու)

Ընդհանուր առմամբ ***1988-1991 թթ.*** Ադրբեջանի հակահայ քաղաքականության արդյունքում այդ երկրից ***բռնագաղթեցվել է շուրջ 400 հազար հայ***: Բացի Սումգայիթից ու Բաքվից՝ Կիրովաբադի (Գյանջա), Դաշտային Ղարաբաղի, Շամքորի և այլ վայրերի հազարավոր հայեր ենթարկվեցին ջարդերի, թալանի և այլ վայրագությունների: Նրանց մեծ մասը եկավ Հայաստան, մնացածը ապաստանեց ԽՍՀՄ-ի տարբեր հանրապետություններում և արտերկրում: Այդ ընթացքում Հայաստանից հեռացած

ադրբեջանցիները, ի տարբերություն Ադրբեջանից բռնի տեղահանված հայերի, իրենց թողած գույքի համար ստացան փոխհատուցում:

Ինքնապաշտպանական ջոկատների ստեղծումը և Հայաստանի սահմանների պաշտպանությունը: 1990 թ. սկզբին իրավիճակը լարված էր Հայաստանում: Ազատության հրապարակը դարձել էր կամավորական զինյալ ուժերի կազմակերպման, ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի մայիսյան ընտրությունների քարոզչության և Արցախին նյութական, ռազմական օգնության ցուցաբերման կենտրոն: ***Հունվարի 13–ի*** հանրահավաքում հայտարարվեց, որ ինքնապաշտպանական ուժերը թե՛ շրջաններում և թե՛ Երևանում բերվել են մարտական պատրաստության վիճակի: Մարտական ջոկատները Երասխավանում և սահմանամերձ մյուս հատվածներում Ադրբեջանի հրահրած ընդհարումների ժամանակ արժանի հակահարված հասցրին հակառակորդին:

Ազատագրական պայքարի զինված փուլի սկիզբը: 1991 թվականը արցախահայության համար ավելի ծանր տարի էր: Շրջափակման պատճառով հիմնովին խաթարվել էր մարզի տնտեսական գործունեությունը: Օգտվելով այդ վիճակից՝ Մոսկվան և Բաքուն ավելի էին ուժեղացնում ճնշումներն ու բռնարարքները:

Խիստ մտահոգիչ էր Հյուսիսային Արցախի՝ Շահումյանի և Խանլարի շրջանների հայության վիճակը: Արցախի հայաթափության համար Մոսկվայում մշակվեց ***«Կոլցո» («Օղակ»)*** ռազմական գործողությունը: Այն սկսեց իրականացվել ***1991 թ. ապրիլի վերջերից***: Ադրբեջանի հատուկ ջոկատայինները (օմոնականները) և նրանց միացած խորհրդային զորամասերը սկսեցին գնդակոծել ***Գետաշենը, Մարտունաշենը*** և ***Շահումյանի շրջանի*** մի շարք գյուղեր: ***Գետաշեն*** ներխուժած զինվորականներին ուղեկցում էին ադրբեջանցի օմոնականները, որոնք դաժան հաշվեհարդար էին տեսնում գյուղի հայ բնակչության հետ: Նրանց դեմ հերոսական պայքարը գլխավորում էր ***Թաթուլ Կրպեյանը***: Դրությունն արդեն օրհասական էր դառնում: Անհավասար մարտերում զոհվեցին ***Թաթուլ Կրպեյանը*** (հետմահու՝ Հայաստանի ազգային հերոս), ***Արթուր Կարապետյանը,*** Մարտունաշենի պաշտպանության ղեկավար ***Սիմոն Աչիքգյոզյանը*** (հետմահու՝ ՀՀ «Մարտական խաչ» 1–ին աստիճանի շքանշան) և ուրիշներ:

Թաթուլ Կրպեյան
Հայաստանի ազգային հերոս

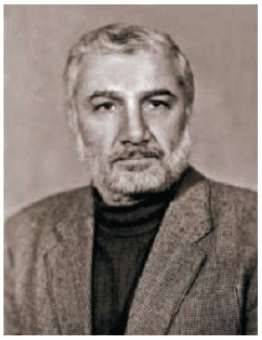

Սիմոն Աչիքգյոզյան
Մարտունաշենի
պաշտպանության ղեկավար

1991 թ. մայիսի 7–ին Գետաշենի շուրջ երեք հազար կին, երեխա, ծեր ռազմական ուղղաթիռներով տարհանվեցին: Գյուղի գրեթե բոլոր ինքնապաշտպանները տեղափոխվեցին Շահումյանի շրջան:

Փաստորեն մայիսյան օրերին Ադրբեջանի կողմից Արցախի հայ բնակչությանը պարտադրվեց պատերազմ:

1991 թ. հուլիսին Ստեփանակերտում ստեղծվեցին ***ինքնապաշտպանության ընդհատակյա կոմիտե և ինքնապաշտպանության ուժերի շտաբ:*** Մարզի բոլոր շրջաններում կազմակերպվեցին զինված ջոկատներ:

Այսպես սկսվեց Արցախյան ազատագրական պատերազմը:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ներկայացրեք Արցախյան շարժման ընթացքը 1988 թվականի մայիս–նոյեմբեր ժամանակահատվածում: Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ փոխվեց ՀԽՍՀ և ԱԽՍՀ ղեկավարությունը: Ե՞րբ է ստեղծվել ՀՀՇ կազմակերպությունը:
2. Ե՞րբ է տեղի ունեցել Սպիտակի երկրաշարժը: Ի՞նչ հետևանքներ է այն ունեցել: Քարտեզի վրա ցո՛ւյց տվեք աղետալի երկրաշարժից տուժած խոշոր բնակավայրերը և Հայաստանին մեծ օգնություն ցուցաբերած երկրները: Ի՞նչ գիտեք Հայաստանին օգնելու՝ Շառլ Ազնավուրի գործունեության մասին:
3. Պարզաբանե՛ք Հայաստանում ծավալված համաժողովրդական շարժման արդյունքները 1989 թվականին:
4. Կազմե՛ք Հայաստանում ծավալված համաժողովրդական շարժման և ազատագրական պայքարի զինված փուլի սկզբի կարևոր իրադարձությունների ժամանակագրական աղյուսակ:
5. Ի՞նչ գիտեք Թաթուլ Կրպեյանի և Սիմոն Աչիքգյոզյանի մասին: Օգտվելով նաև լրացուցիչ աղբյուրներից՝ պատրաստե՛ք փոքրիկ ելույթ նրանց մասին:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ էր Մոսկվան հակահայ դիրքորոշում որդեգրել Արցախի հարցում:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայոց համազգային շարժում, Հենրիխ Պողոսյան, Շառլ Ազնավուր, Նիկոլայ Ռիժկով, Հատուկ կառավարման կոմիտե, Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդ, Մովսես Գորգիսյան, «Կոլցո» («Օղակ») գործողություն, հատուկ ջոկատայիններ (օմոնականներ), Գեորգաշեն, Թաթուլ Կրպեյան, Սիմոն Աչիքգյոզյան

§ 28. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ

ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի այլընտրանքային ընտրությունները: 1990 թ. գարնանը անցկացվելու էին ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի պատգամավորների ընտրություններ: Նախընտրական սուր պայքար էր ընթանում: Հայկոմկուսը, ՀՀՇ–ն (1989 թ. նոյեմբերին դարձել էր կուսակցություն) և այլ քաղաքական ուժեր 260 ընտրատարածքներում առաջադրել էին իրենց թեկնածուներին: ՀԽՍՀ ԳԽ–ի ընտրությունների ընտրատարածքներ էին ստեղծվել նաև ԼՂԻՄ–ում: ՀՀՇ–ականները ընտրել էին սահմանադրական ճանապարհով իշխանության հասնելու մարտավարություն:

Իրադրությունը հանրապետությունում մնում էր լարված: Կոմկուսը կորցրել էր ժողովրդի վստահությունը, իսկ ՀՀՇ–ին հեղինակություն էին բերում Արցախի ազատագրության և հանրապետության անկախության գաղափարները:

1990 թ. մայիսի 20–ին կայացան ՀԽՍՀ ԳԽ–ի՝ Խորհրդային Հայաստանի պատմության մեջ ***առաջին ժողովրդավարական և այլընտրանքային ընտրությունները***: Ընտրողների ձայները գրեթե հավասարապես բաժանվեցին ՀՀՇ–ի և Հայկոմկուսի միջև:

Հայաստանի նորընտիր Գերագույն խորհրդի նստաշրջանը սկսվեց 1990 թ. հուլիսի 20–ին: ***Օգոստոսի 4–ին*** ՀՀՇ վարչության նախագահ ***Լևոն Տեր–Պետրոսյանն*** ընտրվեց Հայաստանի Գերագույն խորհրդի նախագահ: Մի քանի օր անց Նախարարների խորհրդի նախագահ ընտրվեց ***Վազգեն Մանուկյանը***: Փաստորեն ***դրանով վերջ դրվեց կոմունիստական կուսակցության մենիշխանության յոթանասնամյա շրջանին***:

Հայաստանի անկախության մասին հռչակագիրը: 1990 թ. օգոստոսի 23–ին ԳԽ–ն երկարատև ու հանգամանալից քննարկումից հետո ընդունեց ***«Հռչակագիր Հայաստանի անկախության մասին»***

Հայաստանի անկախության մասին հռչակագրի ընթերցումը. 1990 թ. օգոստոսի 23

պատմական փաստաթուղթը: ***Հռչակվում էր Հայաստանի անկախ պետականության հաստատման գործընթացի սկիզբը***: Հռչակագիրը կարևոր իրավական փաստաթուղթ էր անկախություն տանող ճանապարհին: Այն նախանշում էր Հայաստանի քաղաքական, տնտեսական, մշակութային զարգացման ուղիները:

Հռչակագրի քաղաքական բաժնում նշվում էր, որ ***ՀԽՍՀ-ն վերանվանվում է Հայաստանի Հանրապետություն***: Այսպիսով՝ ***Հայաստանի պատմության մեջ սկսվում էր Երրորդ հանրապետության շրջանը***:

Հռչակագրում հատուկ հոդվածով ընդունվում էր հանրապետության օրենքների գերակայությունը ԽՍՀՄ օրենքների նկատմամբ: Եթե ԽՍՀՄ օրենքը հաստատված չէր ՀՀ Գերագույն խորհրդի կողմից, ապա այն հանրապետությունում չէր կարող գործել:

Կարևոր էր նաև, որ հռչակագիրը հաստատում էր ՀՀ վճռականությունը Արցախն իր տարածքի անբաժանելի մասը ճանաչելու վերաբերյալ:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումը, ԱՊՀ-ի ստեղծումը: 1991 թ. գարնանը ԽՍՀՄ-ը հասել էր փլուզման եզրին: Երկրի ղեկավարությունը Միությունը փրկելու նպատակով ***մարտի 17-ին*** անցկացրեց հանրաքվե բարեփոխված ԽՍՀՄ-ի պահպանման համար: Իրենց տարածքում հանրաքվե չանցկացրին Մերձբալթյան երեք հանրապետությունները, ինչպես նաև Վրաստանը, Մոլդովան և Հայաստանը: Թեև մնացած 9 հանրապետություններում բնակչության մեծամասնությունը կողմ քվեարկեց ԽՍՀՄ-ի պահպանմանը, սակայն երկիրը հաստատուն քայլերով գնում էր դեպի անկում:

Հենվելով հանրաքվեի արդյունքների վրա՝ ԽՍՀՄ նախագահ (1990 թ. մարտից) ***Մ. Գորբաչովը*** նախաձեռնեց դաշնային պետության պայմանագրի փոփոխում: Պայմանագրի նախագծով նորացված միությունը ԽՍՀՄ-ի փոխարեն կոչվելու էր

Ինքնիշխան Պետություն-ների Միություն: Պայմանագրի հանդիսավոր ստորագրումը նշանակվել էր օգոստոսի 20–ին, երբ Գորբաչովը վերադառնալու էր արձակուրդից: Սակայն երկրի մի խումբ պահպանողական ղեկավարներ կազմակերպեցին պետական հեղաշրջում, որի նպատակն էր կասեցնել բարեփոխումները, պահպանել կենտրոնի և ԽՄԿԿ–ի իշխանությունը:

1991 թ. օգոստոսի 19–ին հայտարարվեց, որ Մ. Գորբաչովն առողջական խնդիրների պատճառով չի կարող կատարել երկրի նախագահի պարտականությունները: Երկրի կառավարման համար ստեղծվեց ***Արտակարգ դրության պետական կոմիտե (ԱԴՊԿ)***: Գորբաչովին մեկուսացրին Ղրիմի իր հանգստավայրում: Նույն օրը առավոտյան զորքը մտավ Մոսկվա:

Ռուսաստանի նորընտիր նախագահ ***Բորիս Ելցինը*** ԱԴՊԿ ելույթը համարեց «հակասահմանադրական հեղաշրջում» և Ռուսաստանի տարածքում անօրինական հայտարարեց նրա բոլոր որոշումները և կարգադրությունները:

ԱԴՊԿ և Ռուսաստանի իշխանությունների դիմակայությունը լուծվեց հօգուտ ժողովրդավարական ուժերի: ***Օգոստոսի 21–ին*** խռովարարները ձերբակալվեցին: Երկրում իշխանությունը փաստորեն անցավ Բ. Ելցինին:

Այս դեպքերն արագացրին ԽՍՀՄ–ի փլուզումը: ***Դեկտեմբերի 8–ին*** Բորիս Ելցինը, Ուկրաինայի նախագահ Լեոնիդ Կրավչուկը և Բելոռուսիայի Գերագույն խորհրդի նախագահ Ստանիսլավ Շուշկևիչը, տեղյակ չպահելով Մ. Գորբաչովին, հավաքվեցին Բելոռուսիայի Բելովեժյան արգելոցում: Նրանք հայտարարեցին ԽՍՀՄ–ի լուծարման և ***Անկախ Պետությունների Համագործակցության (ԱՊՀ)*** ստեղծման մասին:

1991 թ. դեկտեմբերի 21–ին Ղազախստանի մայրաքաղաք Ալմա Աթայում հավաքված նախկին 11 խորհրդային հանրապետությունները հայտարարեցին ԱՊՀ կազմելու մասին:

Այսպիսով՝ խաղաղ ճանապարհով վերացավ «կոմունիստական» տերությունը՝ ԽՍՀՄ–ը: Միխայիլ Գորբաչովը դեկտեմբերի 25–ին կամավոր վայր դրեց այլևս գոյություն չունեցող ԽՍՀՄ–ի նախագահի լիազորությունները:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ե՞րբ են կայացել ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի այլընտրանքային առաջին ընտրությունները: Ի՞նչ ավարտ ունեցան և ինչո՞վ նշանավորվեցին այդ ընտրությունները: Ե՞րբ բացվեց Հայաստանի նորընտիր ԳԽ–ի նստաշրջանը, և ո՞վ ընտրվեց ԳԽ–ի նախագահ:
2. Ե՞րբ և ո՞ւմ կողմից է ընդունվել «Հռչակագիր Հայաստանի անկախության մասին» փաստաթուղթը: Ներկայացրե՛ք Հռչակագրի հիմնական բովանդակությունը: Ցո՛ւյց տվեք Հռչակագրի պատմական նշանակությունը:
3. Ի՞նչ քայլեր ձեռնարկեց ԽՍՀՄ ղեկավարությունը 1991 թ. երկիրը անկումից փրկելու նպատակով: Ներկայացրե՛ք օգոստոսյան խռովության հետևանքները: Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ պարտվեցին պահպանողական ուժերը:
4. Վերհանե՛ք ԽՍՀՄ–ի փլուզման գլխավոր պատճառները: Ե՞րբ և ո՞ւմ կողմից ստեղծվեց ԱՊՀ–ն:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1990 թ. մայիսի 20–ի այլընտրանքային ընտրություններ, Լևոն Տեր–Պետրոսյան, Վազգեն Մանուկյան, «Հռչակագիր Հայաստանի անկախության մասին», օգոստոսյան պետական հեղաշրջում, ԽՍՀՄ–ի փլուզում, ԱՊՀ

ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ՆՅՈՒԹ

ՀՌՉԱԿԱԳԻՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ
(կրճատումներով, ընդունվել է 23. 08. 1990)

Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը, արտահայտելով Հայաստանի ժողովրդի միասնական կամքը, գիտակցելով իր պատասխանատվությունը հայ ժողովրդի ճակատագրի առջև համայն հայության իղձերի իրականացման և պատմական արդարության վերականգնման գործում, ելնելով մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի սկզբունքներից և միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ նորմերից, կենսագործելով ազգերի ազատ ինքնորոշման իրավունքը, հիմնվելով 1989 թվականի դեկտեմբերի 1–ի «Հայկական ԽՍՀ–ի և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին» Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի և Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհրդի համատեղ որոշման վրա, զարգացնելով 1918 թվականի մայիսի 28–ին ստեղծված անկախ Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդավարական ավանդույթները, խնդիր դնելով ժողովրդավարական, իրավական հասարակարգի ստեղծումը,

ՀՌՉԱԿՈՒՄ Է

անկախ պետականության հաստատման գործընթացի սկիզբը:

1. Հայկական ԽՍՀ–ն վերանվանվում է Հայաստանի Հանրապետություն, կրճատ՝ Հայաստան: Հայաստանի Հանրապետությունն ունի իր դրոշը, զինանշանը և հիմնը:
2. Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան պետություն է՝ օժտված պետական իշխանության գերակայությամբ, անկախությամբ, լիիրավությամբ: Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում գործում են միայն Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրությունը և օրենքները:
3. Հայոց պետականության կրողը Հայաստանի Հանրապետության ժողովուրդն է, որն իր իշխանությունը իրագործում է անմիջականորեն և ներկայացուցչական մարմինների միջոցով՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա: …
4. … Հայաստանի Հանրապետությունն ապահովում է իր քաղաքացիների ազատ ու իրավահավասար զարգացումը՝ անկախ ազգությունից, ռասայական պատկանելությունից և դավանանքից: …
8. Հայաստանի Հանրապետությունը սեփականության բազմաձևության հիման վրա որոշում է իր տնտեսավարման սկզբունքները և կարգը, հիմնում սեփական դրամ, ազգային բանկ, ֆինանսավարկային համակարգ, հարկային և մաքսային ծառայություններ: …
11. Հայաստանի Հանրապետությունը սատար է կանգնում 1915 թվականին օսմանյան Թուրքիայում և Արևմտյան Հայաստանում Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործին:
12. Սույն Հռչակագիրը հիմք է ծառայում Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մշակման, իսկ գործող սահմանադրության մեջ փոփոխությունների և լրացումների կատարման, պետական մարմինների գործունեության, հանրապետության նոր օրենսդրության մշակման համար:

ԳԼՈՒԽ XII
ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ 1945–1991 ԹԹ.

§ 29. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դասաժամ Երևանի թիվ 5 պեդինիկական ուսումնարանում

Կրթական համակարգը: Հետպատերազմյան տարիներին Հայաստանում արագ զարգանում էր դպրոցական համակարգը: Շարունակվեց անցումը համընդհանուր պարտադիր յոթնամյա կրթության, իսկ 1966–1967 ուստարում սկսվեց անցումը պարտադիր ընդհանուր միջնակարգ կրթության: ***1985–1986 ուսարում*** հանրապետությունում գործում էր ***1479 հանրակրթական դպրոց՝ ավելի քան 600 հազար աշակերտներով:***

Ընդլայնվեց պրոֆտեխնիկական ուսումնարանների և միջնակարգ մասնագիտական ուսումնական հաստատությունների ցանցը:

Երևանի պետական համալսարանի կենտրոնական մասնաշենքը

Զարգացավ բարձրագույն կրթության համակարգը: Հանրապետության բուհերի ուսանողների թիվը 1985–1986 ուստարում հասավ ***մոտ 55 հազարի***:

Գիտության վերելքը: Հայկական ԽՍՀ գիտությունների ակադեմիան հետպատերազմյան տարիներին դարձավ երկրի գիտական առաջատար կենտրոններից մեկը: ***1947 թ.*** Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի նախագահ (պրեզիդենտ) ընտրվեց ականավոր գիտնական, աստղաֆիզիկոս, ակադեմիկոս ***Վիկտոր Համբարձումյանը***:

Աստղաֆիզիկայի բնագավառում Հայաստանում կատարված ուսումնասիրությունները համաշխարհային ճանաչում էին գտել: ***Բյուրականի աստղադիտարանը*** դարձել էր աստղաֆիզիկայի գիտահետազոտական խոշոր կենտրոններից մեկն աշխարհում:

Հայաստանում կարևոր հաջողություններ էին ձեռք բերվել ֆիզիկայի, էլեկտրոնիկայի, նուրբ օրգանական քիմիայի, մաթեմատիկայի, հաշվողական տեխնիկայի բնագավառներում: Ֆիզիկայի ինստիտուտում ***1967 թ.*** գործարկվեց ***ԽՍՀՄ խոշորագույն էլեկտրոնային արագացուցիչներից մեկը***:

Մաթեմատիկական մեքենաների գիտահետազոտական ինստիտուտում ***ստեղծվեցին ԽՍՀՄ-ում առաջին կիսահաղորդչային ԷՀՄ-ները,*** այդ թվում՝ ***«Նաիրին»***:

Համաշխարհային ճանաչում էին ձեռք բերել տաղանդավոր գիտնականներ ֆիզիկոս ***Արտեմ Ալիխանյանը***, քիմիկոս ***Արմենակ Մնջոյանը***, մաթեմատիկոսներ ***Արտաշես Շահինյանը, Միհիթար Զորբաշյանը*** և ***Սերգեյ Մերգելյանը***:

Հետպատերազմյան տարիներին անհատի պաշտամունքի հետևանքով հայագիտության զարգացումն ընթանում էր դժվարին պայմաններում: Պատմական հետազոտությունների հեղինակները, հատկապես նորագույն շրջանը հետազոտող պատմաբանները ստիպված էին պատմական դեպքերն ու իրադարձությունները հարմարեցնել այն

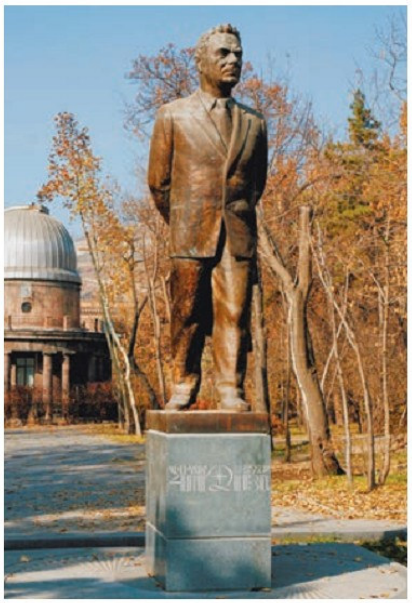

Վիկտոր Համբարձումյանի արձանը Երևանում (քանդակագործ՝ Տարիել Հակոբյան)

Սերգեյ Մերգելյան

ԽՍՀՄ պատմության մեջ գիտությունների ամենաերիտասարդ դոկտոր (աստիճանը շնորհվել է միանգամից՝ 20 տարեկանում), ԽՍՀՄ ԳԱ ամենաերիտասարդ թղթակից անդամ (24 տարեկանում), Հայաստանում հաշվողական տեխնիկայի հիմնադիրներից

Աշոտ Հովհաննիսյան

ժամանակ տիրապետող գաղափարախոսական կարծրատիպերին:

Այդուհանդերձ, 1950–1960–ական թվականներին խորհրդահայ պատմաբանները և հնագետները ձեռք բերեցին նշանակալից հաջողություններ: Պատմագիտության զարգացման գործում մեծ դեր խաղացին ակադեմիկոսներ ***Աշոտ Հովհաննիսյանը***, ***Սուրեն Երեմյանը, Մկրտիչ Ներսիսյանը***:

Խորհրդահայ պատմաբանները ստեղծեցին «Հայ ժողովրդի պատմության» ութհատորյակը և այլ աշխատություններ: Նշված շրջանում հատկապես արդյունավետ էին համաշխարհային ճանաչում ստացած ***Մեծամորի, Շենգավիթի, ուրարտական (Արարատյան թագավորություն)*** (Թեյշեբաինի, Էրեբունի), ինչպես նաև ***հելլենականության շրջանի հուշարձանների*** (Գառնի) ***պեղումները***:

Նշանակալից հաջողությունների հասան հայ գրականագիտությունը և լեզվաբանությունը, ստեղծվեց հայ գրականության պատմության բազմահատորյակը: Հայաստանում լեզվաբանության զարգացման գործում մեծ վաստակ ունեին ակադեմիկոսներ ***Հրաչյա Աճառյանը, Գևորգ Ջահուկյանը, Արարատ Ղարիբյանը, Էդուարդ Աղայանը*** և ուրիշներ:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Հետպատերազմյան շրջանում որակական ինչ փոփոխություններ կատարվեցին ՀԽՍՀ կրթական համակարգում: Ներկայացրեք դպրոցական և բուհական կրթությունը թվերով:
2. Վերհիշեք՝ երբ է հիմնադրվել ՀԽՍՀ գիտությունների ակադեմիան: Գիտության ո՞ր բնագավառները զարգացան: Թվարկեք խորհրդահայ գիտության կարևոր ձեռքբերումները:
3. Խորհրդահայ գիտության ինչ նշանավոր ներկայացուցիչներ գիտեք: Գիտության ո՞ր բնագավառներում նրանք աչքի ընկան. ինչ գիտեք նրանց մասին:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Պրոֆտեխնիկական ուսումնարան, Վիկտոր Համբարձումյան, Բյուրականի աստղադիտարան, էլեկտրոնային արագացուցիչ, Արտեմ Ալիխանյան, «Նաիրի», Մերգեյ Մերգելյան, Արմենակ Մնջոյան, Գևորգ Ջահուկյան

§ 30–31. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԸ: ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ

Գրականությունը: Հետպատերազմյան տարիներին գրական ասպարեզ իջավ երիտասարդ գրողների մի նոր սերունդ՝ ***Պարույր Սևակ, Հովհաննես Շիրազ, Համո Սահյան, Սիլվա Կապուտիկյան, Գևորգ Էմին, Վահագն Դավթյան*** և ուրիշներ: Գրական նորահաս երիտասարդության հետ իրենց ստեղծագործական ուղին էին շարունակում Ավետիք Իսահակյանը, Դերենիկ Դեմիրճյանը, Ստեփան Զորյանը:

Ստալինի մահից հետո խորհրդահայ գրականությունն ընթացավ զարգացման նոր հունով: Գրականության մեջ վերստին երևան եկավ մարդ–անհատն՝ իր անձնական կյանքով, նրբին խոհերով ու ապրումներով: 1960–1970–ական թվականներին գրականություն մուտք գործեցին Հրանտ Մաթևոսյանը, Վարդգես Պետրոսյանը, Ռազմիկ Դավոյանը:

Կերպարվեստը: Հետպատերազմյան տարիները կերպարվեստին վերադարձրին ստեղծագործության ժանրերի բազմազանությունն ու ստեղծագործողների անհատական դրսևորումները:

Մարտիրոս Սարյանի ստեղծագործության մեջ նոր ուժով հառնեցին բնության ընդհանրացված պատկերներ, աշխատանքի դրվագներ:

Հովհաննես Զարդարյանի լուսավոր գունաշարով նկարները («Գարուն», «Զգտում») արտահայտում են անհատի պաշտամունքի մղձավանջը հաղթահարած ժողովրդի հոգևոր զարթոնքը: Իսկ հայրենադարձ նկարիչներ ***Հարություն Կալենցի*** և ***Հակոբ Հակոբյանի*** նուրբ գունային ներդաշնակմամբ օժտված կտավները մեծ ազդեցություն ունեցան գեղանկարչական նոր մտածողության ձևավորման վրա:

1960–ական թթ. սկզբին ***Սարգիս Մուրադյանի*** և ***Գրիգոր Խանջյանի*** ստեղծագործական պաթոսի հիմքում XX դարի սկզբի ողբերգական դեպքերն էին: Ս. Մուրադյանի «Կոմիտասի վերջին գիշերը», Գ. Խանջյանի «Իմ ժողովրդի պատմության տարե-

Հովհաննես Շիրազ

Պարույր Սևակ

Հրանտ Մաթևոսյան

Մինաս Ավետիսյան. «Ջաջուռ»

թվերից» նկարաշարերը և «Անլռելի զանգակատուն» (Պ. Սևակ) պոեմի պատկերազարդումը, արթնացնելով ժողովրդի հիշողությունը, ուշադրության արժանացրին մինչ այդ ստվերում եղած ազգային–հայրենասիրական թեմաները:

Գեղանկարչության մեջ բացառիկ տեղ էր զբաղեցրել ***Մինաս Ավետիսյանը***, որը նորովի է մեկնաբանել ու զարգացրել սարյանական մեթոդի հնարավորությունները: Նրա կտավները («Ջաջուռ», «Ծնողներս») կյանքը բացահայտում են հավերժական արժեքներով, խոսում ճակատագրի դրամատիկ բարդությունների, հազվագյուտ տոկունության և գեղեցկության մասին:

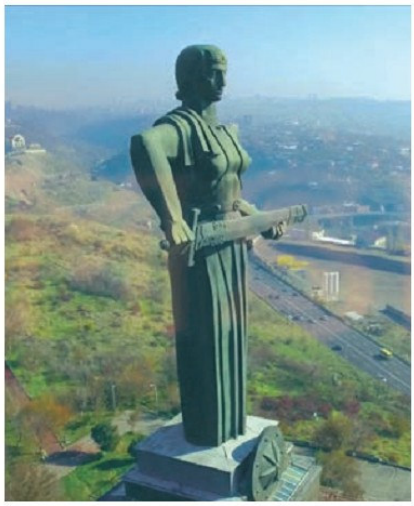

«Մայր Հայաստան» հուշարձանը. քանդակագործ՝ Արա Հարությունյան

Քանդակագործության նվաճումներից էին ***Երվանդ Քոչարի «Սասունցի Դավիթ», Արտաշես Հովսեփյանի «Ալեքսանդր Թամանյան», Նիկողայոս Նիկողոսյանի «Միքայել Նալբանդյան», Արա Հարությունյանի «Մայր Հայաստան»*** հուշարձանները:

Երաժշտությունը: Հակառակ խորհրդային գաղափարական ճնշմանը՝ հետպատերազմյան տարիներին մեծ տեղաշարժեր են կատարվել երաժշտական արվեստում: Խորհրդային երաժշտության մեջ խոշորագույն ներդրում էին ***Արամ Խաչատրյանի «Սպարտակ» բալետը***, որում խորապես մարմնավորվել է ազատության համար հերոսական պայքարի թեման, Առնո Բաբաջանյանի, Էդվարդ Միրզոյանի, Ավետ Տերտերյանի, Տիգրան Մանսուրյանի և

Էդվարդ Միրզոյան

Ավետ Տերտերյան

Առնո Բաբաջանյան

այլոց ստեղծագործությունները: Երգարվեստում իր տաղանդով աչքի ընկավ երգչուհի ***Գոհար Գասպարյանը***:

Թատրոնը: Համամիութենական և միջազգային ճանաչման արժանացան բեմադրիչներ Վարդան Աճեմյանը, Հրաչյա Ղափլանյանը: Ճանաչված դերասաններից շատերը՝ ***Վահրամ Փափազյանը, Հրաչյա Ներսիսյանը, Գուրգեն Ջանիբեկյանը, Ավետ Ավետիսյանը, Դավիթ Մալյանը, Արուս Ասրյանը***, այս փուլում ստեղծեցին իրենց արտիստական կենսագրության թերևս ամենավառ կերպարները:

Բեմարվեստում գնալով ավելի հաստատուն տեղ նվաճեցին ***Մեսրոպյա Սիմոնյանը, Խորեն Աբրահամյանը, Մհեր Մկրտչյանը, Սոս Սարգսյանը, Վար-***

Մեսրոպյա Սիմոնյան

Հրաչյա Ներսիսյան

Վահրամ Փափազյան

Մհեր Մկրտչյան

Հենրիկ Մալյան

Ֆրունզե Դովլաթյան

դուհի Վարդերեսյանը և ուրիշներ: Այս անունների հետ են կապվում և՛ նոր սերնդի որոնումները, և՛ դասական կերպարների նորովի անձնավորումները:

Կինոարվեստը: Հայկական կինոարվեստի զարգացման նոր՝ ժամանակակից փուլը սկսվեց 1954 թվականից, երբ նոր հունի մեջ դրվեց գեղարվեստական ֆիլմերի թողարկումը: Համո Բեկնազարյանի անվան «Հայֆիլմ» կինոստուդիայում նկարահանվեցին ***«Պարվի համար», «Նվագախմբի տղաները»*** (բեմադրիչներ՝ Հենրիկ Մալյան, Հենրիկ Մարգարյան) գեղարվեստական ֆիլմերը, որոնք մեծ հաջողություն ունեցան:

1960–1970–ական թվականներն ինչպես ողջ խորհրդային, այնպես էլ խորհրդահայ կինոարվեստի փայլուն էջերից են: Ստեղծվեցին կինոնկարներ, որոնք երբեք չեն կորցնի իրենց գեղարվեստական արժեքը: Դրանց թվում են «Բարև, ես եմ», «Եռանկյունի», «Մենք ենք, մեր սարերը», «Սարոյան եղբայրներ», «Նռան գույնը», «Հայրիկ» և այլ ֆիլմեր:

Այդ ժամանակաշրջանում նկատելի տեղաշարժ կար արդի ***կինոկատակերգության*** ժանրում: Առավել ճանաչվածներից են Էդմոնդ Քեռոսյանի «Տղամարդիկ», Ներսես Հովհաննիսյանի «Հարսնացու հյուսիսից» կինոնկարները:

Հաջորդ տասնամյակն (1976–1985) առանձնացավ ֆիլմերի ընդհանուր որակական մակարդակի վերելքով և կինոարտադրության ընդլայնումով: Այդ շրջանի առավել նշանավոր ձեռքբերումներից են ***Ֆրունզե Դովլաթյանի «Երկունք», Հենրիկ Մալյանի «Նահապետը»*** կինոնկարները: Առաջինը պատմահեղափոխական ֆիլմի ժանրը հարստացնում է հերոսական շնչով, երկրորդը՝ զգացմունքային մեծ ուժով հաստատում մարդասիրության և պատմական արդարության գաղափարները:

Ճարտարապետությունը: Հետպատերազմյան շրջանում սկսեցին կառուցվել հասարակական շենքերի համալիրներ, որոնք արժեքավոր ներդրում էին խորհրդահայ ճարտարապետության մեջ: Լավա-

Մարզահամերգային համալիրը Երևանում

գույնը դեռ նախապատերազմյան տարիներին ձեռնարկված և ***1958 թ.*** ավարտված ***Երևանի Հանրապետության հրապարակի*** ճարտարապետական համալիրն էր:

Հետպատերազմյան շրջանի ճարտարապետության նվաճումները դրսևորվեցին նաև մայրաքաղաքի մի շարք այլ հասարակական շենքերում. նշանավոր են Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի (այժմ՝ ՀՀ Ազգային ժողովի), Մատենադարանի շենքերը: Այս ստեղծագործությունները բնորոշում են խորհրդահայ ճարտարապետության 1940–1950–ական թթ. ոճական ուղղությունը, որ հենվում էր բազմադարյան ազգային ժառանգության վրա:

Ճարտարապետության ազգային ինքնատիպության նորովի (մոդեռն ոճի) ընկալման օրինակներ են 1960–1980–ական թթ. նախագծված մի շարք կառույցներ Երևանում՝ ***«Հրազդան» մարզադաշտը, «Ռոսիա» կինոթատրոնը, մարզահամերգային համալիրը***, ինչպես նաև ***«Զվարթնոց» օդանավակայանի*** շենքը:

Այս տարիներին կառուցվեցին նաև պատմության նշանավոր դեպքերն ու դեմքերը հավերժացնող հուշարձաններ: Դրանցից են ***Հայրենական մեծ պատերազմի զոհերի հիշատակը հավերժացնող հուշարձանները*** հանրապետության գրեթե բոլոր բնակա-

Մեծ եղեռնի զոհերի հիշատակին նվիրված հուշահամալիրը Ծիծեռնակաբերդում

վայրերում, ***Մեծ եղեռնի զոհերի հիշատակին նվիրված հուշահամալիրը Ծիծեռնակաբերդում, Սարդարապատի հերոսամարտի հուշահամալիրը***, «Մայր Հայաստան» հուշարձանները Երևանում ու Լենինականում:

Հայկական սփյուռքի մշակույթը: Հետպատերազմյան տարիներին Հայկական սփյուռքում գործում էին ***2 տիպի դպրոցներ՝ ամենօրյա*** և ***մեկօրյա***: Մեկօրյա դպրոցների լայն ցանց ստեղծվեց ԱՄՆ–ում, Ֆրանսիայում, Մեծ Բրիտանիայում և Ավստրալիայում:

Թուրքիայում, Իրանում և Սիրիայում հազարավոր հայ երեխաներ էին ընդգրկված հայկական ամենօրյա դպրոցներում: Սփյուռքահայ կրթական կյանքի կենտրոնը ***Լիբանանն*** էր, որի մայրաքաղաք Բեյրութում գործում էր ***Հայկազյան համալսարանը***: Այդ տարիներին մեծ համբավ ուներ ***Կիպրոսի Մելգոնյան (Մելքոնյան) կրթական հաստատությունը***: Այն, միջնակարգ ծրագրից բացի, երկամյա դասընթացով պատրաստում էր ուսուցիչներ, լրագրողներ ու այլ մասնագետներ: Հայապահպանության լավագույն կենտրոններ էին Եգիպտոսի վարժարանները, Երուսաղեմի Սրբոց թարգմանչաց վարժարանը: 1982 թ. Լոս Անջելեսում գործում էր հայկական ամենօրյա 8 դպրոց:

Սփյուռքահայ գրականությունն այս շրջանում ունեցավ զարգացման մի քանի փուլ: Առաջին փուլի համար բնորոշ էր կորցրած հայրենի երկրի ***կարոտի***

Կիպրոսի Մելգոնյան (Մելքոնյան) կրթական հաստատության շենքը

գրականությունը, որն ուներ ընդգծված գյուղագրական միտում: Հայկական սփյուռքի ինքնակազմակերպման և ինքնագիտակցության ձևավորման որոշակի մակարդակում սկսեց տիրել սփյուռքահայության ձուլման վտանգը հաղթահարելու մտահոգությունը (երկրորդ փուլ):

Գրական կյանքն անհամեմատ աշխույժ էր ԱՄՆ–ում, Ֆրանսիայում, Լիբանանում: Արևմտահայ գրականության հին սերնդի ներկայացուցիչների կողքին իրենց բեղմնավոր գրական գործունեությունն էին ծավալում ***Շահան Շահնուրը, Հրաչ Զարդարյանը, Զարեհ Որբունին, Վահե Օշականը*** և ուրիշներ:

Լիբանանում իրենց գրական ուրույն ուղին էին շարունակում ***Վահե Վահյանը*** և ***Անդրանիկ Ծառուկյանը***: Սփյուռքահայ գրական կյանքի կարևոր դեմքերից էր ***Մուշեղ Իշխանը***: Նրա ստեղծագործության ներքին ազդակը տարագիր հայի պայքարն է ուծացման վտանգի դեմ հանուն սեփական դիմագծի պահպանման, ազգային և համամարդկային գաղափարների կենսագործման:

Հայազգի գրողներից ոմանք ստեղծագործում էին օտար լեզուներով: Նրանցից ***Վիլյամ Սարոյանը*** (ԱՄՆ) արժանացել էր համաշխարհային ճանաչման:

Ֆրանսիայի մեծագույն արձակագիրներից էր հայազգի ***Անրի Թրուայան (Լևոն Թորոսյան)***՝ իր աշխարհահռչակ վեպերով և նշանավոր անհատների պատմամշակութային ուսումնասիրություններով: Նա այլազգի գրողներից առաջինը դասվեց Ֆրանսիայի գեղարվեստի ակադեմիայի «40 անմահների» շարքին:

Սփյուռքահայ գեղանկարչությանն ու քանդակագործությանը բնորոշ էր ազգային ավանդույթների հիմքի վրա սեփական դիմագծի կերտումը՝ հաշվի առնելով համաշխարհային առաջադիմական միտումները: Սփյուռքահայ կերպարվեստը զարգացում ապրեց հատկապես Ֆրանսիայում և ԱՄՆ–ում: Ֆրանսիական արդի գեղարվեստի խոշոր դեմքերից էր ***Գառզուն (Գառնիկ Զուլումյան)***: Նա միջազ-

Մուշեղ Իշխան

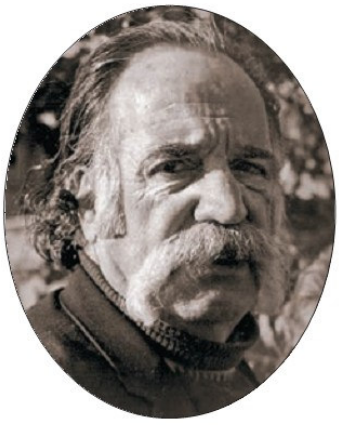

Վիլյամ Սարոյան

Անրի Թրուայա

Ժանսեմ.
«Երկուսն արվեստանոցում»

գային համբավ ձեռք բերեց 1953 թվականից, երբ Փարիզում բացվեց նրա վենետիկյան բնանկարների ցուցահանդեսը: Ֆրանսիական արդի արվեստի ականավոր ներկայացուցիչներից էր նաև ***Ժանսեմը (Հովհաննես Սեմերջյան)***:

XX դարի ամերիկյան արվեստում բացառիկ տեղ է գրավում ***Արշիլ Գորկին (Ռստանիկ Ադոյան)***: Հայրենի ժողովրդի մեծ ողբերգությունը, որին ականատես էր եղել պատանի հասակում, խոր անդրադարձ գտավ նրա կյանքի ու ստեղծագործության մեջ: «Ինչպես մորս ասեղնագործ գոգնոցը բացվում է իմ կյանքում» (1944), «Արորը և երգը» (1947) ու այլ կտավներ նկարչի ողբերգական մահից հետո համաշխարհային հռչակ բերեցին նրան՝ դարձնելով ***գերիրապաշտական արտահայտչականություն (սյուրռեալիստական էքսպրեսիոնիզմ)*** ուղղության սկզբնավորողը:

Սփյուռքահայ կոմպոզիտորական դպրոցի առավել վառ անհատականություններից էին ***Ալան Հովհաննեսը*** (ԱՄՆ), ***Միշել Լեգրանը*** (Ֆրանսիա), ***Լորիս Ճգնավորյանը*** (Իրան, Ավստրիա): ***Շառլ Ազնավուրն իրավամբ հռչակվեց «XX դարի ֆրանսիական շանսոնի արքա»***:

Արշիլ Գորկի.
«Մոր հեգ»

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Թվարկե՛ք խորհրդահայ գրականության ականավոր ներկայացուցիչների. նրանց ո՞ր ստեղծագործություններն եք կարդացել:
2. Թվարկե՛ք նշանավոր կերպարվեստագետների, կոմպոզիտորների, թատերական և կինոգործիչների: Ի՞նչ գիտեք նրանց մասին. նշե՛ք նրանց գործերը: Հայ կոմպոզիտորների ո՞ր ստեղծագործություններն եք ունկնդրել:
3. Հայ նշանավոր ի՞նչ դերասաններ գիտեք. նրանց մասնակցությամբ ի՞նչ ֆիլմեր կամ ներկայացումներ եք դիտել: Որո՞նք են ձեր ամենասիրելի ֆիլմերը. ինչո՞ւ:
4. Թվարկե՛ք խորհրդահայ ճարտարապետության նշանավոր կառույցները. ո՞ւմ նախագծով են դրանք կառուցվել:
5. Ինչպիսի՞ կրթական հաստատություններ են գործում Սփյուռքում: Թվարկե՛ք դրանցից մի քանիսը:
6. Ներկայացրե՛ք սփյուռքահայ մշակույթի նշանավոր գործիչներին և նրանց ստեղծագործությունները:
7. Գնահատե՛ք հայ մշակույթի ձեռքբերումները:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Կարուրի գրականություն, գերիրապաշտական արտահայտչականություն (սյուրռեալիստական էքսպրեսիոնիզմ), Հայկազյան համալսարան, Մելգոնյան կրթական հաստատություն, Երուսաղեմի Սրբոց թարգմանչաց վարժարան

ԵՐՐՈՐԴ ԲԱԺՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1. Պատերազմի ավարտից հետո Հայաստանի տնտեսությունը վերափոխվեց խաղաղ ժամանակաշրջանի պայմաններին համապատասխան: Դրական տեղաշարժեր կատարվեցին արդյունաբերության ոլորտում: Կառուցվեցին բազմաթիվ նոր ձեռնարկություններ, միջոցառումներ ձեռնարկվեցին հանրապետության էներգետիկ պահանջները բավարարելու ուղղությամբ: Բարելավվեց բնակչության սոցիալական վիճակը: Սակայն արդյունաբերացման ընթացքում անտեսվեցին մի շարք բնապահպանական և կենսական խնդիրներ: ԽՍՀՄ–ում վարչահրամայական համակարգի ամրապնդման հետ նոր թափով շարունակվեցին քաղաքական բռնությունները: Միայն Ի. Ստալինի մահից հետո վերջ դրվեցին բռնությունների համատարած դեպքերին, և արդարացվեցին նախկինում անհիմն դատապարտված հազարավոր քաղաքացիներ:

- *Նշեք փաստեր, որոնք վկայում են, որ Հայաստանը դարձել էր ԽՍՀՄ–ի զարգացած արդյունաբերական հանրապետություններից մեկը:*
- *Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ ԽՍՀՄ–ի իշխանությունները բռնաճնշումներ գործադրեցին պատերազմից հետո:*
- *Ձեր կարծիքով որո՞նք էին խորհրդային հասարակարգի լճացման պատճառները:*

2. Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտական փուլում և դրան հաջորդած տարիներին իրական հնարավորություն էր ստեղծվել Հայկական հարցի արդարացի լուծման համար: Աշխուժացավ ոչ միայն Խորհրդային Հայաստանի, այլև Սփյուռքի հայությունը: Վերաբացվեց Հայկական հարցը, իրականացվեց սփյուռքահայության զանգվածային հայրենադարձություն, սակայն շուտով ոչ միայն սառեցվեց Հայկական հարցը, այլ նաև դադարեցվեց հայրենադարձությունը: 1950–1980–ական թթ. տեղի ունեցավ հայրենադարձություն, սակայն ԽՍՀՄ–ի լճացման և փլուզման շրջանում սկսվել էր հակառակ գործընթացը՝ արտագաղթը ՀԽՍՀ–ից: Հայ դատի համար պայքարը, սակայն, վերսկսվեց և շարունակվում է մինչ օրս:

- *Ինչո՞ւ Հայկական հարցը 1945–1953 թթ. արդարացի լուծում չստացավ: Ձեր կարծիքով ո՞րն էր դրա գլխավոր պատճառը:*
- *Ներկայացրեք զանգվածային հայրենադարձության նշանակությունը:*
- *Ինչ է Հայ դատը: Ներկայացրեք Հայոց ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը 1965–1988 թթ.:*

3. ԽՍՀՄ–ում գործադրված վերակառուցման քաղաքականության նպատակն էր փրկել կործանվող խորհրդային պետությունը: Հավատալով վերակառուցման հռչակած սկզբունքներին՝ Ղարաբաղի (Արցախի) հայությունը վերստին հանդես եկավ Մայր հայրենիքին վերամիավորվելու պահանջով: Ադրբեջանական իշխանությունները, օգտվելով կենտրոնական իշխանությունների թողտվությունից և ցանկանալով կասեցնել հայ ժողովրդի ազատագրական շարժումը, կազմակերպեցին Սումգայիթի հայերի ցեղասպանությունը: Սակայն ո՛չ Սպիտակի երկրաշարժը, ո՛չ էլ սումգայիթյան ոճրագործությունը չկասեցրին ծավալվող համաժողովրդական շարժումը:

- *Ո՞րն էր Արցախյան շարժման էությունը:*
- *Ինչ արդյունք տվեց համաժողովրդական շարժման ծավալումը:*

4. 1990 թ. մայիսի 20–ին Հայաստանում տեղի ունեցած ժողովրդավարական, այլընտրանքային առաջին ընտրությունների արդյունքում ձևավորվեց նոր Գերագույն խորհուրդ: Այն ընդունեց «Հռչակագիր Հայաստանի անկախության մասին» փաստաթուղթը: 1991 թ. դեկտեմբերի 8–ին ԽՍՀՄ–ի սլավոնական երեք հանրապետությունները համաձայնագիր ստորագրեցին ԽՍՀՄ–ի փլուզման և ԱՊՀ–ի կազմավորման մասին: Նույն թվականի դեկտեմբերի 21–ին ինքնիշխան 11 պետություններ, այդ թվում՝ Հայաստանը, համաձայնագիր ստորագրեցին ԱՊՀ–ի ստեղծման վերաբերյալ:

- *Երբ է ընդունվել «Հռչակագիր Հայաստանի անկախության մասին» փաստաթուղթը: Ներկայացրեք այդ փաստաթղթի հիմնական բովանդակությունը:*
- *Ցո՛ւյց տվեք Հռչակագրի պատմական նշանակությունը:*
- *Ինչո՞ւ փլուզվեց ԽՍՀՄ–ը:*
- *Ինչ հեռանկար ունի ԱՊՀ–ն:*

5. 1945–1991 թթ. նշանավորվեցին հայկական մշակույթի և գիտության զարգացմամբ: Բուռն վերելք ապրեցին հասարակագիտական, ֆիզիկամաթեմատիկական և տեխնիկական գիտությունները: Ժողովրդական կրթության մեջ շրջադարձային էր անցումը պարտադիր լրիվ միջնակարգ կրթությանը: Նշված ժամանակաշրջանում նոր հաջողություններ և որակական փոփոխություններ գրանցվեցին երաժշտության, թատերական արվեստի, կինոյի, կերպարվեստի, գրականության, ճարտարապետության բնագավառներում: Սփյուռքի հայկական համայնքներն այդ նույն շրջանում ոչ միայն պայքարում էին Հայ դատի լուծման համար, այլև լուրջ գործունեություն էին ծավալել հայապահպանության ուղղությամբ:

- *Թվարկեք հայ մշակույթի նշանավոր գործիչների. ինչ գիտեք նրանց մասին:*
- *Հայ մշակույթի և գիտության ինչ հայտնի հասարակություններ գիտեք:*
- *Պատրաստեք եղույթ որևէ նշանավոր արվեստագետի կամ գիտնականի մասին և ներկայացրեք դասարանում:*
- *Ներկայացրեք Սիյուռքի նշանավոր մշակութային գործիչների:*
- *Ձեր կարծիքով ինչ առաքելություն ունի Սիյուռքը:*

ԲԱԺԻՆ
IV

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԱՐՑԱԽԻ (ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ) ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԸ 1991 ԹՎԱԿԱՆԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ

ԳԼՈՒԽ XIII

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐՑԱԽԻ (ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ) ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

§ 32. ՀՀ ԱՄՐԱՊՆԴՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ

Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակումը: Հայաստանի Հանրապետությունը, հավատարիմ Անկախության հռչակագրին, ընթանում էր անկախության նվաճման ուղիով: 1991 թ. մարտի 1–ին Հայաստանի Գերագույն խորհուրդը որոշել էր նույն թվականի սեպտեմբերի 21–ին հանրապետությունում անցկացնել հանրաքվե: Հարցադրումը հետևյալն էր. *«Համաձայն եք, որ Հայաստանի Հանրապետությունը լինի անկախ ժողովրդավարական պետություն՝ ԽՍՀՄ–ի կազմից դուրս»*: Հավատարիմ մնալով այդ որոշմանը՝ ՀՀ–ն չմասնակցեց միութենական նոր պայմանագրի մշակմանը, որը և առիթ տվեց Մոսկվայի կենտրոնական իշխանությանը՝ բռնի ուժ գործադրելու Արցախում:

Չնայած դրան՝ Հայաստանում անցկացվեց անկախության հարցով հանրաքվե: ***1991 թ. սեպտեմբերի 21–ի հանրաքվեին*** մասնակցածներից Հայաստանի անկախության օգտին քվեարկեց 2 միլիոն 43 հազար մարդ (քվեարկության իրավունք ունեցող-

Անկախության հռչակման օրը Ազատության հրապարակում

ների 94,39%–ը): Հանրաքվեի ընթացքին հետևում էին աշխարհի 25 երկրներից ժամանած 117 դիտորդներ:

Կատարվեց հայ ժողովրդի՝ տասնամյակներով փափագած երազանքը: ***1991 թ. սեպտեմբերի 23–ին ՀՀ Գերագույն խորհուրդը, հիմնվելով հանրաքվեի արդյունքների վրա, ընդունեց Հայաստանը անկախ պետություն հռչակելու մասին պատմական որոշումը***:

Այսպիսով՝ Հայաստանն առաջին խորհրդային հանրապետությունն էր, որն անկախացման հանրաքվեն անցկացրեց Խորհրդային Միության Սահմանադրությանը և «ԽՍՀՄ–ի կազմից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» օրենքին լիակատար համապատասխանությամբ:

Սեպտեմբերի 21–ը ՀՀ–ում դարձել է տոնական օր և մեծ շուքով նշվում է ամեն տարի:

Իշխանության մարմինների ձևավորումը: Անկախության հռչակումից հետո Հայաստանում օրակարգային խնդիր էր իշխանության նոր մարմինների ձևավորումը: Այդ գործընթացը սկսվել էր դեռ 1990 թ., երբ խորհուրդներից անցում կատարվեց դեպի խորհրդարանական հանրապետություն:

Պետական կարգն ամրապնդելու համար անչափ կարևոր էր ***օրենսդիր, գործադիր*** և ***դատական*** իշխանությունների տարանջատումը:

Նախկին խորհրդային հանրապետությունների օրինակով Հայաստանում ևս մտցվեց նախագահական կառավարման համակարգ: ***1991 թ. հոկտեմբերի 16–ին*** Հայաստանում առաջին անգամ անցկացվեցին նախագահական ուղղակի ընտրություններ: Ձայների ճնշող մեծամասնությամբ Հայաստանի Հանրապետության նախագահ ընտրվեց Գերագույն խորհրդի նախագահ ***Լևոն Տեր–Պետրոսյանը***: Հետագայում համապետական ընտրություններում (1995–2017) խախտման բազմաթիվ դեպքեր գրանցվեցին, որոնք ազդում էին երկրի ժողովրդավարական վարկանիշի վրա:

Լևոն Տեր–Պետրոսյան

Ռազմական շքերթ Հանրապետության հրապարակում

Բարձրագույն օրենսդիր մարմինը սկզբում կոչվում էր ***Գերագույն խորհուրդ (1991–1995)***, իսկ ՀՀ Սահմանադրության ընդունումից հետո՝ ***Ազգային ժողով***: Ազգային ժողովի ընտրություններ են տեղի ունեցել ***1995, 1999, 2003, 2007, 2012, 2017, 2018 (արտահերթ)*** թվականներին:

ՀՀ գործադիր իշխանությունն իրականացվում էր ՀՀ կառավարության կողմից, որը կազմված էր վարչապետից և նախարարներից: Ժամանակի ընթացքում կառավարությունը կառուցվածքային բազմաթիվ փոփոխությունների ենթարկվեց:

Գուրգեն Դալիբալթայան ՀՀ ռազմական նշանավոր գործիչ, գեներալ-գնդապետ, ՀՀ զինված ուժերի գլխավոր շտաբի պետ

Բանակը: Անկախության հռչակումից հետո հայոց պետականության պահպանման գլխավոր երաշխիքներից մեկը ազգային մարտունակ բանակն է: Ինչպես Հայաստանի առաջին հանրապետության (1918–1920), այնպես էլ երրորդ հանրապետության բանակը ծնվեց պատերազմի դաշտում: Սկզբում բանակը ներկայացնում էին իրարից անկախ գործող շուրջ 80 կամավորական ջոկատները:

ՀՀ կառավարության որոշմամբ ստեղծվեց նախարարների խորհրդին առընթեր Պաշտպանության պետական կոմիտեն: Դրա հիմքի վրա քիչ ավելի ուշ ստեղծվեց ***պաշտպանության նախարարությունը***, որն էլ իր վրա վերցրեց բանակաշինության դժվարին գործը:

Մարտունակ և կարգապահ բանակի ստեղծման գործում մեծ ներդրում ունի ՀՀ ***պաշտպանության առաջին նախարար Վազգեն Սարգսյանը***:

Պաշտպանական դիրքում

1992 թ. հունվարի 28–ին կառավարությունն ընդունեց «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության մասին» պատմական որոշումը: Այդպես ***հունվարի 28–ը*** դարձավ ***հայոց բանակի ստեղծման օր***:

Այսպիսով՝ հայոց բանակը ձևավորվեց անկախ պետականության վերականգնման գործընթացում և դարձավ անկախության գլխավոր ձեռքբերումն ու երաշխավորը: Հայոց բանակն այսօր էլ ամուր կանգնած է հայրենիքի պաշտպանության դիրքերում:

Հանրապետության խորհրդանիշները: «Հայաստանի Հանրապետության պետական դրոշի մասին» օրենքը Գերագույն խորհրդի կողմից ընդունվեց 1990 թ. օգոստոսի 24–ին:

Հայաստանի երրորդ հանրապետության պետական զինանշան դարձավ ***Առաջին հանրապետության զինանշանը***՝ մասնակի փոփոխված տարբերակով:

Որպես օրհներգ ընդունվեց ***Առաջին հանրապետության օրհներգը՝ «Մեր հայրենիքը»***:

ՀՀ Սահմանադրությունը: Հանրապետության պետական և քաղաքական կյանքում նշանակալի իրադարձություն էր պետության հիմնական օրենքի՝ Սահմանադրության ընդունումը: ՀՀ Գերագույն խորհրդի հավանությանն արժանանալուց հետո Սահմանադրության նախագիծը դրվեց հանրաքվեի: ***ՀՀ Սահմանադրությունն ընդունվեց 1995 թ. հուլիսի 5–ին***:

Հայաստանի Հանրապետության զինանշանն է. կենտրոնում՝ վահանի վրա, պատկերված են Արարատ լեռը՝ Նոյյան տապանով, և պատմական Հայաստանի թագավորություններից չորսի՝ վերևից ձախ՝ Բագրատունիների, վերևից աջ՝ Արշակունիների, ներքևից ձախ՝ Արտաշեսյանների, ներքևից աջ՝ Ռուբինյանների զինանշանները: Վահանը պահում են արծիվը (ձախից) և առյուծը (աջից), իսկ վահանից ներքև պատկերված են սուր, ճյուղ, հասկերի խուրձ, շղթա և ժապավեն:

Հայաստանի Հանրապետության զինանշանի հիմնական գույնն է ոսկեգույնը, պատմական Հայաստանի թագավորություններինը՝ վերևից ձախ՝ կարմիր, վերևից աջ՝ կապույտ, ներքևից ձախ՝ կապույտ, ներքևից աջ՝ կարմիր, և կենտրոնում՝ վահանի վրա պատկերված Արարատ լեռը՝ նարնջագույն: Նշված գույները խորհրդանշում են Հայաստանի Հանրապետության դրոշի գույները:

Հայաստանի Հանրապետության դրոշը եռագույն է՝ վերևից ներքև կարմիր, կապույտ, նարնջագույն հորիզոնական հավասար շերտերով: Կարմիր գույնը խորհրդանշում է Հայկական բարձրավանդակը, հայ ժողովրդի մշտական պայքարը հարատևման, քրիստոնեական հավատքի, Հայաստանի անկախության և ազատության համար: Կապույտ գույնը խորհրդանշում է հայ ժողովրդի ապրելու կամքը խաղաղ երկնքի ներքո: Նարնջագույնը խորհրդանշում է հայ ժողովրդի արարչական տաղանդը և աշխատասիրությունը:

Հիմնական օրենքով հիմքեր էին ստեղծվում իրավական, ժողովրդավարական պետություն ստեղծելու համար: ***Ըստ Սահմանադրության՝ ՀՀ–ն ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական և իրավական պետություն է***: Չնայած իր թերություններին՝ այն կարևոր դեր խաղաց հայոց նորանկախ պետության կայացման գործում:

Հաստատվեց նաև ՀՀ դատական համակարգը: 1999 թ. հունիսի 12–ին ստեղծվեցին առաջին ատյանի, վերաքննիչ, վճռաբեկ, ինչպես նաև սահմանադրական, տնտեսական, վարչական դատարաններ:

Հետագայում 2005 թ. նոյեմբերի հանրաքվեով հաստատվեցին սահմանադրական առաջին փոփոխությունները: Փոփոխման գլխավոր նպատակը ՀՀ նախագահի իրավունքների սահմանափակումն էր:

Հետագայում որոշվեց կիսանախագահական կառավարման համակարգից խորհրդարանական կառավարման անցնելու նպատակով իրականացնել սահմանադրական նոր բարեփոխումներ: ***2015 թ. դեկտեմբերի 6–ին*** անցկացվեց համաժողովրդական հանրաքվե, որը հաստատեց Սահմանադրության երկրորդ փոփոխությունները:

Նորացված Սահմանադրությունը, որն այսօր գործում է, գործադիր իշխանության ղեկավարին՝ վարչապետին, շատ լայն լիազորություններ է տալիս: Գործադիր իշխա-

նությունը խորհրդարանական վերահսկողության ներքո է և պատասխանատու է միայն խորհրդարանի առջև: ***Այսպես կառավարման կիսանախագահական ձևը փոխարինվեց խորհրդարանականով***:

Միաժամանակ Սահմանադրությամբ լայն հնարավորություն տրվեց նաև ՀՀ–ում ապրող ազգային փոքրամասնություններին: 2017 թ–ից սկսած՝ Ազգային ժողովում տեղեր են հատկացվում ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներին:

Այսպիսով՝ ստեղծվեցին լուրջ նախադրյալներ Հայաստանի Հանրապետությունը իրավական և ժողովրդավարական երկիր դարձնելու համար:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ե՞րբ է անցկացվել ՀՀ անկախության հանրաքվեն. ի՞նչ արդյունք այն ունեցավ: Հիմնավորե՛ք, որ ՀՀ–ն իր անկախությունը ձեռք է բերել օրինական ճանապարհով:
2. Առաջին անգամ ՀՀ նախագահ ե՞րբ և ինչպիսի՞ ընտրությունների արդյունքում ընտրվեց: Ընտրության ուրիշ ի՞նչ տեսակ կա: Ո՞վ է ընտրվել ՀՀ առաջին նախագահ:
3. 1995–2018 թթ. ՀՀ–ում համապետական ի՞նչ ընտրություններ են տեղի ունեցել:
4. Ներկայացրե՛ք Երրորդ հանրապետության խորհրդանիշները և դրանց բովանդակությունը:
5. Հիմնավորե՛ք ՀՀ բանակի գոյության անհրաժեշտությունը: Ներկայացրե՛ք ազգային բանակի ստեղծման գործընթացը: Ո՞ր օրն է նշվում որպես ՀՀ բանակի օր:
6. Ե՞րբ է ընդունվել ՀՀ Սահմանադրությունը: Սահմանադրական ի՞նչ փոփոխություններ և ե՞րբ են ընդունվել: Ո՞րն էր դրանց գլխավոր նպատակը:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ձեր կարծիքով անհրաժե՞շտ է արդյոք Սահմանադրությունը. ինչո՞ւ:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀՀ անկախության հանրաքվե, Սեպտեմբերի 21, Հունվարի 28, համապետական ընտրություններ, ՀՀ Ազգային ժողով, ՀՀ Սահմանադրություն

§ 33. ՀՀ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ–ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ

Տնտեսական դրությունը: 1990–1991 թթ. հանրապետության տնտեսական կյանքն աստիճանաբար կազմալուծվում էր: Ավերիչ երկրաշարժի հետևանքները, ԽՍՀՄ–ի փլուզումը, Արցախյան պատերազմը, շրջափակումը, էներգետիկ ճգնաժամը երկիրը դրել էին ծանր վիճակի մեջ: Խզվել էին մինչ այդ գործող միջհանրապետական տնտեսական կապերը, դադարել էր հումքի մատակարարումը:

Հայաստանը մեկուսացած էր արտաքին աշխարհից: Անմիջական հարևաններից միայն Իրանի հետ էին գործնականում իրականացվում առևտրատնտեսական կապեր: Վրաստանը քաղաքացիական պատերազմների մեջ էր, և նրա տարածքով Հայաստանին արտաքին աշխարհի հետ կապող երկաթուղային ու ցամաքային ճանապարհները պարբերաբար խափանվում էին:

Հայաստանի Գերագույն խորհուրդն ընդունեց որոշումներ, որոնք նպատակ ունեին կարգավորելու տնտեսական հարաբերությունները, հանրապետությունը դուրս բերելու ճգնաժամից, ստեղծելու սեփական շուկայական տնտեսական համակարգ:

1990 թ. սեպտեմբերի 10–ին ընդունվեց ***«Հայաստանի Հանրապետության պետական սեփականության մասին» օրենքը***: Ըստ դրա՝ ՀՀ տարածքում գտնվող բոլոր պետական ձեռնարկությունների, հիմնարկների և կազմակերպությունների ունեցվածքը հայտարարվեց հանրապետության սեփականություն:

Հայաստանը արագ անցում կատարեց սոցիալիստականից շուկայական, մասնավոր և մրցակցային տնտեսության տարածնին: Շուկայական տնտեսությանն անցնելու նպատակով ազատականացվեցին ապրանքների գները, ինչը վատթարացրեց ժողովրդի սոցիալական դրությունը:

1991 թ. հունվարի 29–ին ընդունվեց հողի մասնավոր սեփականության մասին օրենքը: Գյուղացիները ստացան հողային սեփականություն: Միաժամանակ թույլ տրվեցին աղաղակող սխալներ և թերություններ: Համաժողովրդական և կոլտնտեսային ունեցվածքը, անասնագլխաքանակը չնչին գներով հաճախ անարդար էր բաժանվում: Հաշվի չէին առնվում հողի մշակման անհատական պայմանները, գյուղատնտեսական տեխնիկայի առկայությունը ու դրա օգտագործման հնարավորությունները և այլն: Չնայած օրենքը հապշտապ կենսագործվեց, սակայն տվյալ փուլում որոշակի դրական դեր խաղաց:

Հայաստանում տնտեսական բարեփոխումներն ընթանում էին տնտեսության անկման պայմաններում: Հետագայում քայլեր ձեռնարկվեցին երկրի տնտեսական անկումը կասեցնելու և կայունություն ապահովելու համար: Կառավարությունը սկսեց ***մասնավորեցնել*** ոչ միայն գյուղատնտեսական հողերը, այլ նաև ***պետական (հանրային) բնակարանային ֆոնդը, պետական ձեռնարկություններն ու անավարտ շինարարական օբյեկտները***:

Սերտիֆիկատի (վաուչերի) նմուշ

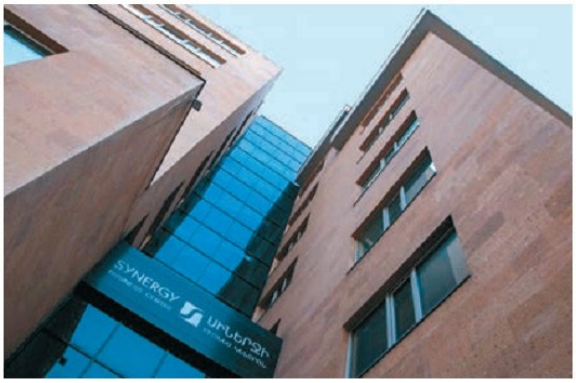

Հայաստանում բարձր տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտում աշխատող ընկերություններից մեկի՝ «Սիներջիի» շենքը

Արդյունաբերական ձեռնարկությունների սեփականաշնորհումն իրականացվեց երկու փուլով: 1992–1993 թթ. սկսվեց փոքր, իսկ 1995 թվականից՝ միջին ու խոշոր ձեռնարկությունների զանգվածային սեփականաշնորհումը: ***Սերտիֆիկատների (վաուչերների)*** միջոցով անցկացվող հապշտապ սեփականաշնորհման հետևանքով և եկամուտների կտրուկ անկման պայմաններում բնակչության ճնշող մեծամասնությունն իր սերտիֆիկատները վաճառեց շատ ցածր գներով՝ առօրյա կենցաղային խնդիրները հոգալու նպատակով: Զանգվածային սեփականաշնորհումը շարունակվեց հետագա տարիներին: Տեղի ունեցավ պետական սեփականության վերաբաժանում և համաժողովրդական ունեցվածքի փոշիացում:

Այդուհանդերձ քայլեր ձեռնարկվեցին տնտեսությունը վերականգնելու և զարգացնելու համար: Կարևոր նշանակություն ունեցավ ***1996 թ. Հայկական ատոմային էլեկտրակայանի վերագործարկումը***, որը վերացրեց էներգետիկ ճգնաժամը և արդյունաբերությունը զարգացնելու հնարավորություն տվեց:

1990–ական թթ. վերջերից սկսած՝ հանրապետության տնտեսական կյանքում որոշակի դրական փոփոխություններ նկատվեցին: Մեծ ուշադրություն դարձվեց ճանապարհային հաղորդակցության ուղիների կառուցմանն ու բարելավմանը, կապին ու տրանսպորտին, ընդհանրապես շինարարության և սպասարկման ոլորտներին: Թե՛ հայրենական և թե՛ օտարերկրյա գործարարների ներդրումներով հիմնվեցին բազմաթիվ նոր աշխատատեղեր:

1996–2016 թթ. վերագործարկվեցին ու հզորացան շուրջ 80 խոշոր ընկերություններ, հիմնվեցին բազմաթիվ միջին ու փոքր արդյունաբերական ձեռնարկություններ: ***Այսօր ՀՀ տնտեսության զարգացման գերակա ուղղություն են հռչակվել բարձր տեղեկատվական տեխնոլոգիաները***:

Այդուհանդերձ, հանրապետության տնտեսական կյանքը ցանկալի հունով չէր ընթանում: Առկա էին տնտեսական, սոցիալական բազում դժվարություններ և չլուծված խնդիրներ, որոնց հետևանքը տարիներ ի վեր շարունակվող արտագաղթն էր:

Հասարակական–քաղաքական կյանքը: Անկախությունը պահանջում էր նաև երկրի քաղաքական համակարգի վերափոխում և հասարակական–քաղաքական կյանքի ժողովրդավարացում:

Ելնելով անկախության հռչակագրի դրույթներից՝ 1990 թ. նոյեմբերի 5–ին Հայաստանի Գերագույն խորհուրդն ընդունեց որոշում, որով արգելվեց հասարակության մեջ ցանկացած գաղափարական պարտադրանք:

1991 թ. փետրվարի 26–ին ՀՀ ԳԽ–ն ընդունեց ***«Հասարակական–քաղաքական կազմակերպությունների մասին» օրենքը:*** Դրանով վերացվեց կոմունիստական կուսակցության շուրջ 70–ամյա մենիշխանությունը, ***ամրագրվեց բազմակուսակցականության սկզբունքը***: Հանրապետության քաղաքացիները կամավորության սկզբունքով ազատորեն կարող են հիմնել հասարակական կազմակերպություններ:

Մինչ այդ օրենքի հրապարակումը հայրենիքում իրենց գործունեությունն էին վերահաստատել Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո Սփյուռքում գործող հայ ավանդական ***Հայ հեղափոխական դաշնակցություն (ՀՅԴ), Սոցիալ–դեմոկրատական հնչակյան (ՍԴՀԿ)*** և ***Ռամկավար ազատական (ՌԱԿ)*** կուսակցությունները:

Նորանկախ Հայաստանում ստեղծվեցին նոր կուսակցություններ՝ ***Ազգային ինքնորոշում միավորում (ԱԻՄ), Հայաստանի հանրապետական կուսակցություն (ՀՀԿ)***, իսկ ավելի ուշ՝ ***Հայաստանի ժողովրդական (ՀԺԿ), Օրինաց երկիր (ՕԵԿ), Ժառանգություն, Բարգավաճ Հայաստան (ԲՀԿ), Քաղաքացիական պայմանագիր (ՔՊԿ), Լուսավոր Հայաստան (ԼՀԿ)*** և այլ կուսակցություններ:

2011 թ. տվյալներով հանրապետությունում գրանցված կուսակցությունների թիվը 77 էր: Կուսակցությունների ակտիվությունը դրսևորվում էր հատկապես նախագահական և խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ:

Կուսակցությունների մեծ մասը, արհեստականորեն համալրելով իր շարքերը, դարձել էր ոչ թե գաղափարի, այլ անձի շուրջը ձևավորված և հիմնականում ընտրություններ ապահովող կառույց: Հետևաբար որոշ կուսակցություններ և քաղաքական միավորումներ, ոչ թե գաղափարական, այլ իրավիճակային շահերից ելնելով, ձևավորում էին քաղաքական դաշինքներ:

Ստեղծվել էին նաև փախստականների, զանգվածային լրատվության, մարդասիրական օգնության, բարեգործական, գիտության և կրթության, մարդու իրավունքների, մշակույթի, սպորտի ու այլ բնագավառների բազմաթիվ հասարակական կազմակերպություններ:

Ազգանվեր գործունեություն են ծավալել բարեգործական կազմակերպությունները: Սոցիալ–տնտեսական դժվարին պայմաններում Մայր հայրենիքին անուրանալի աջակցություն ու օգնություն ցուցաբերեցին ***Հայ բարեգործական ընդհանուր միությունը (ՀԲԸՄ), Գալուստ Գյուլբենկյան հիմնարկությունը, Հայ օգնության միությունը (ՀՕՄ), Հայ օգնության ֆոնդը (ՀՕՖ), «Հայաստան» համահայկական, «Լինսի» և «Շուշի» հիմնադրամներն*** ու բազմաթիվ այլ կազմակերպություններ: Նրանց օժանդակությամբ կառուցվել են մշակութային, տնտեսական հիմնարկներ, ճանա-

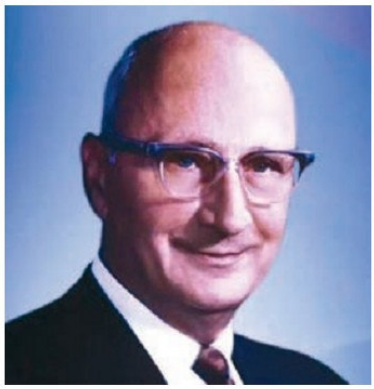

Ալեք Մանուկյան
Հայաստանի ազգային հերոս

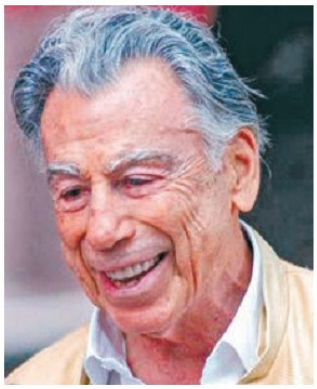

Քրոք Քրոքորյան
Հայաստանի ազգային հերոս

պարիներ, բնակավայրեր թե՛ Հայաստանում և թե՛ Արցախում: Անգնահատելի են հայ մեծ բարերարներ ***Ալեք Մանուկյանի*** և ***Քրոք Քրոքորյանի***՝ հայրենիքին մատուցած ծառայությունները, որոնց համար նրանք արժանացան ***«Հայաստանի ազգային հերոսի»*** կոչմանը:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք էին ՀՀ տնտեսական կյանքի կազմալուծման պատճառները: Ի՞նչ միջոցառումներ ձեռնարկվեցին տնտեսական կյանքը վերականգնելու ուղղությամբ. ի՞նչ արդյունքներ արձանագրվեցին:
2. Ի՞նչ է սեփականաշնորհումը: Ե՞րբ է ընդունվել հողի մասնավոր սեփականության մասին օրենքը: Ինչպե՞ս իրականացվեց հողի և պետական սեփականության մասնավորեցումը: Գնահատե՛ք դրա արդյունքները:
3. Քաղաքական համակարգի վերափոխման և հասարակական–քաղաքական կյանքի ժողովրդավարացման նպատակով ի՞նչ քայլեր ձեռնարկվեցին, և ի՞նչ փոփոխություններ արձանագրվեցին դրանց արդյունքում:
4. Քաղաքական և հասարակական ի՞նչ կազմակերպություններ էին գործում ՀՀ–ում: Ե՞րբ է ՀՀ օրենսդրությամբ ամրագրվել բազմակուսակցականության սկզբունքը:
5. Թվարկե՛ք ՀՀ–ում գործող Ձեզ հայտնի կուսակցություններ և հասարակական կազմակերպություններ: Ի՞նչ դեր են նրանք խաղում ՀՀ քաղաքական և հասարակական կյանքում:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«ՀՀ պետական սեփականության մասին» օրենք, սեփականաշնորհում, ԱԻՄ, ՀՀԿ, ՀԺԿ, ՕԵԿ, Ժառանգություն, ԲՀԿ, ՔՊԿ, ԼՀԿ, Ալեք Մանուկյան, Քրոք Քրոքորյան, ՀՕՖ, «Հայաստան համահայկական», «Լինսի» և «Շուշի» հիմնադրամներ

§ 34. ՀՀ ՆԵՐՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ

Ներքաղաքական զարգացումները 1991–1998 թթ.: Անկախության հռչակումից և բազմակուսակցական համակարգի ստեղծումից հետո ՀՀ քաղաքական կյանքը դարձավ բազմազան, կյանքի կոչվեցին նոր գաղափարներ ու ծրագրեր: Հանրապետությունում քաղաքական կյանքն առավելապես աշխուժանում էր խորհրդարանական և նախագահական ընտրությունների հետ կապված:

Պետությունը չէր խոչընդոտում հասարակական կազմակերպությունների կայացմանն ու զարգացմանը, ընդհակառակը՝ շատերի գործունեության համար նպաստավոր պայմաններ էր ստեղծում:

ՀՀ ներքաղաքական կյանքի զարգացումները երբեմն հանգեցնում էին ճգնաժամի: Իրավիճակը լարվեց 1994 թ. դեկտեմբերի վերջին. հանրապետության նախագահի հրամանագրով կասեցվեց ՀՅԴ գործունեությունը Հայաստանում: Դաշնակցությունը հնարավորություն չունեցավ մասնակցելու 1995 թ. հուլիսի 5–ի խորհրդարանական ընտրություններին: ՀՀՇ–ն նոր խորհրդարանում ստացավ բացարձակ մեծամասնություն: ***1996 թ. սեպտեմբերի 22–ի նախագահական ընտրություններն*** ընթացան ՀՀ նախագահ ***Լևոն Տեր–Պետրոսյանի*** և ընդդիմության միասնական թեկնածու ***Վազգեն Մանուկյանի*** միջև: Ըստ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի (ԿԸՀ) հրապարակած տվյալների՝ հաղթել էր Լ. Տեր–Պետրոսյանը: Ընդդիմությունը և հանրության մի զգալի հատված չընդունեցին պաշտոնական տվյալները: Կրկնակի ընտրություններ անցկացնելու պահանջով կազմակերպվեցին հանրահավաքներ, ցույցեր, որոնց մասնակիցները 1996 թ. սեպտեմբերի 25–ին մտան խորհրդարանի շենք, որտեղ տեղակայված էր ԿԸՀ–ն: Իշխանությունները բռնի ուժ գործադրեցին, ձերբակալեցին ընդդիմության առաջնորդներին ու շարժման ակտիվիստներին:

Երկրում առաջացած ներքաղաքական ճգնաժամը խորացավ: Արցախյան հիմնահարցի չլուծված մնալը, դրա վերաբերյալ իրարամերժ տեսակետների առկայությունը, ինչպես նաև ներիշխանական պայքարը հանգեցրին ՀՀ նախագահ Լ. Տեր–Պետրոսյանի հրաժարականին:

1998 թ. մարտին կայացան արտահերթ նախագահական ընտրություններ: Հիմնական պայքարն ընթացավ վարչապետ Ռոբերտ Քոչարյանի և ՀԺԿ նախագահ Կարեն Դեմիրճյանի միջև: Երկրում ներքաղաքական լարվածությունը թուլացնելու համար վերականգնվեց ՀՅԴ կուսակցության պաշտոնական գործունեությունը: ԿԸՀ–ի հրապարակած տվյալներով երկրորդ նախագահ դարձավ ***Ռոբերտ Քոչարյանը***:

Սակայն շուտով երկրի կայունությունը խախտվեց. ***1999 թ. հոկտեմբերի 27–ին*** զինված 5 ահաբեկիչներ ներխուժեցին խորհրդարան: Ահաբեկչության հետևանքով զոհվեցին պետական 8 գործիչներ, այդ թվում՝ ՀՀ ԱԺ–ի նախագահ ***Կարեն Դեմիրճյանը*** և վարչապետ ***Վազգեն Սարգսյանը***:

Վազգեն Սարգսյանը և Կարեն Դեմիրճյանը

Ռոբերտ Քոչարյան

Սերժ Սարգսյան

Այդուհանդերձ հաջողվեց խուսափել անցանկալի զարգացումներից և կայունացնել ներքաղաքական վիճակը:

Ներքաղաքական կյանքը XXI դ. սկզբներին: 2003 թ. մարտին (երկրորդ փուլով) ՀՀ նախագահ վերընտրվեց Ռ. Քոչարյանը: Ընտրության արդյունքները ընդդիմությունը բողոքարկեց Սահմանադրական դատարանում: 2004 թ. ապրիլի 9–12–ը ընդդիմությունը մայրաքաղաքում բողոքի ցույցեր կազմակերպեց, իշխանությունները ցուցարարների նկատմամբ ուժ գործադրեցին:

Անկախության հռչակումից ի վեր առաջին անգամ 2003 թ. մայիսի 25–ի խորհրդարանական ընտրություններից հետո առավել շատ ձայներ ստացած երեք կուսակցությունները՝ ՀՀԿ, ՕԵԿ, ՀՅԴ, կազմեցին կոալիցիոն կառավարություն: Դա նոր երևույթ էր Երրորդ հանրապետության քաղաքական կյանքում: Իսկ 2007 թ. մայիսի 12–ի խորհրդարանական ընտրություններից հետո կոալիցիոն կառավարության մաս կազմեցին ՀՀԿ–ն, ԲՀԿ–ն և ՀՅԴ–ն: Քիչ ավելի ուշ՝ 2008 թ. մարտ–ապրիլ ամիսներին, կոալիցիայի կազմում տեղի ունեցան փոփոխություններ: Նախ ՕԵԿ–ը միացավ այդ կոալիցիային, իսկ հետո ՀՅԴ–ն դուրս եկավ կոալիցիայից:

Երկրի ներքաղաքական կյանքի զարգացման վրա լուրջ ազդեցություն ունեցան 2008 թ. փետրվարի 19–ի նախագահական ընտրությունները: Հիմնական պայքարն ընթանում էր հանրապետության առաջին նախագահ ***Լևոն Տեր–Պետրոսյանի*** և վարչապետ ***Սերժ Սարգսյանի*** միջև: ԿԸՀ–ի հրապարակած տվյալներով ՀՀ նախագահ ընտրվեց Սերժ Սարգսյանը: Ընդդիմությունը և հանրության մի զգալի հատվածը վիճարկեցին ընտրության արդյունքները և փետրվարի 21–ից անցկացրին հանրահավաքներ: Ներքաղաքական իրավիճակն ապակայունացավ:

Մարտի 1–ի վաղ առավոտյան իրավապահ մարմինները, ներխուժելով Ազատության հրապարակ, ոչ իրավաչափ վերաբերմունք հանդես բերեցին ցուցարարների նկատմամբ:

Ազատության հրապարակից խաղաղ ցուցարարները տեղափոխվեցին Երևանի քաղաքապետարանին հարակից տարածք՝ շարունակելու իրենց բողոքի գործողությունները: ***Մարտի 1–ին***՝ օրվա երկրորդ կեսին, ոստիկանների կողմից ցուցարարների նկատմամբ բռնի գործողություններ կիրառվեցին: Զոհվեց 10 մարդ՝ 8 խաղաղ քաղա-

քացի և 2 ոստիկան: Եղան մեծ թվով վիրավորներ: Երևանում մտցվեց 20–օրյա արտակարգ դրություն: Սկսվեցին ընդդիմության առաջնորդների ձերբակալություններ, շարժման ակտիվիստների հետապնդումներ:

Այս ողբերգական իրադարձությունների և դրանց պատճառների ուսումնասիրության նպատակով ՀՀ Ազգային ժողովում ստեղծվեց ժամանակավոր հանձնաժողով, ինչպես նաև առանձին փաստահավաք խումբ: Կատարվեց մեծածավալ աշխատանք, սակայն այդպես էլ հիմնական մեղավորներ չմատնանշվեցին և չպատժվեցին:

2018 թ. իշխանափոխությունից հետո սկսվեց այդ գործի վերաքննությունը:

«Թավշյա հեղափոխությունը»: Չնայած նորանկախ ՀՀ–ի քաղաքական, տնտեսական և սոցիալ–մշակութային շոշափելի ձեռքբերումներին՝ երկիրը հայտնվեց քաղաքական նոր ճգնաժամի մեջ: Գնալով խորանում էին հակասությունները: Դժգոհության հիմնական պատճառներն էին բնակչության սոցիալ–տնտեսական ծանր վիճակը, ցածր աշխատավարձերը և կենսաթոշակները, գործազրկությունը, մենաշնորհները, հովանավորչությունը, արդարության պակասը, կոռուպցիան, զանգվածային արտագաղթը, կեղծված ընտրությունները:

ՀՀ նորացված Սահմանադրության համաձայն՝ առաջին անգամ հանրապետության նախագահին ընտրելու էր Ազգային ժողովը 7 տարի ժամկետով: ***2018 թ. մարտի 2–ին ՀՀ նախագահ*** ընտրվեց նախկինում վարչապետ եղած ***Արմեն Սարգսյանը***:

Միաժամանակ ՀՀ նորացված Սահմանադրությամբ լայն լիազորություններ էին վերապահված ՀՀ վարչապետին: Սերժ Սարգսյանը առաջադրվեց այդ պաշտոնում, ինչը խոր դժգոհություն առաջացրեց ինչպես ընդդիմության, այնպես էլ հանրության շրջանում:

ՀՀ Աժ պատգամավոր, «Ելք» խմբակցության ղեկավար ***Նիկոլ Փաշինյանը 2018 թ. մարտի 31–ին Գյումրիից*** նախաձեռնեց ***«Իմ քայլը»*** շարժումը: Իր համակիրներով ապրիլի 13–ին նա քայլերթով հասավ Երևան՝ Ազատության հրապարակ: Ապրիլի 13–23–ը մայրաքաղաքում, շուտով նաև ՀՀ մարզերում չդադարող բողոքի բազմամարդ հանրահավաքները, ցույցերն ու երթերը ամբողջովին փոխեցին Հայաստանը: Ոտքի կանգնեց երիտասարդությունը, հատկապես ուսանողությունը, ովքեր շարժմանը նոր թափ ու բովանդակություն հաղորդեցին: ***Անկախության սերունդն այլևս չէր ուզում ապրել ու կառավարվել նախկին ձևով***:

Շարժման մասնակիցների և հանրության դժգոհությունը խորացավ, երբ 2018 թ. ապրիլի 17–ին Ազգային ժողովը ՀՀ վարչապետ ընտրեց Ս. Սարգսյանին: Ն. Փաշինյանի գլխավորությամբ ցուցարարները պահանջում էին վարչապետի հրաժարականը, նոր վարչապետ ընտրել ժողովրդի թեկնածուին և ձևավորել ժամանակավոր կառավարություն:

Նիկոլ Փաշինյան

Սկսվեց քաղաքացիական անհնազանդության լայնածավալ գործողություն: Ապրիլի 22–ին իշխանությունների գործադրած բռնությունները ավելի բորբոքեցին իրավիճակը:

Ապրիլի 23–ը դարձավ քաղաքական ճգնաժամի հանգուցալուծման օր: Համաժողովրդական ճնշման տակ Ս. Սարգսյանը հրաժարական տվեց: Ազգային միասնության և համերաշխության գիտակցությունը հաղթեց:

2018 թ. մայիսի 8–ին ՀՀ ԱԺ–ն վարչապետ ընտրեց ***Ն. Փաշինյանին***: Նոր կառավարության առջև լուրջ խնդիրներ և մարտահրավերներ ծառացան: Առաջնահերթը ժողովրդի հույսերի և իղձերի իրագործումն է:

Նույն թվականի դեկտեմբերի 9–ին տեղի ունեցան ***ՀՀ ԱԺ արտահերթ ընտրություններ***: Նոր խորհրդարանում ձայների բացարձակ մեծամասնություն նվաճեց «Իմ քայլը» դաշինքը, իսկ «Բարգավաճ Հայաստան» և «Լուսավոր Հայաստան» կուսակցությունները ձևավորեցին խորհրդարանական ընդդիմությունը:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. ՀՀ ներքաղաքական կյանքը ո՞ր իրադարձությունների հետ կապված էր աշխուժանում:
2. Ե՞րբ կասեցվեց դաշնակցության գործունեությունը. գնահատե՛ք իշխանությունների այդ քայլը: Ե՞րբ է վերականգնվել ՀՅԴ–ի օրինական կարգավիճակը:
3. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ հրաժարական տվեց առաջին նախագահ Լևոն Տեր–Պետրոսյանը: Ո՞վ դարձավ ՀՀ երկրորդ նախագահ:
4. 1999 թ. հոկտեմբերի 27–ի դեպքերը ի՞նչ հետևանքներ են ունեցել:
5. Նկարագրե՛ք 2008 թ. մարտի 1–ի իրադարձությունները: Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ դրանք խաղաղ հանգուցալուծում չունեցան:
6. Ձեր կարծիքով որո՞նք էին Հայաստանի «թավշյա հեղափոխության» պատճառները: Ներկայացրե՛ք 2018 թ. ապրիլ–մայիսի իրադարձությունները:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԿԸՀ, կոալիցիոն կառավարություն, 1999 թ. հոկտեմբերի 27, 2008 թ. մարտի 1, խորհրդարանական կառավարում, «թավշյա հեղափոխությունը» Հայաստանում

§ 35. ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿՅԱՆՔԸ

Մշակութային կյանքի պայմանները: Հայաստանի անկախացումը ազգային մշակույթի զարգացման համար նոր հնարավորություններ ստեղծեց:

Այդուհանդերձ, անցման շրջանի սկզբում առկա ***տնտեսական, քաղաքական խնդիրները դժվարացնում էին մշակույթի զարգացումը***:

Մշակութային բազմաթիվ օջախներ դադարեցին գործելուց: Դրանց մի մասը սեփականաշնորհվեց: Պետական անհրաժեշտ հոգածության բացակայության պատճառով արվեստի բազմաթիվ կոթողներ, ճարտարապետական հուշարձաններ, թատրոններ, կինոյի շենքեր անմխիթար վիճակում էին:

Սկզբնական շրջանում ծանր վիճակում էր կրթական հաստատությունների նյութատեխնիկական բազան, չէին վերանորոգվում դպրոցական շինությունները: Գիտության, մշակույթի որոշ գործիչներ հարկադրված լքում էին հայրենիքը կամ զբաղվում այլ աշխատանքներով: Տեղի էր ունենում ***գիտական կադրերի («ուղեղների») արտահոսք***:

Կրթությունը: Կրթության բնագավառում կատարվեցին որոշակի փոփոխություններ և բարեփոխումներ: Պետությունը չէր արգելում տարբեր տիպի, այդ թվում՝ մասնավոր դպրոցների ստեղծումը: Հրատարակվեցին ուսումնական նոր ծրագրերով դասագրքեր:

Փոփոխություններ կատարվեցին ՀՀ բարձրագույն կրթության բնագավառում: Բուհերի ուսումնական ծրագրերից հանվեցին նախկինում պարտադիր համարվող կոմունիստական գաղափարախոսությունը և քաղաքականությունը քարոզող առարկաները:

1995 թ. բուհերում մտցվեց երկաստիճան կրթական համակարգ (բակալավրիատ, մագիստրատուրա), ինչպես նաև կանոնակարգվեց ու սկսեց զարգանալ ***հեռբուհական կրթությունը (ասպիրանտուրա, դոկտորանտուրա)***:

Արմավիրի մարզի Գեղաշենի ագրոդպրոցը

Դպրոցն ունի շուրջ 300 սովորող: Նրանք օրվա մեծ մասը դպրոցում են անցկացնում, հաճախում խմբակների, մասնակցում ագրոդպրոցի աշխատանքներին: Սովորողներն են մշակում հողը, սրացված պտուղբանջարեղենի սպառողն իրենք են, երբեմն էլ վաճառք են կազմակերպում:

Դիլիջանի միջազգային դպրոցական համալիրի ընդհանուր տեսքը

1991 թ. հիմնադրվեց Հայաստանի ամերիկյան համալսարանը (ՀԱՀ): Իսկ ավելի ուշ ստեղծվեցին ***Հայաստանում ֆրանսիական*** և ***Հայ–ռուսական (Սլավոնական) համալսարանները***:

Ներդրվեց վճարովի ուսուցման համակարգը: Բացվեցին բազմաթիվ մասնավոր համալսարաններ ու քոլեջներ:

Հայ–ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի շենքը

XXI դարի սկզբին կրթական բարեփոխումները շարունակվեցին: ***2006 թվականից*** մտցվեց ***12–ամյա միջնակարգ կրթություն***, որը ***2017 թ–ից*** դարձել է ***պարտադիր***: Սովորողներն ապահովվեցին դպրոցական նոր դասագրքերով:

Ընդլայնվեց բուհերի միջազգային համագործակցությունը: Երիտասարդների համար արտերկրում որակյալ կրթություն ստանալու հնարավորություններ ստեղծվեցին:

Գիտությունը: Անկախության պայմաններում հնարավորություններ առաջացան օգտակար կապեր հաստատելու աշխարհի գիտական կենտրոնների հետ, ուսումնասիրելու գիտության կազմակերպման համաշխարհային փորձը: Հայաստանի գիտական ներուժով այսօր էլ հետաքրքրված են աշխարհի շատ գիտական, կրթական կենտրոններ:

Հայ մասնագետների՝ բարձր տեխնոլոգիաների ասպարեզում ստեղծած նմուշներից՝ անօդաչու թռչող սարք և ռազմական նշանակության ռոբոտ

Հաջողություններ արձանագրվեցին հայագիտության ասպարեզում: 2012 թ. ՀՀ կառավարությունն ընդունեց «Հայագիտության զարգացման հայեցակարգը»: Միաժամանակ զարգանում էին պատմագիտությունը, հնագիտությունը, ազգագրությունը, տնտեսագիտությունը, գրականագիտությունը և հումանիտար այլ ուղղություններ:

Նոր խնդիրներ դրվեցին ***բնական, ճշգրիտ գիտությունների առջև***: Այսօր ՀՀ–ն հայտնի է բարձր տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ասպարեզում:

Գրական կյանքը և արվեստը: Երրորդ հանրապետության շրջանում գրական ակտիվ գործունեություն ծավալեցին ինչպես ***ավագ,*** այնպես էլ ***միջին*** և ***երիտասարդ սերնդի ներկայացուցիչները***: Շարունակում էին ստեղծագործել բանաստեղծներ Համո Սահյանը, Վահագն Դավթյանը, Սիլվա Կապուտի-

«Ոսկե ծիրան» կինոփառատոնը Երևանում

կյանը, Ռազմիկ Դավոյանը և ուրիշներ: Արձակի զարգացմանը նպաստեցին Հրանտ Մաթևոսյանը, Զորայր Խալափյանը, Լևոն Խեչոյանը, Պերճ Զեյթունցյանը և շատ ուրիշներ:

Հայ գրականագետներն առանց որևէ գաղափարական–քաղաքական կաշկանդումների թարգմանեցին եվրոպական, ամերիկյան, ռուս, լատինաամերիկյան գրականությունների՝ նախկինում չթարգմանված լավագույն ստեղծագործությունները:

Կազմակերպվեցին բազմաթիվ երաժշտական, թատերական, կինոարվեստի փառատոներ, ցուցահանդեսներ, աշխարհահռչակ գործիչների հյուրախաղեր և այլն:

Սփյուռքահայ շատ արվեստագետներ եկան Հայաստան, մասնակցեցին մշակութային վերաշինության գործին: Առաջիններից էր դիրիժոր և կոմպոզիտոր ***Լորիս Ճգնավորյանը***: Հայաստանում իր գործունեությունը վերսկսեց աշխարհահռչակ դիրիժոր ***Օհան Դուրյանը***: Հայ դասական երաժշտությանը մատուցած ծառայությունների համար պետական ակադեմիական երգչախմբի ղեկավար ***Հովհաննես Չեքիջյանին*** շնորհվեց Հայաստանի ազգային հերոսի կոչում: Իրենց գործունեությանը նոր շունչ հաղորդեցին հանրահայտ կոմպոզիտորներ Տիգրան Մանսուրյանը, Ռոբերտ Ամիրխանյանը, Կոնստանտին Օրբելյանը, Արամ Սաթյանը և ուրիշներ:

1991 թ. ստեղծվեց ***Համազգային թատրոնը***:

Հովհաննես Չեքիջյան Հայաստանի ազգային հերոս

«Երևանը գրքի համաշխարհային մայրաքաղաք» ծրագրի բացման արարողությունը

Համընդհանուր ընդունելության արժանացավ ***«Ոսկե ծիրան» կինոփառատոնը***: ՅՈՒՆԵՍԿՕ–ի կողմից ***2012 թ. Երևանը*** հայտարարվեց ***գրքի համաշխարհային մայրաքաղաք***:

Ազգային փոքրամասնությունների մշակույթի պահպանման և զարգացման նպատակով օժանդակություն տրվեց 12 անուն թերթերի և ամսագրերի, բազմաթիվ գրքերի, այդ թվում դպրոցական դասագրքերի հրատարակմանը և այլն: Ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները կարևոր ներդրում ունեն հանրապետության մշակութային կյանքում: Աչքի են ընկել ազգությամբ ասորի, ՀՀ վաստակավոր արտիստ Ռազմիկ Խոսրոևը, հրեա երաժիշտ, երգահան Վիլլի Վայները, լեհ քանդակագործ Գուրգեն Գադաչեկը և ուրիշներ:

Մեր օրերում նույնպես մշակույթը, չնայած դժվարություններին, շարունակում է զարգանալ և հնարավորություն է տալիս աշխարհին ներկայացնելու Հայաստանի ստեղծած մտավոր, հոգևոր և նյութական արժեքները:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Երրորդ հանրապետության մշակութային կյանքի անկումն ու աշխուժացումը ինչ գործոններով էին պայմանավորված:
2. Ներկայացրեք ՀՀ կրթական համակարգը: Նախորդ շրջանի համեմատ՝ ինչ փոփոխություններ են կատարվել: Թվարկեք ՀՀ Ձեզ հայտնի բուհերը:
3. Ինչ հաջողություններ է արձանագրել Հայաստանի գիտությունը:
4. Լուսաբանեք գրականության և արվեստի զարգացումները Հայաստանում: Նշանավոր ինչ գործիչների կարող եք նշել: Ազգային փոքրամասնությունների մշակույթի զարգացման համար ինչ քայլեր են ձեռնարկվել ՀՀ–ում (օգտվեք նաև լրացուցիչ աղբյուրներից և համացանցից):

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

12–ամյա պարտադիր միջնակարգ կրթություն, բուհական երկաստիճան համակարգ, «Հայագիտության զարգացման հայեցակարգ», «Ոսկե ծիրան» կինոփառատոն, Երևանը գրքի համաշխարհային մայրաքաղաք

§ 36. ՀՀ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀՀ միջազգային ճանաչումը: Իրական անկախության կարևորագույն չափանիշներից մեկը տվյալ պետության միջազգային ճանաչումն ու նրա հետ դիվանագիտական կապերի հաստատումն է: ***ՀՀ-ն հենց սկզբից արտաքին-քաղաքական կարևոր խնդիր դրեց՝ աշխարհի հետ ուղղակի արտաքին կապերի հաստատումը***:

Դեռևս ԽՍՀՄ կազմալուծման նախօրեին Հայաստանը նախկին միութենական հանրապետությունների հետ տնտեսական և մշակութային կապերից զատ աստիճանաբար հաստատում էր քաղաքական հարաբերություններ:

Փաստական առումով ***1991 թ. նոյեմբերի 21-ին ՀՀ անկախությունն առաջինը ճանաչել*** և նրա հետ դիվանագիտական կապեր է հաստատել նորանկախ ***Լիտվայի Հանրապետությունը***:

Հայաստանի Հանրապետության համար կարևոր էր ***Ռուսաստանի*** կողմից ՀՀ անկախության ճանաչումը (1991 թ. դեկտեմբերի 17-ին): Հաջորդ օրը Հայաստանն իր հերթին ճանաչեց Ռուսաստանի անկախությունը: Ռուսաստանի հետ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատվեցին 1992 թ. ապրիլին:

ԱՄՆ նախագահ Ջորջ Բուշ Ավագը 1991 թ. դեկտեմբերի 25-ին հայտարարեց, որ իր երկիրը Հայաստանը պաշտոնապես ճանաչում է ինքնիշխան պետություն: 1992 թ. հունվարի 7-ից ՀՀ-ի և ԱՄՆ-ի միջև հաստատվեցին դիվանագիտական հարաբերություններ:

Հայաստանի անկախությունը 1991 թ. դեկտեմբերին ճանաչել էր նաև ***Թուրքիան***: Սակայն պաշտոնական ուղերձում Թուրքիայի նախագահը մտահոգություն էր արտահայտում Հայաստանի կողմից հնարավոր տարածքային պահանջատիրության վերաբերյալ: ***Թուրքիան սկզբից ևեթ հետևյալ նախապայմաններն էր ներկայացնում՝*** չհիշատակել 1915 թ. Հայոց ցեղասպանությունը, պաշտոնապես հրաժարվել պահանջատիրությունից, ճնշում գործադրել Լեռնային Ղարաբաղի վրա՝ դադարեցնելու պայքարը և ընդունելու Ադրբեջանի գերիշխանությունը և այլն: Նրանք միաժամանակ պահանջում էին, որ Հայաստանը զերծ մնա Թուրքիայի շահերին հակասող գործողություններից և ամեն կերպ չեզոքացնի սփյուռքահայության հակաթուրքական գործունեությունը: Բնականաբար ***ՀՀ-ն մերժեց այս նախապայմանները***:

ՀՀ անկախությունը ճանաչեցին նաև Չինաստանը, Իրանը, Հնդկաստանը, Գերմանիան, Մեծ Բրիտանիան, Ճապոնիան, Եգիպտոսը և այլ երկրներ:

1992 թ. մարտի 2-ին Հայաստանը դարձավ Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) լիիրավ անդամ: ՄԱԿ-ին անդամակցելուց հետո ՀՀ-ն հնարավորություն ուներ միջազգային այդ բարձր ամբիոնից բարձրացնելու Արցախի հիմնահարցը, դատապարտելու հայ խաղաղ ազգաբնակչության նկատմամբ Ադրբեջանի վարած ոճրագործ քաղաքականությունը և այլն:

Արտաքին քաղաքականությունը: Երրորդ հանրապետության արտաքին քաղաքականության կարևոր ուղղություններից է ԱՊՀ երկրների հետ հարաբերությունների զարգացումը:

Հայաստանի համար կարևոր նշանակություն ունեցավ ***1997 թ. օգոստոսի 29-ին Ռուսաստանի Դաշնության*** հետ բարեկամության, համագործակցության և օգնության մասին կնքված ***պայմանագիրը***:

Չափազանց կարևոր են Հայաստանի հարաբերությունները հարևան ***Վրաստանի*** հետ: Վրաստանի տարածքով անցնող տրանսպորտային հաղորդակցությունը ՀՀ հիմնական ելքն է դեպի արտաքին աշխարհ: Հայ-վրացական կայուն հարաբերությունները խիստ անհրաժեշտ են նաև Վրաստանում բնակվող մեծաքանակ վիրահայության, Ջավախքի, հայկական մշակույթի բազմաթիվ հուշարձանների պահպանության համար:

Աշխույժ տնտեսական, քաղաքական հարաբերություններ հաստատվեցին ***Իրանի*** հետ: Սկզբնական շրջանում Իրանը արտաքին աշխարհի հետ կապվելու, տնտեսական գործունեություն ծավալելու Հայաստանի հուսալի կամուրջներից էր և այսօր էլ Հայաստանի կարևոր գործընկերներից է:

Հայ-ամերիկյան հարաբերությունները ՀՀ անկախությանը հաջորդած առաջին տասնամյակում դինամիկ զարգացան: Հայաստանի նկատմամբ ԱՄՆ-ի քաղաքականությունն առավելապես պայմանավորված էր մեր տարածաշրջանում նրա ունեցած ռազմավարական հետաքրքրությամբ, ինչպես նաև այդ երկրում ազդեցիկ հայ համայնքի առկայությամբ:

Հայաստանում գործում են ԱՄՆ սեփականություն հանդիսացող մի շարք ընկերություններ: ԱՄՆ-ն Հայաստանի երկրորդ առևտրային գործընկերն է Ռուսաստանից հետո: Հատկապես մեծ ներդրումներ է կատարել ԱՄՆ «Լինսի» հիմնադրամը:

Հայաստանի Հանրապետությունը ***Եվրոպայի խորհրդի (ԵԽ) լիիրավ անդամ է դարձել 2001 թ. հունվարի 25-ին***: Դրանով Հայաստանը հավաստեց

ՀՀ դրոշի բարձրացումը ՄԱԿ-ի Նյույորքյան գրասենյակի առջև

ՀՀ ՊՆ խաղաղապահ բրիգադի զորախումբը մեկնում է Աֆղանստան՝ խաղաղարար առաքելություն իրականացնելու:

քաղաքական, իրավական, մարդու իրավունքների պաշտպանության և այլ բնագավառներում եվրոպական չափանիշներին հետևելու իր վճռականությունը:

1996 թ–ից սկսեցին զարգանալ ՀՀ–Եվրամիություն (ԵՄ) փոխհարաբերություններն ամենատարբեր ոլորտներում: «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակում 1996 թ. ապրիլին սկիզբ դրվեց Հյուսիսատլանտյան դաշինքի (ՆԱՏՕ) հետ ՀՀ անհատական գործընկերությանը:

2015 թվականից ՀՀ–ն ԱՊՀ անդամ հինգ երկրներից (Ռուսաստան, Հայաստան, Ղազախստան, Բելառուս, Ղրղզստան) կազմված ***Եվրասիական տնտեսական միության (ԵԱՏՄ)*** անդամ է:

Այսօր ՀՀ–ն աշխարհի 175 երկրների հետ ունի դիվանագիտական հարաբերություններ, 40–ից ավելի երկրներում գործում են ՀՀ դեսպանություններ, ներկայացուցչություններ ու հյուպատոսություններ:

ՀՀ արտաքին քաղաքականությունն ուղղված է երկրի անվտանգության ամրապնդմանը, տնտեսական զարգացմանը և տարածաշրջանում իր դերի բարձրացմանը:

Հայոց ցեղասպանության ճանաչման գործընթացը: Երրորդ հանրապետության համար կենսական նշանակություն ունի Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը: ***1991 թ. դեկտեմբերի 10–ին*** ՀՀ–ն միացավ

Հայոց մեծ եղեռնի զոհերի հուշարձանը Կիպրոսում

Հրանտ Դինքի թաղման արարողությունը,
23 հունվարի, 2007 թ.

«Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխարգելելու և պատժելու մասին» ՄԱԿ–ի 1948 թ. կոնվենցիային:

Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչել և դատապարտել են 26 երկրներ (Ուրուգվայ, Ֆրանսիա, Ռուսաստան, Կանադա, Կիպրոս, Հունաստան, Լիբանան, Արգենտինա, Ավստրիա, Գերմանիա, Չեխիա, Իտալիա, Պորտուգալիա և այլն):

Բելգիան օրենք է ընդունել Հայոց ցեղասպանությունը մերժող անձանց դատապարտելու մասին: ***2007 թ.*** նման օրենք ընդունել է նաև ***Արգենտինան***: 2012 թ. Ֆրանսիայի Սենատը նույնպես ընդունեց Հայոց ցեղասպանության ժխտման համար պատիժ սահմանող օրենք, սակայն այն մերժվեց երկրի Սահմանադրական խորհրդի կողմից:

Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործում հույժ կարևոր էր ***2016 թ. հունիսի 2–ին Գերմանիայի Դաշնության Բունդեսթագի*** կողմից Հայոց ցեղասպանության դատապարտումը, ինչպես նաև որպես Առաջին աշխարհամարտում Թուրքիայի դաշնակից երկիր Գերմանիայի մեղսակցության ընդունումը:

2019 թ. ապրիլի 24–ից սկսած՝ Ֆրանսիայի նախագահ Էմանուել Մակրոնի նախաձեռնությամբ երկրում անցկացվում է համազգային հիշատակի օր:

Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը մշտապես հանդիպում է Թուրքիայի դիմադրությանն ու դժգոհությանը: Այնուամենայնիվ, այդ հարցն աստիճանաբար հասարակական քննարկման առարկա է դառնում նաև Թուրքիայում: Դրա վառ ապացույցը ***2007 թ. հունվարի 19–ին Ստամբուլում*** «Ակոս» թերթի խմբագիր ***Հրանտ Դինքի*** սպանությունից հետո ծավալված շարժումն էր: Դինքի թաղման արարողությունը վերածվեց բազմահազարանոց բողոքի ցույցի: Թուրքիայի հասարակության առաջադեմ հատվածը առաջնորդվում էր *«Բոլորս հայ ենք, բոլորս Հրանտ Դինք ենք»* կարգախոսով:

Լրանում էր Հայոց ցեղասպանության 100–րդ տարելիցը: ***2015 թ. հունվարի 29–ին*** ընդունվեց համազգային նշանակության պետական փաստաթուղթ՝ ***«Հայոց ցեղասպանության 100–րդ տարելիցի համահայկական հռչակագիրը»***: Հռչակագրում արձանագրվում են Հայոց ցեղասպանության ճանաչման, դատապարտման, պահանջատիրության պատմական, իրավական հիմքերը, ուղիները, սպասելիքները և պատգամները գալիք սերունդներին:

2015 թ. ապրիլի 12-ին Վատիկանի Ս. Պետրոսի տաճարում ***Հռոմի պապ Ֆրանցիսկոսը*** Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին նվիրված պատարագ մատուցեց: Իր խոսքում Հռոմի պապը 1915 թ. հայերի զանգվածային կոտորածներն ու տեղահանությունները բնութագրեց XX դարի առաջին ցեղասպանություն և մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն:

«Հիշում եմ և պահանջում» կարգախոսով յուրահատուկ հանդիսավորությամբ Ծիծեռնակաբերդում ***նշվեց Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցը***: Պատմական աննախադեպ այդ միջոցառմանը մասնակցեցին ավելի քան 60 երկրների և միջազգային տասնյակ կառույցների պատվիրակություններ, Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի, Սերբիայի և Կիպրոսի նախագահները:

Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործընթացը շարունակվում է:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ներկայացրեք ՀՀ միջազգային ճանաչման գործընթացը: Քարտեզի վրա ցույց տվեք այն երկրները, որոնց հետ ՀՀ-ն հաստատել է դիվանագիտական հարաբերություններ: Գծապատկերի տեսքով ներկայացրեք ՀՀ դիվանագիտական կապերը:
2. Երբ է ՀՀ-ն դարձել ՄԱԿ-ի լիիրավ անդամ: Վերհիշեք, թե երբ է ստեղծվել ՄԱԿ-ը և ինչպիսի կառույց է:
3. Ներկայացրեք և մեկնաբանեք ՀՀ միջպետական հարաբերությունները ՌԴ-ի, ԱՄՆ-ի, հարևան երկրների և միջազգային կառույցների հետ: Երբ է ստեղծվել ԵԱՏՄ-ն:
4. Ներկայացրեք և մեկնաբանեք Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործընթացը. ձեր կարծիքով ինչո՞ւ է այն կարևոր: Ո՞րն է Թուրքիայի ժխտողական քաղաքականության պատճառը:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ձեր կարծիքով ինչպե՞ս կարելի է հասնել Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչմանը և պահանջատիրության իրագործմանը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՄԱԿ-ի լիիրավ անդամ, ԵԱՏՄ, ԵԽ, ԵՄ, «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագիր, Հրանտ Դինք, «Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի համահայկական հռչակագիր», «Հիշում եմ և պահանջում»

§ 37–38. ԱՐՑԱԽԻ (ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ) ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ստեղծումը: Ինչպես ասվել է, Արցախի հայերին տեղահանելու նպատակով ադրբեջանական հատուկ նշանակության զինված ջոկատները խորհրդային զորքերի հետ միասին բացահայտ պատերազմ էին սկսել հայ բնակչության դեմ: ***1991 թ. մայիսից Արցախում ընթանում էր հայ–ադրբեջանական պատերազմ***:

1991 թ. օգոստոսի 30–ին Ադրբեջանի Գերագույն խորհուրդը հռչակագիր ընդունեց «անկախության վերականգնման մասին»: Երկիրը հռչակվեց 1918–1920 թթ. Ադրբեջանական Ժողովրդավարական Հանրապետության իրավահաջորդ՝ վերջինիս սահմաններում: ***Դա նշանակում էր, որ նա դուրս է գալիս ԽՍՀՄ կազմից, և որ նրա կազմում չէր կարող լինել Ղարաբաղը***:

Ելնելով ստեղծված իրավիճակից՝ ժողովրդական պատգամավորների ԼՂԻՄ մարզային և Շահումյանի շրջանային խորհուրդների համատեղ նստաշրջանը ***1991 թ. սեպտեմբերի 2–ին*** Ստեփանակերտում կայացրեց ***«Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակման և նրա պետական իշխանության ու կառավարման ժամանակավոր մարմինների ձևավորման վերաբերյալ հռչակագիր ընդունելու մասին»*** պատմական որոշումը: Այդպես Արցախում հիմնվեց անկախ հայկական պետություն՝ ***Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը (ԼՂՀ)***:

Հայրենի եզերքը պաշտպանելուն զուգընթաց միջազգային հանրությանը Արցախյան հիմնահարցը ներկայացնելու, նրա աջակցությունը ստանալու ակնկալիքով արցախահայությունը ***1991 թ. դեկտեմբերի 10–ին անցկացրեց անկախության հանրաքվե***: Անգամ պատերազմը և Ադրբեջանի հակահայ գործողությունները չկարողացան ազդել հանրաքվեի վրա: ԼՂՀ–ի բնակչության քվեարկության իրավունք ունեցողների 80%–ը մասնակցեց այդ հանրաքվեին, իսկ քվեարկողների 99%–ից ավելին ձայն տվեց անկախության օգտին:

Հանրաքվեն անցկացվեց միջազգային դիտորդների ներկայությամբ և միջազգային իրավունքի ու ժողովրդավարության սկզբունքների լիակատար պահպանմամբ:

Արթուր Մկրտչյան
ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի առաջին նախագահ

ԼՂՀ իշխանության մարմինները: Պետական խորհրդանիշները: Անկախության հռչակումից հետո սկսվեց ԼՂՀ իշխանության մարմինների կազմավորումը: ***Բարձրագույն օրենսդիր մարմինը ԼՂՀ Գերագույն խորհուրդն էր*** (այժմ՝ ***Ազգային ժողով***): 1992 թ. հունվարի 8–ին անկախ Արցախի ***Գերագույն խորհրդի առաջին նախագահ ընտրվեց Արթուր Մկրտչյանը***:

Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղի) Հանրապետության դրոշը

Դրոշն ուղղանկյունաձև է՝ հորիզոնական կարմիր, կապույտ, նարնջագույն շերտերով: Դրոշի աջ կողմի երկու ծայրերից սկսվում են սպիտակ հնգաթև սանդղանման գորգանախշեր, որի աջ փոքրիկ հատվածը անջատված է դրոշի հիմնական մասից, ինչը խորհրդանշում է Արցախի և՛ ներկա կացությունը, և՛ ապագան:

Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղի) Հանրապետության զինանշանը

Ա(ԼՂ)Հ պետական զինանշանում օգտագործված է գլխավերևում արևի ճառագայթներով՝ Արտաշեսյանների հարստության թագով պսակված՝ թևատարած արծվի խորհրդանիշը: Կենտրոնում՝ պետական դրոշի և Քիրս լեռան պատկերի ֆոնին, Արցախը խորհրդանշող հուշարձանի պատկերն է: Ներքևում՝ արծվի ճանկերի մեջ, խաղողի վազերի, թթենու պտուղների, ցորենի հասկերի պատկերներն են: Վերևի կիսաշրջանում կա մակագրություն՝ «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն՝ Արցախ»:

Ազգային ժողովի բոլոր ընտրությունները տեղի են ունեցել ***իրավական և ժողովրդավարական պետությանը հարիր ընթացակարգով***:

Բարձրագույն գործադիր մարմինը ԼՂՀ նախարարների խորհուրդն էր (հետագայում՝ կառավարություն): ԼՂՀ առաջին վարչապետ նշանակվեց Օլեգ Եսայանը: ՀՀ օրինակով ձևավորվեց նաև ԼՂՀ դատական համակարգը:

Հետագայում ԼՂՀ–ում մտցվեց նախագահական կառավարում: 1994 թ. դեկտեմբերին ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի կողմից Ռ. Քոչարյանն ընտրվեց հանրապետության նախագահ, իսկ 1996 թ. նոյեմբերից պաշտոնավարեց համաժողովրդական ընտրությամբ:

Ինքնապաշտպանական մարտերում սկսեց կազմավորվել նաև ԼՂՀ հաղթական բանակը:

1992 թ. ընդունվեցին ԼՂՀ պետական զինանշանն ու դրոշը:

Պետականաշինությունն իր ավարտին հասավ ***Սահմանադրության ընդունմամբ (2006 թ. դեկտեմբերի 10)***: Հայկական երկրորդ պետությունը կոչվեց Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղի) Հանրապետություն:

Արցախյան պատերազմը: ԼՂՀ հռչակումը, պետական իշխանության ձևավորումը նպաստավոր պայմաններ ստեղծեցին Արցախյան շարժման հետագա հաջողությունների, ինչպես նաև պատերազմում հաղթելու համար:

1991 թ. վերջից գնալով ավելի էր ուժգնանում ԼՂՀ–ի դեմ Ադրբեջանի ագրեսիան: Անընդհատ ռմբակոծության թիրախ էին դարձել մայրաքաղաք Ստեփանակերտը և շրջակա հայկական բնակավայրերը: ԼՂՀ ինքնապաշտպանական ուժերը ձեռնամուխ եղան հակառակորդի կրակակետերի ոչնչացմանը: Այդ առումով կարևոր նշանակություն ունեցավ ***1992 թ. հունվարին Կրկժանի ազատագրումը***, որը ադրբեջանցի գրոհայինների ռազմական հենակետերից մեկն էր:

Փետրվարի վերջին վերացվեց նաև ***Խոջալուի*** (այժմ՝ ***Իվանյան***) ռազմական խմբավորումը: Վերա-

կանգնվեց Ստեփանակերտ–Ասկերան մայրուղու բնականոն գործունեությունը: ***Աշոտ Ղուլյանի (Բեկոր)*** գլխավորությամբ հայ ազատամարտիկները մոտեցան օդանավակայանին:

Վիճակը շտկելու համար ***Ադրբեջանի Ժողովրդական ճակատը կազմակերպեց Խոջալուի մուսուլման բնակչության կոտորածը***՝ փորձելով այն վերագրել հայկական կողմին: Խոջալուն ադրբեջանցիների առաջին խոշոր պարտությունն էր:

Հայ ազատագրական պայքարի մերօրյա պատմության փառավոր էջերից է Շուշիի ազատագրումը: Ստեփանակերտի խաղաղ բնակչության ռմբակոծումը ադրբեջանական կողմը երկու տարի շարունակ կատարում էր Շուշի քաղաքից: Մայրաքաղաքը կաթվածահար վիճակում էր: Բնակչությունը հիմնականում ապրում էր ապաստարաններում:

Մշակվեց Շուշիի ազատագրման խիստ գաղտնի ծրագիրը, որը կոչվեց ***«Հարսանիք լեռներում»***: Գլխավոր ուղղությունների պատասխանատուներ էին նշանակվել հրամանատարներ ***Արկադի Կարապետյանը, Վիրալի Չիթչյանը, Մեյրան Օհանյանը, Սամվել Բաբայանը, Աշոտ Ղուլյանը, Դուշմանը (Վարդան), Ժիրայր Սեֆիլյանը*** և ուրիշներ:

1992 թ. մայիսի 9–ին Արցախի ազատամարտիկները, ***Արկադի Տեր–Թադևոսյանի (Կոմանդոս)*** և գեներալ ***Գուրգեն Դալիբալթայանի*** հրամանատարությամբ, ազատագրեցին հայոց պատմական Շուշի քաղաքը:

Շուշիի ազատագրումը հայ ազատամարտիկների հավաքական ուժերի (շուրջ 60 ջոկատ) անձնուրաց գործողությունների արդյունք էր: Մասնակիցների անունները ոսկե տառերով գրվեցին հայոց ազատամարտի տարեգրության մեջ:

Շարունակելով առաջխաղացումը՝ ԼՂՀ ինքնապաշտպանական ուժերը ***1992 թ. մայիսի 18–ին ազատագրեցին Լաչինը***: Դրանով ***վերջ տրվեց Արցախի հինգ տարի տևող շրջափակմանը***: Լաչինը դարձավ ռազմավարական միջանցք ՀՀ–ի և ԼՂՀ–ի միջև, որ-

Արկադի Տեր–Թադևոսյան (Կոմանդոս) Արցախի հերոս

Քրիստափոր Իվանյան

Արցախի հերոս, գեներալ–լեյտենանտ, ԼՂՀ զինված ուժերի հրամանատարի առաջին տեղակալ. նաև Երկրորդ աշխարհամարտի մասնակից: Մեծ ավանդ ունի Արցախի բանակի ձևավորման գործում:

Շուշիի ազատագրման օրը Ս. Ղազանչեցոց եկեղեցու բակում

տեղով սնունդ, վառելանյութ, դեղորայք և առաջին անհրաժեշտության այլ ապրանքներ էին առաքվում արցախահայությանը:

Ագրեսորը՝ Ադրբեջանը, չհաշտվեց պարտության հետ և 1992 թ. ամռանը օտարերկրյա վարձկանների օգնությամբ հարձակվեց ԼՂՀ հյուսիսային շրջանների վրա: Թշնամին գրավեց ու ավերեց Շահումյանի շրջանը, Մարտակերտի շրջանի մի մասը: ԼՂՀ–ում ստեղծվեց ***Պաշտպանության պետական կոմիտե (ՊՊԿ)***՝ Ռոբերտ Քոչարյանի գլխավորությամբ: ՊՊԿ–ն ոչ միայն կազմակերպեց արցախահայության ինքնապաշտպանությունը, այլև իր ձեռքում կենտրոնացրեց ԼՂՀ գործադիր իշխանությունը: Հենց ՊՊԿ–ի ջանքերով կազմավորվեց ԼՂՀ մարտունակ բանակը:

1993 թ. գարնանը Արցախի ինքնապաշտպանական ուժերը սկսեցին ազատագրել ադրբեջանցիների կողմից բռնազավթված հայկական տարածքները: Ազատագրվեց Մարտակերտի շրջանի զգալի մասը: ԼՂՀ ինքնապաշտպանական ուժերի կողմից ազատագրվեցին նաև ***Քելբաջարի, Ֆիզուլիի, Ջեբրաիլի, Աղդամի*** շրջանները:

Արցախյան ազատամարտում հերոսաբար զոհվեցին ***Մոնթե Մելքոնյանը (Ավո), Աշոտ Ղուլյանը (Բեկոր), Շահեն Մեղրյանը, Լեոնիդ Ազգալդյանը*** և ուրիշներ:

ԼՂՀ ռազմական հաջողությունները կարևոր նշանակություն ունեցան: Համոզվելով, որ զինված ճանապարհով չի կարող ընկճել արցախահայությանը՝ ***Ադրբեջանը 1994 թ. մայիսի 12–ին ՌԴ միջնորդությամբ զինադադար կնքեց***:

ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ (1988–1994 թթ.)

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ
Ռնտոթյունների սահմանները
Նախկին ԼՂԻՄ սահմանները
Բանակամարտերը ՀԽՄՀ–ԻՍՀ վերակազմության համար մղված ՀԽՄՀ–ԻՍՀ վերակազմակոչիկ սահմանների
Սղոցվածությամբ ԽՍՀՄ բաղադրիչ, ուր 1988–1990 թթ. տեղի են ունեցել հայկական ցույցեր
Սղոցվածությամբ ԽՍՀՄ հայ բնակչության դեմ ուղղված ոճիրները ուսումնասիրելու ԽՍՀՄ գլխավոր դատախազի հանձնաժողովի աշխատանքը
02.09.1991
Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակումը
Սղոցվածությամբ գլխավոր դատախազի հանձնաժողովի ուսումնասիրության ենթակա դեպքերի (տե՛ս թվերը)
Սղոցվածությամբ բաղադրիչի հեռանալուն ուղղված ինքնորոշումը
ԿԱՍՊԻՑ ԾՈՎ
Սևանա լիճ
Սամուր
Արաքս
Կուր
Մինգեչաուրի ջրամ.
Դարձակ (Կիրովաբադ)
11.1988
Քարտեզ
Միրզեյան
Թբիլիսի
Գրիբոյեդով
Գրիբոյեդով (Կիրովաբադ)
Գրիբոյեդով (Լենինական)
Իջևան
Գանձակ (Կիրովաբադ)
Գեղարքունիք
Գեղարքունիք (Կիրովաբադ)
Գեղարքունիք (Էջմիածին)
Գեղարքունիք (Սոսնավանդ)
Գեղարքունիք
Գեղարքունիք
Գեղարքունիք

Մոնթե Մելքոնյան
Հայաստանի ազգային հերոս
և Արցախի հերոս

Աշոտ Ղուլյան
Արցախի հերոս

Լեոնիդ Ազգալդյան
Արցախի հերոս

Արցախյան հիմնախնդրի միջազգային կարգավորման գործընթացը: Արցախյան շարժումը հենց սկզբից գրավեց նաև միջազգային հանրության և պետությունների ուշադրությունը: ԽՍՀՄ–ի գոյության շրջանում Արցախյան շարժմանը տրված սուբյեկտիվ գնահատականները երբեմն իրենց ազդեցությունն էին թողնում նաև միջազգային կառույցների վրա: ***Ապրիճանաբար Արցախյան հիմնահարցը միջազգայնացվում էր***:

Միայն ***1993 թ. ընթացքում*** Լեռնային Ղարաբաղի խնդրով ***ՄԱԿ–ում ընդունվել էր երեք բանաձև***: Հիմնահարցի խաղաղ լուծման ուղղությամբ իր գործունեությունը ՄԱԿ–ը շարունակեց նաև հետագայում:

1992 թ. հունվարին ՀՀ–ն անդամակցել էր Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպությանը ***(ԵԱՀԿ)***: Բնականաբար, Հայաստանի անդամակցության հենց սկզբից ԵԱՀԿ–ն բավականաչափ ակտիվ գործունեություն ծավալեց պատերազմը դադարեցնելու և Արցախյան հիմնախնդիրը բանակցային ճանապարհով լուծելու ուղղությամբ:

ԵԱՀԿ–ն կոչ էր անում միջազգային հեղինակավոր կառույցներին շտապ միջոցներ ձեռնարկելու Ադրբեջանի վայրագությունները դադարեցնելու, Լեռնային Ղարաբաղի տանջահար ժողովրդին առարկայական օգնություն ցուցաբերելու նպատակով: Փաստորեն իր գոյության ողջ ընթացքում ԵԱՀԿ–ն առաջին անգամ դարձավ միջազգային առճակատման լուծման միջնորդ: Հենց ԵԱՀԿ ձևաչափով ստեղծվեց Արցախյան հիմնահարցի լուծման հիմնական կառույցը՝ ***ԵԱՀԿ Մինսկի խումբը՝ Ռուսաստանի, ԱՄՆ–ի և Ֆրանսիայի համանախագահությամբ***: Մինսկի խմբի երկրների ամենատարբեր պատվիրակություններ շարունակաբար եղել են տարածաշրջանում, կազմակերպել բազմապիսի հանդիպումներ և քննարկումներ: Այսօր ամերիկյան յոթ և Ավստրալիայի մեկ նահանգ, ինչպես նաև Բասկերի խորհրդարանը ճանաչել են Արցախի Հանրապետության անկախությունը:

Թե՛ ՀՀ–ն և թե՛ Ա(ԼՂ)Հ–ն կողմ են հիմնահարցի խաղաղ կարգավորմանը, միջազգային իրավունքի նորմերի պահպանմանը և պատմական արդարության վերականգնմանը, ինչը չի կարելի ասել Ադրբեջանի վերաբերյալ: Առ այսօր ուղիներ են որոնվում Արցախյան հիմնահարցի լուծման ուղղությամբ, և ամեն ինչ արվում է, որպեսզի Արցախը նույնպես բանակցությունների լիիրավ մասնակից դառնա:

Ռոբերտ Աբաջյան
Արցախի հերոս

Ապրիլյան քառօրյա պատերազմը: 2016 թ. ապրիլի 1–ի լույս 2–ի գիշերը Ադրբեջանը Արցախի հետ սահմանի ողջ երկայնքով սկսեց լայնածավալ ռազմական գործողություններ: Հակառակորդի զինված ուժերը ծանր տեխնիկայի, հրետանու և ռազմական օդուժի կիրառմամբ ռմբակոծեցին ոչ միայն Արցախի Հանրապետության Պաշտպանության բանակի առաջապահ դիրքերը, այլև խաղաղ բնակավայրերը: «Սմերչ» տեսակի արկեր արձակվեցին Թալիշի, Մարտակերտի, Մատաղիսի, Հադրութի ուղղությամբ: Այս ամենը հանգեցրեց զոհերի, այդ թվում՝ խաղաղ բնակիչների շրջանում:

Հայկական բանակի զինվորները հայրենիքը պաշտպանելու վճռականությամբ հակահարված հասցրին ագրեսորին: Մարտի մեջ մտան 18–20 տարեկան երիտասարդ զինվորները, ովքեր հերոսության, խիզախության, մարտական տեխնիկային տիրապետելու անկրկնելի օրինակներ ցույց տվեցին: Նրանք մինչև ատամները զինված ադրբեջանական հատուկ ջոկատայիններին և կանոնավոր զորամասերին լուրջ հակահարված հասցրին: ***Պայքար ընթացավ հայկական ամեն մի թիզ հողի համար***: Մարտակերտում անգամ խաղաղ բնակիչները չլքեցին իրենց բնակարանները. նրանք տեղավորվեցին ապաստարաններում:

Առաջնագիծ մեկնեցին հազարավոր կամավորներ և փորձառու ազատամարտիկներ՝ իրենց ներկայությամբ ոգևորելու երիտասարդ զինվորներին:

Ապրիլյան քառօրյայում իրենց անունը հերոսի փառքով պսակեցին բազում մարտիկներ: Կապիտան ***Արմենակ Ուրֆանյանը***, ազգությամբ եզդի, 20–ամյա շարքային ***Քյարամ Սլոյանը***, 19–ամյա ***Ռոբերտ Աբաջյանը*** (հետմահու՝ ***Արցախի հերոս***), ***Ադամ Սահակյանը, Հրաչյա Մուրադյանը*** և շատ ուրիշներ իրենց կյանքի գնով պաշտպանեցին Արցախի սահմանները:

Միայն ապրիլի 5–ին, զգալի կորուստներ կրելով, Ադրբեջանը ստիպված էր կրկին դիմել Ռուսաստանի միջնորդությանը և ռազմական գործողությունների դադարեցում խնդրել:

Քառօրյա մարտերում հայկական կողմը տվեց շուրջ 100 զոհ, իսկ ադրբեջանցիները՝ հնգապատիկ ավելի:

Ապրիլյան պատերազմը նախօրոք ծրագրված ռազմական ագրեսիա էր: Ադրբեջանը նպատակ էր հետապնդում զավթելու Արցախի ողջ տարածքը՝ փորձելով

ադրբեջանա–ղարաբաղյան հակամարտությունը լուծել ուժի միջոցով: Հայոց բանակը և հայ ժողովուրդը տապալեցին այդ ծրագիրը:

Ապրիլյան քառօրյան ապացուցեց մեր ժողովրդի համախմբվածությունը, վճռական պահին զինվորի կողքին ամուր կանգնելու կամքը, հայրենիքի համար զենք վերցնելու պատրաստակամությունը: Քառօրյա պատերազմը հայրենասիրական դաստիարակության նորօրյա լավագույն օրինակն է:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Վերհիշեք, թե երբ է ԼՂԻՄ–ում սկսվել հայ–ադրբեջանական պատերազմը: Ե՞րբ է հռչակվել ԼՂՀ–ն, և ե՞րբ է անցկացվել ԼՂՀ–ի անկախության հանրաքվեն:
2. Ներկայացրեք և մեկնաբանեք ԼՂՀ իշխանության մարմինների ստեղծման և պետական խորհրդանիշների ընդունման գործընթացը: Համեմատեք ՀՀ–ում և ԼՂՀ–ում տեղի ունեցած այդ գործընթացները:
3. Ներկայացրեք և մեկնաբանեք Արցախյան ազատագրական պայքարի կարևոր իրադարձությունները: Արցախյան ազատամարտի ի՞նչ հերոսների գիտեք:
4. Կազմեք Արցախյան ազատագրական պատերազմի ժամանակագրություն: Ձեր բնակավայրում կա՞ն արդյոք Արցախյան պատերազմի հերոսներ. պատմեք նրանց մասին:
5. Ե՞րբ է սկսվել Արցախյան հիմնախնդրի կարգավորման միջազգային գործընթացը: Ո՞ր կառույցն է հիմնականում զբաղվում հարցի խաղաղ կարգավորմամբ:
6. Ձեր կարծիքով ո՞րն էր Ապրիլյան քառօրյա պատերազմի գլխավոր պատճառը: Ներկայացրեք այդ պատերազմի ընթացքը, աչքի ընկած հայ մարտիկներին: Ո՞րն է Ապրիլյան պատերազմի գլխավոր դասը:

ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ՀԱՐՑ

Ձեր կարծիքով ի՞նչ լուծում կստանա Արցախյան հիմնահարցը:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԼՂՀ հռչակում, Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղի) Հանրապետություն, Աշոտ Ղուլյան (Բեկոր), Արկադի Տեր–Թադևոսյան (Կոմանդոս), «Հարսանիք լեռներում», Շահեն Մեղրյան, Լեոնիդ Ազգալդյան, Մոնթե Մելքոնյան, Դուշման Վարդան, 1994 թ. մայիսի 12–ի զինադադար, ԵԱՀԿ Մինսկի խումբ, Ապրիլյան քառօրյա պատերազմ

ԳԼՈՒԽ XIV

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԸ 1991 ԹՎԱԿԱՆԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ

§ 39. ՍՓՅՈՒՌՔԸ ԱՐԴԻ ՓՈՒԼՈՒՄ

Զանգվածային արտագաղթը և Սփյուռքի ստվարացումը: Սփյուռքի կենսունակության գրավականը նրա մշտական և բազմակողմանի աշխույժ հարաբերություններն են Մայր հայրենիքի հետ:

Հայաստանի անկախության վերականգնումով վերջ դրվեց Հայրենիքի և Սփյուռքի մեկուսի գոյությանը:

Արցախում սկսված ազգային–ազատագրական պայքարը, Հայաստանի շրջափակումը Ադրբեջանի և Թուրքիայի կողմից, տասնյակ հազարավոր ադրբեջանահայ փախստականների առկայությունը նորանկախ երկիրը կանգնեցրին սոցիալ–տնտեսական դժվարին կացության առջև:

Միևնույն ժամանակ Հայաստանից ծայր առավ զանգվածային արտագաղթ: Մարդիկ մեկնում էին ինչպես Սփյուռքի ավանդական բնակության, այնպես էլ ոչ մեծաթիվ հայ բնակչություն ունեցող երկրներ ու տարածաշրջաններ: Արտագաղթը և աշխատանքային միգրացիան հիմնականում ուղղված էին ՌԴ, Ուկրաինա, Բելառուս, Եվրոպա և ԱՄՆ: Դրա հետևանքով ՀՀ–ում նկատելի փոփոխություններ կրեց բնակչության ժողովրդագրական պատկերը:

Արտագաղթի հետևանքով համալրվեցին Սփյուռքի տարբեր գաղթօջախներ, ինչպես նաև ստեղծվեցին նորերը:

Սփյուռքի հիմնական կենտրոնները: Սփյուռքի հայահոծ կենտրոններից են Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրները: Հայկական ստվար գաղթօջախներ կան ***Լիբանանում, Սիրիայում, Թուրքիայում, Իրանում*** (յուրաքանչյուրում ***70–80 հազար*** մարդ):

Լիբանանում է Սփյուռքում գործող միակ հայկական՝ ***Հայկազյան համալսարանը***:

Աշխարհասփյուռ հայության բնակության հիմնական կենտրոններ են նաև հետխորհրդային տարածքի երկրները, մասնավորապես ***ՌԴ–ն, Ուկրաինան, Վրաստանը***: Կազմակերպված հոծ համայնքներ կան Եվրոպայի երկրներում ***(Ֆրանսիա, Լեհաստան, Հունաստան, Գերմանիա, Բելգիա)***, ամերիկյան աշխարհամասում ***(ԱՄՆ, Կանադա, Արգենտինա, Ուրուգվայ և Բրազիլիա)***:

Հետաքրքրական է, որ Սփյուռքի ներսում ևս տեղի են ունենում միգրացիոն գործընթացներ ու արտագաղթ: Այսպես՝ տասնամյակներ առաջ սկսված և մինչ օրս պայթյունավտանգ համարվող մերձավորարևելյան տարածաշրջանից այսօր նույնպես շարունակվում է հայ բնակչության արտագաղթը դեպի ԱՄՆ, Եվրոպա, Ավստրալիա և այլուր:

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ մայր տաճարը Բեյրութում

Բեյրութի Հայկազյան համալսարանի շենքը

Ավստրալիայի հայ համայնքը սկսել է ստվարանալ վերջին շրջանում և այսօր բավականին ազդեցիկ գաղութահայ կենտրոններից մեկն է:

Սփյուռքի ամենաբազմամարդ հայկական համայնքը ***ՌԴ–ում*** է, որտեղ ոչ պաշտոնական տվյալներով բնակվում է շուրջ ***2 մլն հայ: ԱՄՆ–ում*** բնակվում է մոտ ***1,2 մլն, Ֆրանսիայում***՝ ավելի քան ***450 հազար, Վրաստանում***՝ շուրջ ***200 հազար հայ*** և այլն:

Հայրենիք–Սփյուռք հարաբերությունները: Հայաստանի անկախացումից հետո Հայրենիք–Սփյուռք հարաբերությունները փոխադրվեցին նոր հարթություն:

Խորհրդային տարիներին այդ հարաբերությունները համակարգող ***Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեն***, ազատվելով անցյալի գաղափարախոսական կապանքներից, ազատ գործունեության հնարավորություն ստացավ: 1991 թ. ընդունված նոր կանոնադրությամբ կոմիտեն մերժում էր խտրական մոտեցումը Սփյուռքի տարբեր քաղաքական հոսանքների նկատմամբ և համագործակցություն էր առաջարկում սփյուռքյան հասարակական–քաղաքական բոլոր կազմակերպությունների և կառույցների հետ:

Սակայն պետական ֆինանսավորման դադարեցումից հետո կոմիտեն լուծարվեց:

Հայաստան–Սփյուռք հարաբերությունները զարգացան մի կողմից՝ հայաստանյան կառույցների ու կազմակերպությունների, մյուս կողմից՝ սփյուռքյան համապատասխան հաստատությունների միջև: Հայաստանում վերահաստատվեցին ավանդական կուսակցությունները, նրանց մշակութային մասնաճյուղերը, միությունները, կառույցները:

Անկախության պայմաններում Սփյուռքի կողմից Հայաստանին ցուցաբերվող օգնությունը կազմակերպում և համակարգում էր ***1992 թ.*** ստեղծված ***«Հայաստան» համահայկական հիմնադրամը***:

«Հայաստան–Սփյուռք» համահայկական խորհրդաժողով. 2011 թ.

«Արի՛ տուն» ծրագրի 2013 թվականի մի խումբ մասնակիցներ Գառնիում

ՀՅԴ գործունեության վերականգնումը (1998 թ.) և ՀՀ իշխանությունների նոր մոտեցումները Սփյուռքի հետ հարաբերություններում հետագա համագործակցությունը խորացնելու հնարավորություններ ընձեռեցին: Կարևոր քայլ էին ՀՀ իշխանությունների նախաձեռնած ***«Հայաստան–Սփյուռք» համահայկական խորհրդաժողովները*** (1999, 2002, 2006, 2011, 2014, 2017 թվականներին):

Այդ առումով կարևոր էր նաև դեռևս ***1997 թ. ապրիլի 30–ին*** Սփյուռքի հայկական ավանդական միությունների, ինչպես նաև հայ մշակութային «Արարատ» (Իրան) կազմակերպության աջակցությամբ Երևանում կայացած հիմնադիր ժողովը և ***Համահայկական խաղերի համաշխարհային կոմիտեի (ՀԽՀԿ)*** ստեղծումը:

Պարբերաբար կազմակերպվող համահայկական մարզական խաղերին մասնակցում են Հայկական սփյուռքի տարբեր համայնքների տասնյակ պատվիրակություններ:

Հայաստան–Սփյուռք գործակցության խորացման առումով նշանակալի էր Երևանում անցկացված ***ՀՀ–Սփյուռք առաջին տնտեսական համաժողովը 2003 թ. սեպտեմբերին***, որում նախանշվեցին գործարար կապերի ամրապնդման ծրագրերը: 2004 թ. օգոստոսին Երևանում 30 երկրների կրթական հաստատությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ անցկացվեց համահայկական կրթական առաջին համաժողովը: Քննարկվեցին Հայաստան–Սփյուռք կրթական կապերի ամրապնդման, համագործակցության խորացման հարցերը: Անկախության հռչակումից առ այսօր ՀՀ–ում պարբերաբար կազմակերպվում են սփյուռքահայ ուսուցիչների վերապատրաստումներ:

Համահայկական խաղերի խորհրդանշանը

2008 թ. ՀՀ կառավարության կառուցվածքում ***Սփյուռքի նախարարության ստեղծումով*** լայն հնարավորություններ բացվեցին Սփյուռքի հետ հարաբերությունները նոր հարթության վրա դնելու և համահայկական ծրագրերն առավել արդյունավետ իրականացնելու համար:

Այսպես՝ ***2009 թ. ապրիլին*** ՀՀ սփյուռքի նախարարության նախաձեռնությամբ անցկացվեց ***ճարտարապետների համահայկական համաժողով***, որը կրում էր «Հայկական ճարտարապետությունը և XXI դարը» խորագիրը: ***2009 թ. սեպտեմբերին*** տեղի ունեցավ ***իրավաբանների համահայկական առաջին համաժողովը***, որին մասնակցեցին նաև սփյուռքահայ իրավաբաններ աշխարհի տարբեր երկրներից:

Մեծ արձագանք ստացավ ***«Արի՛ տուն» ծրագիրը***:

Երևանում կազմակերպվել են նաև «Հայոց ցեղասպանության 100–րդ տարելիցին ընդառաջ» խորագիրը կրող՝ լրագրողների (2012) և իրավաբանների (2013) համահայկական համաժողովներ: Տեղի են ունեցել նաև Սփյուռքում հայապահպանությանը և ազգային մշակույթի զարգացմանը, հայոց լեզվին ու կրթության խնդիրներին վերաբերող գիտաժողովներ:

2018 թ. դեկտեմբերի խորհրդարանական արտահերթ ընտրություններից հետո ՀՀ կառավարության կառուցվածքում նախատեսվող փոփոխություններով լուծարվեց սփյուռքի նախարարությունը: ***Ստեղծվեց Սփյուռքի գործերի Գլխավոր հանձնակատարի գրասենյակ*** ՀՀ կառավարության աշխատակազմում:

Հայաստան–Սփյուռք հարաբերություններում նկատվող զգալի առաջընթացը կարևոր նախապայման է Հայաստանի հետագա զարգացման ու ամրապնդման համար:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչո՞վ էին պայմանավորված սփյուռքահայ կենտրոններում տեղի ունեցած փոփոխությունները 1990–ական թթ.: Ինչ հետևանքներ ունեցան դրանք: Սփյուռքահայ գաղթօջախներով հայտնի ինչ երկրներ գիտեք: Ցո՛ւյց տվեք դրանք քարտեզի վրա:
2. Ինչ գիտեք Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի գործունեության մասին: Ինչո՞վ էր պայմանավորված Հայաստան–Սփյուռք կապերի ամրապնդումը անկախացումից հետո:
3. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ է անհրաժեշտ Հայաստան–Սփյուռք կապերի սերտացումը: Սփյուռքի հետ հարաբերությունները սերտացնելու ուղղությամբ ինչ միջոցառումներ է ձեռնարկել ՀՀ–ն. արդյո՞ք դրանք բավարար են: Ինչ միջոցառումներ կձեռնարկեիք դուք:

ՆՈՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Զանգվածային արտագաղթ, միգրացիոն գործընթացներ, «Հայաստան–Սփյուռք» համահայկական խորհրդաժողով, ՀՀ–Սփյուռք առաջին տնտեսական համաժողովը, Սփյուռքի նախարարություն, համահայկական համաժողովներ

ՉՈՐՐՈՐԴ ԲԱԺՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1. Հայաստանում 1991 թ. սեպտեմբերի 21–ին անցկացվեց հանրաքվե ԽՍՀՄ–ի կազմից դուրս անկախ պետություն դառնալու հարցով: Երկու օր անց, հենվելով ժողովրդի միահամուռ կամարտահայտման վրա, ՀՀ Գերագույն խորհուրդը հռչակեց Հայաստանի Հանրապետության անկախությունը: Սկսվեց Երրորդ հանրապետության կայացման և ամրապնդման գործընթացը:

   - *Երբ էր սկսվել Հայաստանի անկախացման գործընթացը: Ինչ փոփոխություններ կատարվեցին ՀՀ իշխանության ճյուղերում:*
   - *Ազգային բանակն ինչ նշանակություն ունի Հայաստանի երրորդ հանրապետության համար:*
   - *Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ նորանկախ հայկական պետության խորհրդանիշներ հաստատվեցին Առաջին հանրապետության խորհրդանիշները:*
   - *Երբ է ընդունվել ՀՀ Սահմանադրությունը, իսկ դրա փոփոխությունները: Ինչ նշանակություն ունի Սահմանադրությունը:*

2. Անկախության հռչակումից հետո ՀՀ–ի առջև ծառացան մի շարք հիմնախնդիրներ՝ տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և մշակութային: Ընդունվեցին բազմաթիվ օրենքներ և որոշումներ, որոնցով պետք է բնականոն հունի մեջ դրվեր երկրի ներքին և արտաքին կյանքը:

   - *Որո՞նք էին ՀՀ տնտեսական ճգնաժամի գլխավոր պատճառները 1990–ական թթ. սկզբներին: Գնահատե՛ք այդ տարիներին իրականացված տնտեսական քաղաքականությունը:*
   - *Ինչ է նշանակում բազմակուսակցական համակարգ: ՀՀ–ում ե՞րբ է այն ձևավորվել: Թվարկե՛ք ՀՀ–ում գործող ձեզ հայտնի կուսակցություններ և հասարակական կազմակերպություններ:*
   - *Ներկայացրե՛ք ՀՀ ներքաղաքական կյանքի զարգացման առանձնահատկությունները 1991 թ–ից մինչ օրս:*
   - *Փորձե՛ք պարզաբանել 2018 թ. «թավշյա հեղափոխության» նշանակությունը:*
   - *Ինչ դժվարություններ էին առաջացել գիտության և մշակույթի բնագավառում անկախացումից հետո: Ներկայացրե՛ք կրթության, գիտության և արվեստի ձեռքբերումները:*

3. Հայաստանի նորահռչակ պետության համար մեծ նշանակություն ուներ միջազգային ճանաչման հասնելը և դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելը աշխարհի տարբեր պետությունների հետ, ինչի հնարավորությունը Հայաստանը չուներ ԽՍՀՄ–ի կազմում: Անհրաժեշտ էր նաև հստակեցնել ՀՀ արտաքին–քաղաքական հիմնական նպատակներն ու խնդիրները:

   - *Ո՞ր երկրների հետ 1991–1992 թթ. ՀՀ–ն հաստատեց դիվանագիտական հարաբերություններ: Միջազգային ինչ կառույցների անդամ է ՀՀ–ն:*

- *Թվարկեք ՀՀ արտաքին քաղաքականության գլխավոր նպատակները:*
- *Ներկայացրեք Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման արդի փուլի արդյունքները և գլխավոր խոչընդոտները:*
- *Ձեր կարծիքով ե՞րբ կիրականանա մեր կորուստների արդարացի հատուցումը:*

4. Արցախյան շարժումը և հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը Լեռնային Ղարաբաղի հարցի կարգավորման համար 1991 թ. թևակոխեց որակապես նոր փուլ: ԽՍՀՄ ղեկավարությունը ճիգեր էր գործադրում Միությունը կործանումից փրկելու համար: Նա ազգային շատ հարցեր փորձեց լուծել զորքի օգնությամբ: Այդ ձևը Ադրբեջանի իշխանությունների հետ համատեղ բացահայտ կիրառեց հայերի նկատմամբ: Պայքարի արդյունքում ոչ միայն Արցախը դիմակայեց, այլև հայ ժողովրդի միացյալ և հերոսական ջանքերով Լեռնային Ղարաբաղում հռչակվեց հայկական երկրորդ պետությունը:

- *1991 թվականին հայ ժողովուրդը կարողացավ դիմակայել խորհրդային զորքի և ադրբեջանական հատուկ ջոկատների ճնշմանը. որո՞նք էին այդ հաջողության պատճառները:*
- *Ինչպե՞ս ստեղծվեց ԼՂՀ-ն: Ներկայացրեք նրա խորհրդանիշները:*
- *Ե՞րբ է սկսվել հայ-ադրբեջանական պատերազմը: Համառոտ ներկայացրեք պատերազմի ընթացքը և գլխավոր արդյունքները:*
- *Ինչպիսի՞ վիճակում է Արցախի հիմնախնդրի կարգավորման գործընթացը: Ձեր կարծիքով ո՞րն է հարցի արդարացի լուծումը:*
- *Ինչո՞ւ Ադրբեջանը 2016 թ. ապրիլին սանձազերծեց նոր ագրեսիա Արցախի Հանրապետության դեմ: Ձեր կարծիքով ո՞րն էր հայոց բանակի և հայ ժողովրդի նոր հաղթանակի գլխավոր պատճառը:*

5. Հայաստանի երրորդ հանրապետության ստեղծմամբ էականորեն փոխվեցին Հայրենիք–Սփյուռք հարաբերությունները: Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը, ՀՀ միջազգային ճանաչումը, երկրի ներքին կյանքի դժվարությունները, հետարդյունաբերական հասարակության առաջադրած մարտահրավերները և տարածաշրջանային աշխարհաքաղաքական կտրուկ զարգացումները վերջին տարիներին պայմանավորել են այդ հարաբերությունների բովանդակությունը և խնդիրները:

- *Որո՞նք են Հայրենիքից զանգվածային արտագաղթի պատճառները. ներկայացրեք դրա հետևանքները:*
- *Թվարկեք Սփյուռքի հիմնական կենտրոնները:*
- *Ինչո՞ւ է անհրաժեշտ Հայրենիք–Սփյուռք կապերի ամրապնդումը: Ներկայացրեք այդ ուղղությամբ կատարվող քայլերը և դրանց նշանակությունը:*

ԵԶՐԵՐԻ (ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ) ԲԱՌԱՐԱՆ

Ամբողջատիրություն (տոտալիտարիզմ. լատիներեն՝ ամբողջ, լիակատար բառից) — Բռնապետական իշխանության ձև. բնորոշ կողմերն են սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների փաստացի վերացումը, հասարակության լիակատար ենթարկումը իշխանության շահերին և համատարած (տոտալ) վերահսկողության հաստատումը բոլորի և ամեն ինչի նկատմամբ, քաղաքական ընդդիմության և այլախոհների հանդեպ բռնարարքների լայնածավալ կիրառումը:

«Կարոտի գրականություն» (վերհուշի գրականություն, գյուղագրություն) — 1920–ական թթ. սփյուռքահայ արձակի գլխավոր թեման: Կ.գ–ն շարունակվեց նաև հետագա տասնամյակներում: Կորցրած բնաշխարհի, արևմտահայ գյուղի մարդկանց կյանքի պատկերման, անցածի նկատմամբ անսահման կարոտի թեման էր դա, որ ունեցավ գեղարվեստական լիարժեք կերպավորում և կոչվեց տարբեր անուններով՝ «կարոտի գրականություն», «վերհուշի գրականություն», «գյուղագրություն»: Դրանց իմաստը, ըստ էության, նույնն է, տարբեր են միայն նրբերանգները: Իրադարձությունների կենտրոնը գյուղն էր, անցյալի գյուղը՝ դիտված կորստի ցավի ու կարոտի զգացումով: Կարոտի գրականության կամ գյուղագրության սկզբնավորումը կապվում է Համաստեղի անվան հետ. առաջինը նրա երկու գրքերն էին՝ «Գյուղը» (1924) և «Անձրևը» (1929): Նա եղավ ու մնաց (Հակոբ Մնձուրու հետ, որն իր լավագույն գործերը ստեղծեց ավելի ուշ՝ հետպատերազմյան շրջանում) սփյուռքահայ գյուղագրության ամենամեծ դեմքը:

Հայ դատ — Հայ ժողովրդի իրավունքները հայրենի բնօրրանում վերահաստատելու, ազատ, անկախ ու ինքնիշխան համահայկական պետությունը վերականգնելու և մեկ միասնական ու հզոր հայրենիք կերտելու նպատակով ձևավորված գաղափարախոսություն և շարժում: Այն որոշակիորեն նույնանում է Հայկական հարցին: Հայ դատը, որպես համապարփակ ծրագիր, ձևավորվել է Մեծ եղեռնից հետո, երբ Արևմտյան Հայաստանն ամբողջությամբ հայաթափվեց, իսկ Արևելյան Հայաստանի առանձին տարածքներ նրանից խլվեցին և կցվեցին հարևան պետություններին: Հայ դատն ունի քաղաքական, բարոյական, տարածքային, մշակութային, սոցիալ–տնտեսական, իրավական և այլ հայեցակետեր: Դրանք լուծելու և վերջնանպատակին հասնելու համար 1944 թվականից Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը ձևավորել է Հայ դատի շարժումը: Կազմավորվել են Հայ դատի հանձնախմբեր կամ Հայկական ազգային կոմիտեներ ԱՄՆ–ում՝ Վաշինգտոնում, Բոստոնում, Լոս Անջելեսում, Ֆրեզնոյում, իսկ

ավելի ուշ՝ Եվրոպայի, Մերձավոր Արևելքի, Լատինական Ամերիկայի մի շարք երկրներում, Ռուսաստանի Դաշնությունում, 1991 թվականից՝ նաև Երևանում: Հայ դատի հանձնախմբերը Հայկական հարցի պահանջատերերն են առանձին երկրներում և գործուն աջակցում են Հայոց ցեղասպանությունը դատապարտող օրենսդրական ակտերի ու բանաձևերի ընդունման գործընթացին, պայքարում պատմական Հայաստանի տարածքում հայկական հուշարձանների և մշակութային այլ արժեքների ոչնչացման դեմ, սատարում արցախահայության արդարացի պայքարին: Հանձնախմբերն աջակցում են նաև Հայոց ցեղասպանության մասին ֆիլմերի նկարահանմանը, գրականության տպագրմանը, բողոքի գործողություններ կազմակերպում Թուրքիայի և Ադրբեջանի հակահայկական գործողությունների դեմ:

«Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ — Հիմնվել է 1992 թ. մարտի 3–ին Հայոց պետության կայացման ու զորացման գործին համայն հայության ուժերի ու կարողությունների համախումբ գործադրման նպատակով: Հիմնադրամի դրամական միջոցները գոյանում են տարեկան ընդհանուր հեռուստամարաթոնի, տարբեր երկրներում պարբերաբար կազմակերպվող տեղական հեռախոսամարաթոնների, ռադիոմարաթոնների, հեծանվարշավների, ճաշկերույթների հանգանակությունների միջոցով, բարեգործական միջոցառումների հասույթներից, նվիրատվություններից, ինչպես նաև կտակներից և նպատակային հատկացումներից: Հիմնադրամը կառուցել կամ վերակառուցել է դպրոցներ, բուժհաստատություններ, ջրամատակարարման, գազամատակարարման համակարգեր, ճանապարհներ, էլեկտրահաղորդագծեր և մշակութային հաստատություններ:

Հայոց համազգային շարժում (ՀՀՇ) — Քաղաքական–կուսակցական շարժում Հայաստանի Հանրապետությունում: Հիմնվել է 1988 թ.՝ համաժողովրդական շարժման ծավալման ժամանակ: ՀՀՇ–ն շուտով դարձավ կուսակցություն, որի առաջին համագումարը կայացավ 1989 թ. նոյեմբերին: Պայքարել է Հայաստանի անկախացման համար: ՀՀՇ–ին հաջողվել է իշխանության գլուխ անցնել, իսկ 1991 թ. հոկտեմբերի 16–ին Լ. Տեր–Պետրոսյանն ընտրվել է Հայաստանի նախագահ՝ կազմելով ՀՀՇ–ի գլխավորած մեծամասնական կառավարություն: Հետագայում ՀՀՇ–ն կորցրեց իր հեղինակությունը, ապա՝ նաև իշխանությունը և դարձավ ընդդիմադիր շարժում:

«Ղարաբաղ» կոմիտե — Արցախյան շարժումը գլխավորելու և ուղղորդելու նպատակով ստեղծված մարմին, կազմակերպություն, որի աշխատանքները համակարգում էին Իգոր Մուրադյանը, Սամսոն Ղազարյանը, Աշոտ Մա-

նուչարյանը, Համբարձում Գալստյանը, Վազգեն Մանուկյանը, Ալեքսան Հակոբյանը, Մանվել Սարգսյանը, Արթուր Մկրտչյանը և այլք: 1988 թ. փետրվարի 23–ին Երևանի հերթական հանրահավաքում հրապարակվեց «Ղարաբաղյան շարժման հայաստանյան կոմիտեի», իսկ ավելի կարճ՝ «Ղարաբաղ» կոմիտեի՝ 21 հոգուց բաղկացած կազմը: Մարտի 21–ին հրապարակվեց առաջին թռուցիկը, որի ներքո ստորագրված էր՝ «Ղարաբաղյան շարժման հայաստանյան կոմիտե»:

Սյուրռեալիստական էքսպրեսիոնիզմ — Ժամանակակից արվեստի ուղղություն, որը միակ իրականությունը համարում է մարդու ենթակայական (սուբյեկտիվ) հոգեկան կյանքը, իսկ նրա արտահայտումը, կերպարումը դիտում է որպես արվեստի գլխավոր նպատակ: Ժամանակակից արվեստում սյուրռեալիստական էքսպրեսիոնիզմի սկզբնավորող է համարվում հայազգի աշխարհահռչակ նկարիչ Արշիլ Գորկին:

Սումգայիթյան ոճրագործություն (ցեղասպանություն) — 1988 թ. փետրվարի 27–29–ին Ադրբեջանի մայրաքաղաք Բաքվից մոտ 25 կմ հեռավորությամբ գտնվող Սումգայիթ քաղաքում Ադրբեջանի կառավարող շրջանների կազմակերպած հայ բնակչության եղեռնը և զանգվածային տեղահանությունը: Հանցագործության նպատակն էր կանխել Ղարաբաղյան հիմնախնդրի հնարավոր լուծումը, հայերին ահաբեկել նոր արյունահեղ գործողությունների սպառնալիքով և հարկադրել հրաժարվել Արցախի ազգային–ազատագրական պայքարից: Այն վաղօրոք է ծրագրված եղել: Ջարդարարների անօրինակ դաժան գործողությունների և երեք օր շարունակվող սպանդի հետևանքով մի քանի տասնյակ հայեր սպանվեցին (մեծ թիվ էին կազմում խոշտանգված, կտտանքների ենթարկված ու ողջակիզված հայերը, անօգնական վիրավորները): Ավերվել, թալանվել կամ կողոպտվել էին հայերի հարյուրավոր բնակարաններ, հրկիզվել ու ջարդվել էին հայերին պատկանող մի քանի տասնյակ ավտոմեքենաներ, փախստական էին դարձել մոտ 18 հազար հայեր: Միայն փետրվարի 29–ին խորհրդային զորքեր մտցվեցին քաղաք, սակայն այդ օրը ևս շարունակվել են բռնարարքներն ու սպանությունները: Բանակը միայն երեկոյան է դիմել վճռական գործողությունների և կանխել հետագա ջարդերը: Հազարավոր ջարդարարներից պատասխանատվության է ենթարկվել ընդամենը 94 մարդ, և նրանցից միայն մեկի նկատմամբ է մահապատժի դատավճիռ կայացվել: Մյուսներին ներկայացվել են սպանությունների, բռնաբարությունների, ջարդերի և այլ մեղադրանքներ. ընդ որում բոլոր դեպքերում, առանց բացառության, հանցագործության հիմնավորումն անվանվել է «խուլիգանական դրդապատճառներով»: ԽՍՀՄ իշխանությունները բոլոր հանցագործությունները մեկ ընդհանուր գործի

մեջ ներառելու փոխարեն հատուկ դիտավորությամբ դրանք մասնատել են մի քանի մասերի՝ դատավարությունները կատարելով ԽՍՀՄ–ի տարբեր քաղաքների դատարաններում: Դատավարությունների ընթացքում տեղի են ունեցել դատական ընթացակարգի և տուժածների իրավունքների կոպիտ խախտումներ: ԽՍՀՄ–ի փլուզումից հետո ոճրագործների շատ գործեր կարճվել են, և նրանց մեծ մասն ազատ է արձակվել: Սումգայիթի եղեռնագործությանը համարժեք քաղաքական գնահատական չտալը հանգեցրել է ազգամիջյան բախումների բռնկման ու զանգվածային ջարդերի Ադրբեջանի մի շարք բնակավայրերում ու ԽՍՀՄ–ի այլ տարածաշրջաններում: Սումգայիթից մազապուրծ հայերը հաստատվել են Հայաստանում, ԽՍՀՄ–ի այլ հանրապետություններում ու արտերկրում:

Սփյուռք (հունարեն՝ դիասպորա, նշանակում է սփռում, տարածում) — 1920–ական թվականներից հայկական գաղթաշխարհն անվանվել է Սփյուռք, ընդլայնվել է նրա աշխարհագրությունը: Ս.–ն ձևավորվել է օսմանյան Թուրքիայի կողմից 1914–1916 թթ. իրագործված Հայոց մեծ եղեռնից հետո: Այդ ոճրագործությունից ողջ մնացածների հիմնական մասը բռնագաղթեց տարբեր երկրներ: 2010 թ. տվյալներով սփյուռքահայության թիվը շուրջ 8 միլիոն է: Ավելի քան 70 երկրներում կան կազմակերպված հայկական համայնքներ:

Խորհուրդ է տրվում օգտվել հետևյալ կայքէջերից.

armenianhouse.org/armenian–history–am.html
www.armin.am
armhistory.ru
www.findarmenia.com/arm/history
hy.wikipedia.org/wiki
freebooks.do.am
genocide.am
www.encyclopedia.am
www.genocide–museum.am/arm/armenian_genocide.php
www.e–armenians.com
www.giteliq.am

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1918 թ. մայիսի 28 — Հայաստանի Հանրապետության հռչակումը. հայկական անկախ պետականության վերականգնումը

1945 թ. մարտի 19 — ԽՍՀՄ կառավարության կողմից 1925 թ. խորհրդա–թուրքական բարեկամության և չեզոքության պայմանագրի չեղյալ հայտարարումը

1945 թ. մայիսի 9 — ԽՍՀՄ ժողովուրդների Հայրենական մեծ պատերազմի ավարտը

1945 թ. հուլիսի 22–23 — Հայկական տարածքների հարցի քննարկումը Պոտսդամի կոնֆերանսում

1945 թ. սեպտեմբերի 2 — Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտը

1946–1948 թթ. — Ջանգվածային հայրենադարձությունը. աշխարհի 12 երկրներից շուրջ 90 հազար հայերի վերադարձը Հայրենիք

1947 թ. ապրիլի 30 — մայիսի 4 — Հայկական համաշխարհային կոնգրեսի գումարումը Նյու Յորքում

1949 թ. հունիսի 14 — Հայ բնակչության հոծ զանգվածի աքսորվելը Ալթայի երկրամաս

1964 թ. — Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի ստեղծումը

1967 թ. — Երևանի էլեկտրոնային արագացուցչի կառուցման ավարտը

1976 թ. — Հայկական ատոմակայանի գործարկումը

1985 թ. մարտ — Վերակառուցման քաղաքականության սկիզբը ԽՍՀՄ–ում

1987 թ. հունիսի 18 — Հայոց ցեղասպանության դատապարտումը Եվրախորհրդարանի կողմից

1988 թ. փետրվարի 20 — ԼՂԻՄ–ի մարզխորհրդի պատմական որոշման ընդունումը. Արցախյան շարժման նորագույն փուլի սկիզբը

1988 թ. փետրվարի 27–29 — Սումգայիթում ադրբեջանցիների իրականացրած ոճրագործությունը հայերի նկատմամբ

1988 թ. դեկտեմբերի 7 — Սպիտակի աղետալի երկրաշարժը

1989 դեկտեմբերի 1 — «Հայկական ԽՍՀ–ի և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին» համատեղ որոշման ընդունումը

1990 թ. հունվարի 13–20 — Բաքվի հայության կոտորածն ու տեղահանությունը

1990 թ. մայիսի 20 — ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի այլընտրանքային ընտրությունները

1990 թ. օգոստոսի 23 — «Հռչակագիր Հայաստանի անկախության մասին» փաստաթղթի ընդունումը

1991 թ. ապրիլ–մայիս — «Կոլցո» (Օղակ) գործողության իրականացումը Արցախում

1991 թ. մայիս — 1994 թ. մայիս — Հայ–ադրբեջանական պատերազմը

1991 թ. սեպտեմբերի 2 — Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակման մասին փաստաթղթի ընդունումը

1991 թ. սեպտեմբերի 21 — Անկախության հանրաքվեի անցկացումը Հայաստանում

1991 թ. հոկտեմբերի 16 — Հայաստանի Գերագույն խորհրդի նախագահ Լևոն Տեր–Պետրոսյանի ընտրվելը ՀՀ նախագահ

1991 թ. դեկտեմբերի 8 — Բելովեժյան համաձայնագրի ստորագրումը

1991 թ. դեկտեմբերի 10 — Լեռնային Ղարաբաղի անկախության հանրաքվեի անցկացումը

1991 թ. դեկտեմբերի 21 — ԱՊՀ–ի կազմավորումը

1992 թ. հունվար — Արթուր Մկրտչյանի ընտրվելը ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի նախագահ

1992 թ. մարտի 2 — ՀՀ–ի դառնալը ՄԱԿ–ի լիիրավ անդամ

1992 թ. մայիսի 9 — Շուշիի ազատագրումը

1992 թ. մայիսի 18 — Լաչինի ազատագրումը. Արցախի շրջափակման վերացումը

1995 թ. հուլիսի 5 — Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության ընդունումը

1998 թ. փետրվարի 3 — ՀՀ նախագահ Լ. Տեր–Պետրոսյանի հրաժարականը

1999 թ. սեպտեմբեր — Հայաստան–Սփյուռք առաջին խորհրդաժողովը Երևանում

1999 թ. հոկտեմբերի 27 — Արյունալի ահաբեկչությունը ՀՀ Ազգային ժողովում

2001 թ. հունվարի 25 — ՀՀ–ի լիիրավ անդամակցությունը Եվրախորհրդին

2007 թ. հունվարի 19 — Հրանտ Դինքի սպանությունը

2008 թ. փետրվարի 19 — Նախագահական հինգերորդ ընտրությունները ՀՀ–ում

2008 թ. մարտի 1–2 — Հետընտրական մթնոլորտի շիկացումը և ողբերգական դեպքերը Երևանում

2015 թ. — ԵԱՏՄ–ի ստեղծումը

2015 թ. դեկտեմբերի 6 — ՀՀ սահմանադրական երկրորդ փոփոխությունների հաստատումը համաժողովրդական հանրաքվեի արդյունքում

2016 թ. ապրիլի 2–5 — Քառօրյա պատերազմը

2018 թ. ապրիլ–մայիս — «Թավշյա հեղափոխությունը» Հայաստանում

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱԺԻՆ III. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԸ 1945–1991 ԹԹ.

ԳԼՈՒԽ IX. ՀԽՍՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ–ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ

§ 22. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ 94
§ 23. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ–ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ 99

ԳԼՈՒԽ X. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԸ ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

§ 24. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՎԵՐԱԲԱՑՈՒՄԸ: ՄԵԾ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆԸ 103
§ 25. ՊԱՅՔԱՐ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱՆԱՉՄԱՆ ՀԱՄԱՐ 107

ԳԼՈՒԽ XI. ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ

§ 26. ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄՆ ՈՒ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՍԿԻԶԲԸ 111
§ 27. ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ՎԵՐԵԼՔՆ ՈՒ ՋԻՆՎԱԾ ՊԱՅՔԱՐԻ ՍԿԻԶԲԸ 115
§ 28. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ 121

ԳԼՈՒԽ XII. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ 1945–1991 ԹԹ.

§ 29. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ 126
§ 30–31. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԸ: ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ 129

ԵՐՐՈՐԴ ԲԱԺՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ 138

ԲԱԺԻՆ IV. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԱՐՑԱԽԻ (ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ) ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԸ 1991 ԹՎԱԿԱՆԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ

ԳԼՈՒԽ XIII. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐՑԱԽԻ (ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ) ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

§ 32. ՀՀ ԱՄՐԱՊՆԴՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ 142
§ 33. ՀՀ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ–ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ 148
§ 34. ՀՀ ՆԵՐՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ 152
§ 35. ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿՅԱՆՔԸ 156
§ 36. ՀՀ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ 160
§ 37–38. ԱՐՑԱԽԻ (ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ) ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ 165

ԳԼՈՒԽ XIV. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԸ 1991 ԹՎԱԿԱՆԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ

§ 39. ՍՓՅՈՒՌՔԸ ԱՐԴԻ ՓՈՒԼՈՒՄ 173

ՉՈՐՐՈՐԴ ԲԱԺՆԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ 177

ԵԶՐԵՐԻ (ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ) ԲԱՌԱՐԱՆ 179

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ 183

ԷԴԻԿ ԳԵՎՈՐԳԻ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ
ԿԱՐԵՆ ՀԱՄԼԵՏԻ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
ԱՄԱՏՈՒՆԻ ՍԱՍՈՒՆԻԿԻ ՎԻՐԱԲՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

9–ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ

Դասագիրք հանրակրթական հիմնական դպրոցի համար

Մաս 2

Эдик Геворгович Геворгян
Карен Гамлетович Хачатрян
Аматуни Сасуникович Вирабян

ИСТОРИЯ АРМЕНИИ

9–Й КЛАСС

Учебник для общеобразовательной основной школы
Часть 2
(на арм. яз., изд. «Зангак», Ереван, 2019)

Հրատարակչության տնօրեն՝ Էմին Մկրտչյան
Տեխնիկական խմբագիր՝ Նվարդ Փարսադանյան
Ձևավորումը՝ Արևիկ Հակոբյանի, Գրիգորի Հարությունյանի
Վերստուգող սրբագրիչ՝ Լուսինե Դավթյան
Քարտեզների համակարգչ. մշակումը՝ Գրիգոր Բեգլարյանի

Շապիկի առաջին էջին՝ Հայոց բանակի շքերթը՝ նվիրված ՀՀ անկախության 20–ամյակին, Ալեքսանդր Սպենդիարյան, Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջին, ԼՂՀ զինանշանը, ՀՀ զինանշանը, ՀՀ ազգային հերոս Մովսես Գորգիսյան, ԽՍՀՄ կրկնակի հերոս Նելսոն Ստեփանյան: Շապիկի չորրորդ էջին՝ ցնծություն Ազատության հրապարակում՝ Անկախության հռչակագրի ընդունման կապակցությամբ

Հեղինակային բոլոր իրավունքները պաշտպանված են:
Դասագրքում օգտագործված են լուսանկարներ Աշոտ Մելքոնյանի, Արտակ Մովսիսյանի, Հայաստանի ազգային և «Զանգակ» հրատարակչության արխիվներից:

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 70x100 1/16: Թուղթը՝ օֆսեթ
Ծավալը՝ 6 տպ. մամուլ: Տառատեսակը՝ «GHEA AspetScool»
Պայմանագիր՝ 03/Հ–19: Տպաքանակը՝ 12 139

«ԶԱՆԳԱԿ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ, 0051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+37410) 23 25 28
Էլ. փոստ՝ info@zangak.am, էլ. կայքեր՝ www.zangak.am, www.book.am
Ֆեյսբուքյան կայքէջ՝ www.facebook.com/zangak

9

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Վաճառքի ենթակա չէ:

9 789939 687100

ԶԱՆԳԱԿ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

www.zangak.am
www.book.am